

Razumkov
centre

**Hanns
Seidel
Stiftung**

Büro Kiew

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ КОРОНАКРИЗИ

Razumkov
centre

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ КОРОНАКРИЗИ

Видання підготовлене за сприяння
Представництва Фонду Ганнса Зайделя в Україні
в рамках проекту «*COVID-19*: наслідки, виклики та можливості для України»

Київ-2021

Керівник проекту — Ольга ПИЩУЛІНА

Автори доповіді:

розділи 1, 3 та 5 —Ольга ПИЩУЛІНА

розділ 2 — Василь ЮРЧИШИН

розділ 4 — Тетяна ЮРОЧКО, Василь ЮРЧИШИН, Ольга ПИЩУЛІНА

У виданні міститься інформаційно-аналітична доповідь, що складається з п'яти розділів. У кожному розділі наведені результати дослідження впливу пандемії *COVID-19* на різні соціально-економічні та інституційні процеси в Україні, аналіз прямих та опосередкованих наслідків пандемії на рівень життя населення, вплив на систему охорони здоров'я, сферу соціального захисту та ринок праці. Крім того, окремо аналізується вплив пандемії на соціальне самопочуття громадян.

У дослідженні також розглядаються інструменти державної політики та ефективність державних антикризових заходів, спрямованих на підтримку населення України в період карантинних обмежень (особливо соціально вразливих груп населення).

Видання орієнтовано на широке коло читачів: урядовців, наукових працівників, викладачів і студентів, а також усіх, хто цікавиться сучасними трансформаційними процесами.

Думки, висловлені в цьому виданні, не обов'язково відбивають позицію чи схвалюються грантодавцем.

У разі використання матеріалів, посилання на видання є обов'язковим.

Усі фотоматеріали, вміщені в цьому виданні, взяті із загальнодоступних джерел.

ЗМІСТ

5	ВСТУП
7	Розділ 1. РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК МАКРОСТАБІЛІЗАТОРА ПІСЛЯКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ
8	ЗАХОДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ РОБОЧИХ МІСЦЬ
13	Заходи соціального забезпечення
18	Збереження робочих місць: заходи на ринку праці
21	«Вертолітні гроші»
23	МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД БЮДЖЕТНОЇ ПІДТРИМКИ НАСЕЛЕННЯ ТА БІЗНЕСУ (НА ПРИКЛАДІ ДЕЯКИХ КРАЇН)
43	ВИСНОВКИ
45	Розділ 2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СКЛАДОВІ КОРОНАВІРУСНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ
46	МАКРОЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ КОРОНАВІРУСУ ДЛЯ ОКРЕМИХ КРАЇН ЄВРОПИ І СВІТУ
47	Макроекономічна динаміка
50	Залежність захворюваності від рівня економіки
54	Інфляція
57	Валютна стійкість
58	Публічні фінанси і борги
64	ВПЛИВ КОРОНАВІРУСУ НА ЕКОНОМІЧНУ ДИНАМІКУ В ОКРЕМИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ ТА УКРАЇНСЬКІ УПУЩЕННЯ
65	Кризові хвилі
68	Поточна економічна активність в окремих європейських країнах
72	Свідчення соціально-економічних коронавірусних втрат в Україні
77	Вплив коронавірусної практики на поточну економічну динаміку
84	Втрати життів в Україні
86	Народжуваність
87	ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ
92	ЗАРПЛАТИ І ЗАЙНЯТІСТЬ
92	Зарплатна динаміка
96	Доходи домогосподарств
98	Зайнятість у європейських країнах
98	Особливості зайнятості в Україні у коронавірусний період
102	Соціологічні свідчення характеру зайнятості в коронавірусний період
104	ФАКТОР ЦИФРОВІЗАЦІЇ

105	ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ОБ'ЄКТИВНОЇ І СУБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНОК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
107	ОКРЕМІ УЗАГАЛЬНЕННЯ І РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
113	Розділ 3. ЗАХОДИ УКРАЇНСЬКОГО УРЯДУ З МІНІМІЗАЦІЇ НАСЛІДКІВ КОРОНАКРИЗИ
114	СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА
120	СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ
124	ЗАХОДИ НА РИНКУ ПРАЦІ
136	ПІДТРИМКА ПІДПРИЄМЦІВ
139	ОДНОРАЗОВА ВИПЛАТА СІМ'ЯМ З ДІТЬМИ ДЛЯ ПРАЦІВНИКІВ ФОП
143	ПРОБЛЕМИ СФЕРИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ, ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЯ ПОЗА УВАГОЮ ДЕРЖАВИ
148	ВИСНОВКИ
149	Розділ 4. ДОСТУП НАСЕЛЕННЯ ДО МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19
149	НАПРЯМИ ДІЙ МІЖНАРОДНИХ ІНСТИТУТІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я
152	ПРОБЛЕМНІ СФЕРИ ДОСТУПУ ДО МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ
155	ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПАНДЕМІЇ COVID-19 В УКРАЇНІ
158	РОЛЬ І МІСЦЕ ПЕРВИННОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ
162	ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР ПАНДЕМІЇ COVID-19
167	COVID-19: СТАВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВА
186	Розділ 5. ВПЛИВ КОРОНАВІРУСУ НА ВСІ СФЕРИ ЖИТТЯ: ПОГЛЯД ГРОМАДЯН ТА ЕКСПЕРТІВ
187	РЕАКЦІЯ НА КОРОНАКРИЗУ
191	ОЦІНКА ДІЙ УРЯДУ
193	ДУМКА ЕКСПЕРТІВ ПРО ПІДТРИМКУ БІЗНЕСУ ТА ГРОМАДЯН
198	ДУМКА ГРОМАДЯН ПРО ПІДТРИМКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ
201	ПІДТРИМКА ДІЙ УРЯДУ
207	СТАВЛЕННЯ ДО ДИСТАНЦІЙНОЇ ПРАЦІ
217	ВПЛИВ КОРОНАКРИЗИ НА МОТИВАЦІЮ ПРАЦІВНИКІВ ТА ОПЛАТУ ПРАЦІ
223	THE UKRAINAIN GOVERNMENT'S RESPONSES TO THE COVID-19 PANDEMIC

Стрімке та безконтрольне розповсюдження коронавірусу SARS-CoV-2 у світі стало викликом усьому людству, дуже серйозно вплинуло на поточні соціально-економічні процеси як у глобальному, так і в національних масштабах, і, безсумнівно, вплине на економічний та соціальний розвиток у майбутньому. Ситуація виявилася надто несподіваною для світової та вітчизняної економіки, що не передбачалось жодним прогнозом соціально-економічного розвитку.

Соціально-економічні наслідки коронакризи призвели до необхідності діяти одночасно в обох напрямках — зупиняти вірус і пом'якшувати негативний вплив на життя суспільства.

Соціальна сфера в умовах пандемії зазнає підвищеного навантаження. Ситуація, що складається, сприяє виявленню нових і загостренню існуючих у соціальній сфері проблем. Це вимагає глибокого аналізу тенденцій, що відбуваються у суспільстві, пошуку відповідей на виклики. Найбільш суттєві наслідки пандемія може спричинити у трьох сферах.

Система охорони здоров'я. Саме вона в умовах пандемії зазнала найбільшого навантаження та потребувала мобілізації всіх наявних ресурсів. Україна значно поступається витратами на систему охорони здоров'я як старим країнам ЄС, так і східноєвропейським новим членам ЄС (3,2% ВВП проти 5–8%).

Очевидно, що після закінчення пандемії буде потрібен серйозний аналіз проблем, що виявилися у сфері охорони здоров'я, та розробка стратегічних заходів, спрямованих на підтримку національної системи охорони здоров'я, медичних установ і медпрацівників. Необхідно підвищити роль держави в національній системі охорони здоров'я та переусвідомити процеси реформування, що виявили абсолютну недієздатність української системи охорони здоров'я у кризових умовах.

Підтримка найуразливіших груп населення. Епідемії, як і економічні кризи, непропорційно впливають на різні верстви населення, що посилює нерівності. Саме пандемія дозволила звернути увагу на тих людей, кому особливо потрібна допомога. На підставі минулого досвіду, висновків із попередніх криз і поточної інформації про пандемію можна виокремити низку груп: жінки, літні люди, особи з обмеженими можливостями та особливими потребами, багатодітні сім'ї тощо.

Трансформація зайнятості та цифровізація. Нова економічна реальність — унікальна можливість поглянути по-новому на суспільні відносини в цілому. Пандемія стала тригером цілої низки процесів, пов'язаних із цифровізацією суспільства та впровадженням нових технологій.

Прискорена цифровізація та перехід на дистанційні форми взаємодії роботодавців і працівників суттєво змінюють сферу соціально-трудових відносин. Це стосується форм зайнятості, правового регулювання трудової діяльності, питань мотивації і стимулювання праці, умов праці, нормування трудових процесів і процедур управління персоналом, починаючи з набору персоналу і закінчуючи його контролінгом, кадрової безпекою тощо.

Пандемія стала чинником, що суттєво вплинув на суспільні настрої. Результати соціологічних досліджень свідчать про перебування українських громадян в умовах стресу та фрустрації. Коли безпосередня загроза поширення вірусу спаде, а несприятливі соціальні наслідки пандемії проявляться повною мірою можна очікувати на зростання суспільного невдоволення та протестних настроїв. У таких умовах потрібна активна робота із забезпечення конструктивного суспільного діалогу та довіри.

Своєю чергою активне використання цифрових технологій, Інтернету, соціальних мереж у період пандемії породили інфодемію — поширення хибної інформації та відомостей, що впливає на громадську думку. Різноманіття оцінок призводять до поляризації громадської думки з питань, що стосуються *COVID-19*; зокрема провокують риторику ненависті; підвищують ризик конфліктів, насильства та порушень прав людини та ставлять під загрозу довгострокові перспективи зміцнення демократії, прав людини та соціальної згуртованості.

COVID-19 зазнав і в багатьох випадках виявив недоліки економічного устрою та глобалізації, недосконалості урядів у створенні дієвих заходів державної політики з вирішення глобальних і національних проблем і здатності епідеміологічних наук розробляти надійні заходи та інструменти боротьби з хворобами в найкоротший термін.

Наразі спостерігається безліч думок щодо стратегій, які здійснюються державами, які намагаються проводити ефективну політику боротьби з *COVID-19*.

Для мінімізації негативних соціально-економічних наслідків пандемії *COVID-19* необхідно прогнозувати тенденції та здійснювати виважені кроки, які стануть базою для прийняття правильних управлінських рішень в умовах обмежених ресурсів. Подолання кризи вимагає прийняття швидких рішень, які зазвичай мають тактичний характер, проте необхідним є довгострокове бачення. Перед Україною постають виклики боротьби з пандемією *COVID-19* в умовах продовження реформ, забезпечення макроекономічної стабільності, стимулювання економічного зростання та підтримки населення країни, що безпосередньо відчуває негативні наслідки коронакризи.

1. РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК МАКРОСТАБІЛІЗАТОРА ПІСЛЯКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

Коронакриза стала унікальним викликом системам соціального захисту в усьому світі. Явні загрози здоров'ю і життю поєднуються з ризиками бідності та негативними соціальними наслідками через протиепідемічні заходи. Головними заходами реагування стали розгортання і переорієнтація систем охорони здоров'я на боротьбу з епідемією та генерування пропозицій різних механізмів для збереження зайнятості, а також доходів людей, які втратили роботу.

У розпал пандемії у світі яскравіше, ніж у період кризи 2008-2009рр., демонструється роль держави як кризового менеджера, як у контексті локалізації спалаху та запобігання поширенню пандемії, так і в контексті підтримки економіки. При цьому роль соціальної політики як макроекономічного стабілізатора була суттєво посилена, оскільки вона не лише захищає людей, але й рятує економіку шляхом збільшення бюджетних витрат.

Зростаюча роль держави породжує також підвищення очікувань громадян щодо якості державного управління у кризовій ситуації. Пандемія у світі далека від завершення, проте досвід першого року боротьби з нею дозволяє зробити деякі попередні висновки про якість державного управління в цей період у частині його результативності, а також обґрунтованості державного втручання.

Зараз відбувається осмислення великого масиву нових даних, вивчення помилок і вузьких місць, що допомагає зрозуміти, як у майбутньому керувати програмами соціальної допомоги, чи слід спрощувати і як розширювати заходи підтримки. Для цього необхідно створити системи раннього запобігання загроз бідності, які дозволять заздалегідь запускати і розширювати заходи підтримки.

ЗАХОДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ РОБОЧИХ МІСЦЬ

Заходи соціальної підтримки відіграють дедалі більшу роль і стають різноманітнішими: страхування, допомога літнім людям, грошові виплати, програми шкільного харчування, допомога в дистанційній оплаті рахунків за комунальні послуги та субсидювання програм професійної перепідготовки. Нові програми покликані розширити їх застосування на нові групи населення. У період пандемії виникали складнощі з надання допомоги працівникам, зайнятим у неформальному секторі, оскільки ці люди часто опинялися поза державними реєстрами.

Згідно зі звітом ОЕСР 2015р. «Інтеграція соціальних служб для вразливих груп населення»¹, до вразливих категорій належать: сім'ї з дітьми з низьким рівнем доходу; діти та молодь з проблемами психічного здоров'я; безпритульні; літні люди, які потребують особливого догляду. Ці групи населення потребують посиленого догляду та соціальної підтримки, а під час пандемії COVID-19 помітно відчували необхідність піклування від держави.

Відповідно до звітів ОЕСР до заходів соціальної підтримки відносять²:

1. *Заходи підтримки літніх людей.* Оскільки літні люди знаходяться у групі високого ризику зараження COVID-19, ОЕСР рекомендує вживати заходів, спрямованих на підтримку цієї категорії, в т.ч. забезпечити доставку продуктів і товарів першої необхідності.

2. *Заходи підтримки безпритульних шляхом розширення місць розміщення.* ОЕСР рекомендує країнам забезпечувати розміщення безпритульних, використовуючи будівлі та установи, що знаходяться в державній власності.

3. *Заходи фінансової підтримки осіб, які протягом трьох місяців можуть опинитися за межею бідності, якщо залишаться без доходу (сімейні пари з дітьми; самотні батьки; молоді люди; особи, які не мають вищої освіти тощо).*

¹ Integrating Social Services for Vulnerable Groups. – OECD, 2015, https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/integrating-the-delivery-of-social-services-for-vulnerable-groups_9789264233775-en.

² Key policy responses from the OECD, <https://www.oecd.org/coronavirus/en/policy-responses>.

4. *Заходи підтримки жінок, спрямовані на запобігання домашньому насильству.* За даними ОЕСР³, жінки в період пандемії виявилися однією з найуразливіших категорій населення. Крім економічних труднощів, пов'язаних із втратою роботи через коронакризу, непередбачених обов'язків по догляду за дітьми через закриття шкіл і дитячих садків, жінки також потерпають від домашнього насильства.

5. *Заходи підтримки дітей* охоплюють забезпечення харчуванням, гарантії безперервності освіти, соціального захисту, психологічної допомоги.

6. *Заходи із залучення молоді* до громадських робіт з протидії поширенню пандемії COVID-19 і до відповідних освітніх заходів.

За оцінками Світового Банку, заходи реагування на COVID-19, які вживаються у сфері соціального захисту, досягли історичних масштабів, а за 2021р. їх кількість зростає в геометричній прогресії.

Так, згідно з останнім звітом⁴, у період березень–грудень 2020р. 215 країн і територій світу в сукупності реалізували 1 414 заходів соціального захисту, найчастіше (63%) — у вигляді нестрахових трансфертів (у грошовій або натуральній формах). У чверті (24%) випадків соціальний захист здійснювався у вигляді страхових платежів — у першу чергу, допомоги з безробіття, лікарняних і субсидіювання внесків у систему соціального забезпечення. Ще 14% програм відносять до заходів підтримки ринку праці — серед них найбільш популярним стало субсидіювання зарплати працівників через роботодавців⁵. У 2020р. через пандемію коронавірусу грошову допомогу у світі отримали 1,3 млрд. осіб, в окремих країнах — майже всі жителі⁶. Загальний обсяг заходів соціальної підтримки склав до 8,7% світового ВВП⁷.

У період з 20 березня 2020р. по 14 травня 2021р. у 222 країнах у цілому було виконано 3 333 заходи соціального захисту. Це означає,

³ Women at the core of the fight against COVID-19 crisis. — OECD, 2020, <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/women-at-the-core-of-the-fight-against-covid-19-crisis-553a8269>.

⁴ Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real-Time Review of Country Measures. — World Bank Groupe, 2021, <https://socialprotection.org/discover/publications/social-protection-and-jobs-responses-covid-19-real-time-review-country>.

⁵ Там само.

⁶ Ugo Gentilini. Global Lead for Social Assistance, World Bank, <https://blogs.worldbank.org/team/ugo-gentilini>.

⁷ Там само.

що відбулося зростання майже на 148% з грудня 2020р. Тоді як соціальна допомога і страхування зросли приблизно на 120% і 110%, відповідно, активні інтервенції на ринку праці зросли майже на 330%⁸.

ПОШИРЕННЯ ЗАХОДІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ У СВІТІ У 2020-2021рр. ⁹														
	20.03	27.03	3.04	10.04	17.04	24.04	1.05	15.05	22.05	12.06	10.07	18.09	11.12	14.05.2021
Кількість країн	45	84	106	126	133	151	159	171	181	190	195	200	212	215
Кількість заходів	103	283	418	505	564	685	752	803	870	937	1029	1079	1414	3333

ЗАХОДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗА РЕГІОНАМИ СВІТУ (за класифікацією Світового Банку ¹⁰), %			
	Соціальна допомога	Соціальне страхування	Ринок праці
Африка	24	11	65
Східна Азія та Регіон Тихого океану	21	18	61
Європа та Центральна Азія	32	29	39
Латинська Америка та країни Карибського басейну	н/д	15	63
Ближній Схід та Північна Африка	18	23	59
Північна Америка	16	26	58
Південна Азія	11	14	75
Світ	24	21	55
Країни з високим рівнем доходу	29	26	45
Країни з доходом вище середнього	22	29	58
Країни з доходом нижче середнього	19	16	66
Країни з низьким рівнем доходу	19	9	73
Світ	24	21	55

⁸ Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real-Time Review of Country Measures «Living paper» version 15. – World Bank Groupe, 2021. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/281531621024684216/pdf/Social-Protection-and-Jobs-Responses-to-COVID-19-A-Real-Time-Review-of-Country-Measures-May-14-2021.pdf>.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

ЗАХОДИ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ			ЗАХОДИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ		
	Заходи	Кількість країн		Заходи	Кількість країн
Грошові трансферти (умовні та безумовні)	734	186	Оплачувана відпустка з причин хвороби	134	81
Соціальні пенсії	48	38	Медична страхова підтримка	58	47
Продовольчі (в натуральній формі) та ваучерні схеми	279	125	Пенсії	77	50
Шкільне харчування	41	33	Звільнення від сплати внесків на соціальне страхування	245	110
Скасування/відтермінування оплати комунальних і фінансових зобов'язань	701	181	Допомога по безробіттю	172	97
Грошові трансферти	38	29	Загалом	686	179
Загалом	1841	214			

КРАЇНИ ЗА РІВНЕМ ДОХОДУ

(за класифікацією Світового Банку¹¹), \$ ВВП на душу населення

Країни з низьким рівнем доходу	Країни з доходом нижче середнього	Країни з доходом вище середнього	Країни з високим рівнем доходу
1 025	< 3 995	> 3 995	13 375

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНІВ¹²

Відповідно до Рекомендації 202, національні стратегії розширення соціального забезпечення повинні мати на меті «горизонтальне і вертикальне розширення соціального забезпечення» (п.20).

Горизонтальне розширення спрямоване на розширення охоплення соціальним захистом максимального числа осіб, у т.ч. завдяки швидкому впровадженню мінімальних норм соціального захисту.

¹¹ Джерело: LMIC to UMIC. – OECD, 2018, <https://www.oecd.org/dac/transition-finance-toolkit/LMIC-to-UMIC.pdf>.

¹² Предлагаемая форма докладов, запрашиваемых в соответствии со статьей 19 Устава в 2018 году по Рекомендации 2012 года о минимальных уровнях социальной защиты (202). – МБТ, Административный совет, 328-я сессия, Женева, 27 октября - 10 ноября 2016г., https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_norm/-relconf/documents/meetingdocument/wcms_533292.pdf.

Вертикальне розширення спрямоване на поступове забезпечення більш високих рівнів захисту в рамках всеосяжних систем соціального забезпечення, керуючись Конвенцією 1952р. про мінімальні норми соціального забезпечення (№102), а також більш прогресивними актами МОП із соціального забезпечення.

Всеохопні системи соціального забезпечення і соціального захисту, як це передбачено в Рекомендації 202, повинні «забезпечувати такий діапазон і рівень допомоги та пільг, встановлені Конвенцією 1952р. про мінімальні норми соціального забезпечення, або іншими конвенціями та рекомендаціями МОП із соціального забезпечення, які передбачають більш високі норми» (п.17).

Національна система соціального забезпечення/захисту розуміється як поєднання всіх існуючих програм соціального забезпечення/захисту, допомоги, пільг і послуг у країні, незалежно від того, чи є вони частиною системи соціального страхування, системи соціального захисту, системи соціальної допомоги або будь-якої іншої аналогічної системи.

Програми надання допомоги та пільг із соціального забезпечення/захисту, які можуть об'єднувати загальні програми допомоги та пільг, програми соціального страхування і соціальної допомоги, програми від'ємного податку на доходи, державні програми зайнятості та програми стимулювання зайнятості (п.9.3).

Допомога може охоплювати допомогу на дитину та багатодітним сім'ям, допомогу по хворобі та допомогу з медичного обслуговування, допомогу по вагітності та пологах, допомогу по інвалідності, допомогу по старості, допомогу у зв'язку з втратою годувальника, допомогу по безробіттю та гарантії в галузі зайнятості, допомогу з виробничого травматизму, а також будь-які інші соціальні виплати та пільги у грошовій або натуральній формі (п.9.2).

Мінімальні рівні соціального захисту – основний елемент національної системи соціального забезпечення, що містить «встановлену в національних масштабах систему основних соціальних гарантій, які забезпечують захист, спрямований на запобігання або скорочення масштабів бідності, незахищеності та соціальної ізоляції» (п.2).

Базові гарантії соціального забезпечення – юридично встановлені положення, що забезпечують, щоб «протягом усього свого життя всі нужденні особи мали доступ до основних видів медичного обслуговування і до базових гарантій отримання доходів, які в сукупності забезпечують фактичний доступ до товарів і послуг, які визначаються як необхідні на національному рівні» (п.4).

Основні види медичного обслуговування – національно встановлені види товарів і послуг, у т.ч. з охорони материнства, які відповідають критеріям наявності, доступності, прийнятності та якості (п.5а).

Базові гарантії отримання доходів – національно встановлені мінімальні рівні допомоги та пільг у грошовій або натуральній формі не нижче національно встановленого мінімального рівня, який забезпечує доступ до необхідних товарів і послуг, дозволяє вести гідний спосіб життя дітям, особам працездатного віку та літнім людям (п.4).

Заходи соціального забезпечення

Більшість заходів соціального забезпечення надаються у вигляді соціальної допомоги, що складають 55% глобальних програм¹³. Ця форма підтримки є переважаючою в усіх регіонах Східної Європи, а також у країнах з високим рівнем доходів. У країнах з низьким рівнем доходу соціальна допомога складає більше 70%. Діапазон програм соціального страхування та заходів на ринку праці: від 11% до майже 30%¹⁴.

За даними Світового Банку, фактичне число бенефіціарів у 2020р. — тих, хто бере участь у програмах, за якими є звітність, становить дещо більше 1,5 млрд. осіб, або 1/5 населення світу. Число запланованих і фактичних одержувачів грошових трансфертів становить 1,8 і 1,5 млрд. осіб, відповідно¹⁵. Ці цифри стосуються людей, які отримують або вигоди від розширеного охоплення або трансферти в рамках існуючих схем грошових трансфертів. Наявні дані дозволяють оцінити лише горизонтальне розширення, або розширення охоплення. Грошові трансферти досягли запланованої чисельності майже в 1,6 млрд. осіб і фактичного рівня — понад 1,3 млрд. осіб. Тобто, майже 17% населення світу було охоплено принаймні однією виплатою грошових трансфертів, пов'язаних з програмою COVID-19 у період 2020-2021рр.¹⁶

Станом на I півріччя 2021р., число бенефіціарів соціальної допомоги у світі залишається значним і складає приблизно 2,4 млрд.¹⁷ До них відносять тих, хто отримав будь-яку допомогу від горизонтального або вертикального розширення програм грошової і натуральної соціальної допомоги.

¹³ What's next for social protection in light of COVID-19: country responses. Policy in focus. — The International Policy Centre for Inclusive Growth, March 2021, http://ipcig.org/sites/default/files/public/PIF47_What_s_next_for_social_protection_in_light_of_COVID_19.pdf.

¹⁴ ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Third edition Updated estimates and analysis. — International Labor Organization, April 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_743146.pdf.

¹⁵ Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real-Time Review of Country Measures. — World Bank Groupe, 2021, <https://socialprotection.org/discover/publications/social-protection-and-jobs-responses-covid-19-real-time-review-country>.

¹⁶ Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real-Time Review of Country Measures «Living paper» version 15. — World Bank Groupe, 2021, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/281531621024684216/pdf/Social-Protection-and-Jobs-Responses-to-COVID-19-A-Real-Time-Review-of-Country-Measures-May-14-2021.pdf>.

¹⁷ Там само.

ОТРИМУВАЧІ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ТА ДОПОМОГИ У ГРОШОВІЙ ФОРМІ (ЗАПЛАНОВАНЕ ТА ФАКТИЧНЕ)¹⁸				
	Заплановане число осіб	Запланована частка осіб, % населення світу	Фактичне число осіб	Фактична частка осіб, % населення світу
Соціальна допомога	2 432 117,355	31,2	1 576 319,598	20,2
Грошові трансферти за максимальним охопленням	1 821 603,382	23,4	1 521 988,132	19,5
Грошові трансферти	1 588 863,273	20,4	1 314 560,852	16,8

Можна побачити, що, з точки зору охоплення населення, окремі країни досягли вражаючих шестизначних цифр. З найвищим рівнем охоплення у світі наразі виокремлено 10 кращих програм, охоплення яких виражається в мільйонах осіб. Так, з охопленням понад 206 млн. осіб індійська програма *Pradhan Mantri Jan Dhan Yojana*¹⁹ (PMJDY) є найбільшою у світі програмою грошових трансфертів, пов'язаною з коронавірусом. За нею йдуть три програми грошових виплат, що охопили понад 100 млн. осіб, а саме: перша американська програма «Стимул»²⁰ (160 млн. осіб), одноразова універсальна програма Японії²¹, яка охопила близько 116,5 млн. осіб, і програма Пакистану²² (101 млн. осіб).

Однак «масштабні» не означає «достатні» — 30% програм передбачали разові виплати, і лише чверть програм змогли охопити понад третину населення у своїй країні. У країнах з низьким рівнем доходів витрати в перерахунку на душу населення в середньому були вкрай невеликими — лише \$6, що у 87 разів менше, ніж у країнах з високим рівнем доходів.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Pradhan Mantri Jan Dhan Yojana. — Department of Financial Services Ministry of Finance Government of India, <https://pmjdy.gov.in>.

²⁰ The first coronavirus stimulus checks were deposited this week — here's when you can expect yours. — CNBC Make it, April 2020, <https://www.cnbc.com/2020/04/13/first-coronavirus-stimulus-checks-deposited.html>.

²¹ How Japan's Universal Health Care System Led to COVID-19 Success. — The Diplomat, August 2020, <https://thediplomat.com/2020/08/how-japans-universal-health-care-system-led-to-covid-19-success>.

²² Ehsaas Emergency Cash, <https://www.pass.gov.pk/Detail/f90ce1f7-083a-4d85-b3e8-b0f75ba0d788>.

ОХОПЛЕННЯ ПРОГРАМАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ В ДЕЯКИХ КРАЇНАХ СВІТУ	
Країна (програми)	Охоплення, млн. осіб
Індія (<i>PMJDY</i>) ²³	206,5
США (<i>First stimulus check 2020</i>) ²⁴	160,0
Японія (<i>Universal one-off transfer</i>)	116,5
Пакистан (<i>Ehssas emergency cash</i>) ²⁵	100,9
Китай (<i>Dibao</i>) ²⁶	83,9
Філіппіни (<i>Emergency subsidy program</i>) ²⁷	69,3
Бразилія (<i>AE</i>) ²⁸	68,2
Південна Корея (<i>Universal one-off program</i>)	51,6
Індонезія (<i>BLT Dana Desa</i>) ²⁹	42,5
Індонезія (<i>BST</i>)	34,7

У фінансовому вигляді з грудня 2020р. загальні витрати на соціальний захист збільшилися майже на 270%. У цілому більше \$2,9 трлн. було виділено на ці програми, що становить близько 3% світового ВВП у 2021р.³⁰ Це консервативна оцінка, оскільки інформація про витрати доступна приблизно для 15% заходів соціального захисту в базі даних Світового Банку. Такий безпрецедентний рівень інвестицій у соціальний захист у 4,5 разу перевищує витрати в цей

сектор у період Глобальної кризи 2008–2009рр., і претендує приблизно на 18% глобальних пакетів заходів стимулювання.

²³ Pradhan Mantri Jan Dhan Yojana. – Department of Financial Services Ministry of Finance Government of India, <https://pmjdy.gov.in>.

²⁴ The first coronavirus stimulus checks were deposited this week – here's when you can expect yours. – CNBC Make it, April 2020, <https://www.cnbc.com/2020/04/13/first-coronavirus-stimulus-checks-deposited.html>.

²⁵ Ehsaas Emergency Cash, <https://www.pass.gov.pk/Detail/f90ce1f7-083a-4d85-b3e8-60f75ba0d788>.

²⁶ How China's 'dibao' social safety net is being used to silence dissent, according to one researcher. – China Macro Economy, December 2020, <https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3114566/how-chinas-dibao-social-safety-net-being-used-silence-dissent>.

²⁷ Emergency Subsidy Program in the Philippines, <https://www.rappler.com/emergency-subsidy-program>.

²⁸ Social Protection During the Pandemic: Argentina, Brazil, Colombia, and Mexico. – Center for Global Development, February 2021, <https://www.cgdev.org/publication/social-protection-during-pandemic-argentina-brazil-colombia-and-mexico>.

²⁹ BLT Dana Desa, Bantu Warga di Tengah Corona, <https://indonesiabaik.id/infografis/blt-dana-desa-bantu-warga-di-tengah-corona>.

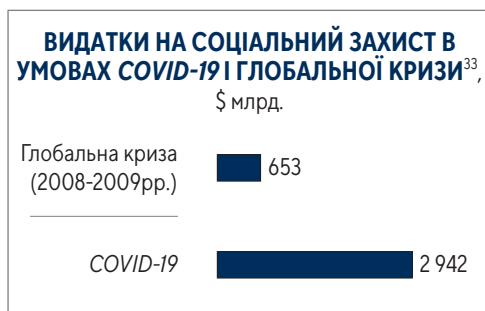
³⁰ Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real-Time Review of Country Measures «Living paper» version 15. – World Bank Groupe, 2021, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/281531621024684216/pdf/Social-Protection-and-Jobs-Responses-to-COVID-19-A-Real-Time-Review-of-Country-Measures-May-14-2021.pdf>.

У середньому країни витрачали на соціальний захист близько 2% ВВП. До п'ятірки країн з високим рівнем доходу за рівнем витрат на соціальний захист належать Швеція (16% ВВП), Польща (10%), Словаччина (9%), США (9%) та Аруба (складова Нідерландів, 6%). До країн з рівнем доходу вище середнього належать Сент-Люсія (26% ВВП), Сербія (9%), Малайзія (6%), Беліз (5%) і Косово (4%). Найвищий рівень витрат у країнах з рівнем доходу нижче середнього спостерігається у Монголії (8% ВВП), Зімбабве (5%), Болівії (3%), Пакистані (1,2%), а в низці інших країн витрати становлять 1% ВВП. Нарешті, серед країн з низьким рівнем доходу витрати є особливо високими в Афганістані (3% ВВП), Чаді (2%), Сомалі, Нігері і Південному Судані (по 1%)³¹.

Близько 58% світових витрат на соціальний захист йдуть на соціальну допомогу (\$1,7 трлн.). Глобальні витрати на соціальний захист переважно здійснюють США, частка яких становить 65% світових витрат.

При цьому розрив між витратами на душу населення у країнах з низьким і високим рівнем доходу збільшився з грудня 2020р.: у розвинутих країнах люди отримують у середньому \$874, тоді як у країнах з низьким рівнем доходу цей показник залишається на рівні близько \$4 на людину³². З регіональної точки зору, витрати на душу населення в Північній Америці у 249 разів вище, ніж у Південній Азії.

³¹ Там само.

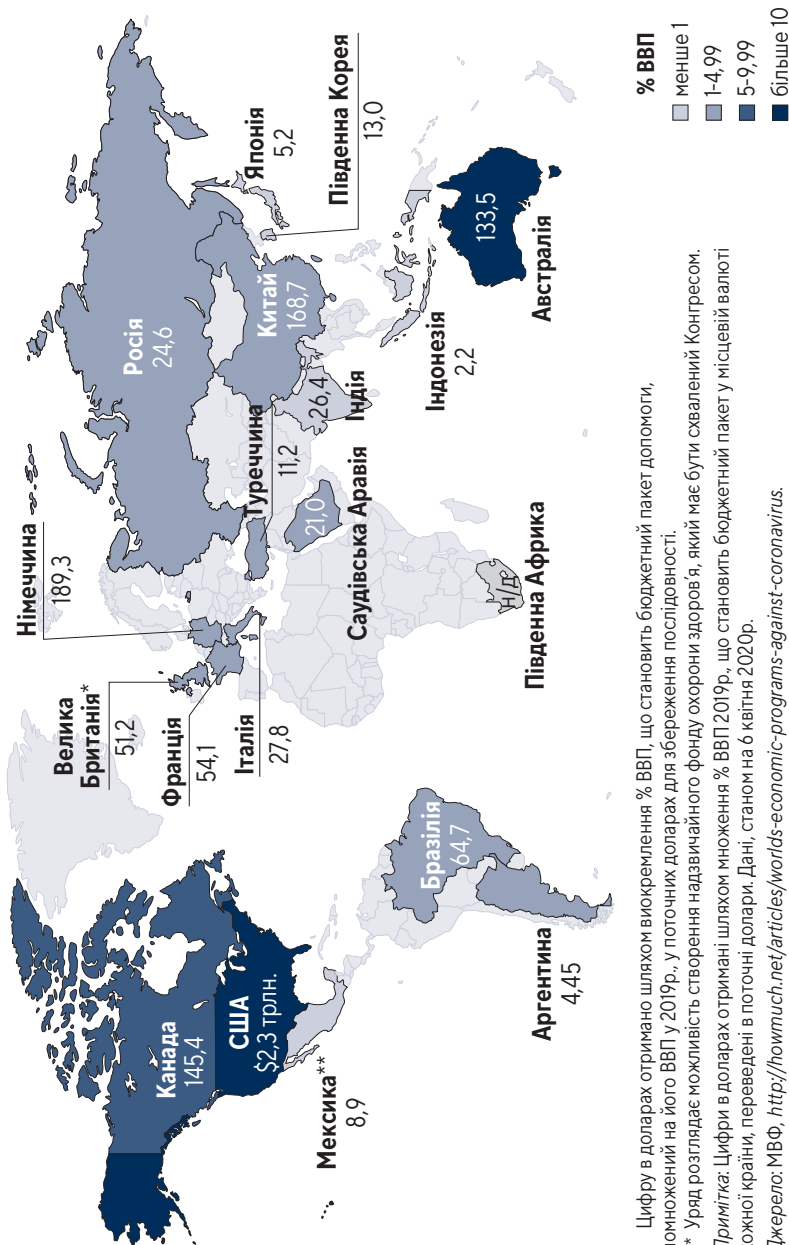
³² The Global Economy: on Track for Strong but Uneven Growth as COVID-19 Still Weighs. – The World Bank, June 2021, <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2021/06/08/the-global-economy-on-track-for-strong-but-uneven-growth-as-covid-19-still-weighs>.

³³ Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real-Time Review of Country Measures «Living paper» version 15. – World Bank Groupe, 2021, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/281531621024684216/pdf/Social-Protection-and-Jobs-Responses-to-COVID-19-A-Real-Time-Review-of-Country-Measures-May-14-2021.pdf>.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОГРАМИ ПРОТИ КОРОНАВІРУСУ У КРАЇНАХ G-20,

\$ млрд.

Збереження робочих місць: заходи на ринку праці

У серпні 2020р. ОЕСР оприлюднила звіт щодо схем збереження робочих місць під час ізоляції від COVID-19 і на наступний період³⁴. Схеми збереження робочих місць (*job retention*) були серед основних інструментів, що використовувалися всіма країнами ОЕСР для стримування негативних наслідків пандемії на ринку праці. Схеми спрямовані на збереження в компаніях робочих місць за рахунок надання їм підтримки в частині виплати заробітних плат працівникам. Також важливо, що співробітники збережуть контракти з роботодавцем, навіть якщо їх робота призупинена. Було дозволено зберігати більше 50 млн. робочих місць, що значно більше, ніж під час Глобальної фінансової кризи 2008-2009рр. Крім того, подібні схеми, як правило, забезпечують більш істотну підтримку тимчасово непрацюючим, ніж допомоги по безробіттю.

ЗАХОДИ НА РИНКУ ПРАЦІ ³⁵		
	Заходи	Кількість країн
Субсидіювання заробітної плати	244	120
Заходи з навчання	124	76
Регулювання праці	313	125
Скорочення робочого часу	125	75
Загалом	806	178

МОП виокремлює переважно чотири типи політики у сфері праці, спрямовані на підтримку працівників: субсидіювання заробітної плати, регулювання ринку праці, скорочення робочого часу і політика активізації (навчання та підтримка у працевлаштуванні).

Серед важливих напрямів політики, спрямованої на підтримку працівників, є допомога по безробіттю, програми громадських робіт або грошові трансферти. Також поширеними формами є відстрочення податку на прибуток, надання пільг працівникам, або політика, спрямована на підтримку попиту на робочу силу.

³⁴ Job retention schemes during the COVID-19 lockdown and beyond. – OECD, October 2020, <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/job-retention-schemes-during-the-covid-19-lockdown-and-beyond-0853ba1d>.

³⁵ Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real-Time Review of Country Measures «Living paper» version 15. – World Bank Group, 2021, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/281531621024684216/pdf/Social-Protection-and-Jobs-Responses-to-COVID-19-A-Real-Time-Review-of-Country-Measures-May-14-2021.pdf>.

Згідно зі звітами МОП, активність політики на ринку праці залежить від розміру ВВП на душу населення і помірно збільшується зі зростанням ВВП. Так, активну політику на ринку праці запровадили 69% країн з низьким рівнем доходу, 79% країн з середнім рівнем доходу, 83% країн з високим рівнем доходу³⁶.

Під час пандемії COVID-19 уряди запроваджують різні програми субсидіювання заробітної плати, щоб допомогти роботодавцям зберегти робочі місця або стимулювати найм нових співробітників. Такі політики становлять майже третину всіх розглянутих заходів на ринку праці і були реалізовані у 52% країн³⁷.

Активні заходи регулювання ринку праці є більш поширеними у країнах з високим рівнем доходу. Тільки 14% країн з низьким рівнем доходу і 40% країн з рівнем доходу нижче середнього застосовували активні заходи з регулювання ринку праці, тоді як такі заходи використовували 59% країн з доходом вище середнього і 72% країн з високим рівнем доходу³⁸.

Можна побачити, що найбільш поширеними програмами та заходами у країнах з низьким рівнем доходу були субсидіювання заробітної плати. Питома вага складала 51%. Такий розподіл, імовірно, можна пояснити тим, що у країнах з низьким рівнем доходу, як правило, меншою є частка тих, хто офіційно працює за наймом, відповідно нижчим є інституційний потенціал, а також фінансовий тягар, пов'язаний з субсидіюванням заробітної плати.

**КРАЇНИ, ЩО МАЮТЬ ХОЧА Б
ОДНУ З ОБРАНОЇ ПОЛІТИКИ
НА РИНКУ ПРАЦІ³⁹, %**

Заходи активізації	33
Регулювання ринку праці	33
Субсидіювання заробітної плати	50
Скорочення робочого часу	52

³⁶ COVID-19: Public employment services and labour market policy responses. – International Labor Organization, January 2021, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_emp/documents/publication/wcms_753404.pdf.

³⁷ Там само.

³⁸ ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition Updated estimates and analysis. – International Labor Organization, January 2021, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-dgreports/-dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf.

³⁹ Там само.

**РОЗПОДІЛ ПРОГРАМ СТИМУЛЮВАННЯ НА РИНКУ ПРАЦІ,
ЗАЛЕЖНО ВІД РІВНЯ ДОХОДУ⁴⁰, %**

	Заходи активізації	Регулювання ринку праці	Субсидювання заробітної плати	Скорочення робочого часу
Світ	14	31	39	16
Країни з високим рівнем доходу	17	34	33	16
Країни з доходом вище середнього	16	32	41	11
Країни з доходом нижче середнього	18	19	46	17
Країни з низьким рівнем доходу	9	9	51	31

**КРАЇНИ, ЩО МАЮТЬ ХОЧА Б ОДНУ З ОБРАНОЇ ПОЛІТИКИ
НА РИНКУ ПРАЦІ ЗА ГРУПАМИ КРАЇН⁴¹, %**

	Заходи активізації	Регулювання ринку праці	Субсидювання заробітної плати	Скорочення робочого часу
Країни з високим рівнем доходу	43	72	49	35
Країни з доходом вище середнього	31	59	62	38
Країни з доходом нижче середнього	32	40	45	23
Країни з низьким рівнем доходу	17	14	41	34

Типи субсидій на заробітну плату та умови їх надання під час пандемії значно різняться у країнах. Деякі субсидії полягали в наданні фіксованої суми трансферту працівникам, незалежно від сектору, або збитку у продажах, або прибутку, тоді як інші залежали від фактичних економічних збитків, яких зазнали компанії.

У світі сформувалися різні варіанти адаптації зайнятості під економічні кризи. Англосаксонські країни зазвичай вдаються до скорочення

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само.

працівників, відмови від найму, що призводить до зростання безробіття. Європейські країни та Японія вважають за краще зменшувати тривалість робочого часу, переводячи співробітників на неповний робочий день або тиждень.

«Вертолітні гроші»

Щоб підтримати громадян, які частково або повністю втратили доходи через карантин, уряди широко стали застосовувати практику соціальних виплат. Уряди де-факто сплачували компаніям за те, щоб вони не звільняли людей. Такий підхід навіть вважають певною репетицією запровадження безумовного базового доходу (гарантованого мінімуму).

Заходи, що вживаються владою більшості країн для боротьби з епідемією коронавірусу, значно обмежили ділову активність. Традиційні заходи грошово-кредитної політики, в основі яких є доступність кредитів, не спрацювали⁴², пряма роздача грошей виявилася більш ефективною, ніж спроби стимулювати споживання за рахунок споживчих кредитів. Населення, бізнес і держави настільки перевантажені боргами, що навіть негативні ставки не ведуть до зростання платоспроможного попиту, що могло б стимулювати зростання економіки.

Одним з найбільш обговорюваних антикризових заходів стала виплата безпосередньо громадянам безповоротних грошових трансфертів, які також отримали назву «вертолітні гроші». У період пандемії поняття «вертолітних грошей» розширилося, оскільки потрібно було компенсувати доходи, що втрачають громадяни, які залишилися без роботи. У першу чергу на подібну допомогу могли розраховувати сім'ї з дітьми. «Вертолітні гроші» дають можливість отримати безвідсотковий банківський кредит або кредит з низькою відсотковою ставкою. Зовсім без витрат (гарантій з боку громадян) такий інструмент ще ніде не застосовувався: у США, наприклад, для отримання прямої виплати потрібно мати річний дохід нижче \$75 тис.⁴³

⁴² Див.: Блант М. На пороге технокommунизма Что ждет мир после коронакризиса. – Сноб, 21 января 2021г., <https://snob.ru/entry/201853>.

⁴³ Earn less than \$75,000? You may pay nothing in federal income taxes for 2021. – CNBC, May 2021, <https://www.cnbc.com/2021/05/26/earn-under-75000-you-may-pay-zero-in-federal-income-taxes-for-2021.html>.

У зв'язку з цим постає питання: коли уряд може почати роздачу грошей населенню для підтримки і чим небезпечні такі «вертолітні гроші»?

Концепція «вертолітних грошей» запропонована ще в 1969р. американським економістом — нобелівським лауреатом з економіки М.Фрідманом у роботі «Оптимальна кількість грошей»⁴⁴, як гіпотетичний інструмент для стимулювання попиту з боку домогосподарств. М.Фрідман порівняв роздачу грошей державою з розкиданням їх з вертольоту, коли вони розповсюджуються вільно й безповоротно. Автор вважав, що у «вертолітних грошей» великий потенціал, їх можна використовувати як інструмент боротьби з інфляцією. Кінцева мета «вертолітних грошей» — відновлення економіки держави від рецесії. Досягається це за допомогою того, що населення, маючи більшу кількість грошей на руках, підвищує споживчий попит і витрати, стимулюючи тим самим економічну активність та оптимізуючи рівень інфляції.

Економісти використовували термін «вертолітні гроші» на основі проведеного М.Фрідманом ретельного вивчення досвіду Великої депресії 1930-х років. Тоді йшлося про те, що за структурної кризи, яка проявляється у кризі попиту і фінансів, потрібно надавати економіці ліквідність. Простіше кажучи, давати більше грошей.

Однак для стимулювання економіки недостатньо просто роздати гроші. Головним фактором буде бажання економічних агентів використовувати отримані кошти саме на поточне або інвестиційне споживання. А його, імовірно, поки ще немає у більшості провідних країн світу.

Основна логіка неприйняття ідеї «вертолітних грошей» більшістю країн світу полягає в тому, що поки повністю не використані стандартні заходи пом'якшення монетарної політики та підтримки економіки, не слід вдаватися до нестандартних заходів. Іншими словами, «вертолітні гроші» можуть використовуватися після того, як ставки будуть знижені де-факто до нульової позначки. У цьому випадку регулятор реалізує програми «кількісного пом'якшення», в т.ч. купує борги. Вважається, що «вертолітні гроші» є крайнім засобом порятунку економіки, коли для стимулювання попиту і починають роздавати безповоротні гроші. У світовій практиці реально «вертолітні гроші» розглядають як засіб

⁴⁴ The Optimum Quantity of Money and Other Essays. — Milton Friedman, 1969, <http://abdet.com.br/site/wp-content/uploads/2014/12/Optimum-Quantity-of-Money.pdf>.

побороти інфляцію і її неприємні ефекти, що не зовсім актуально для багатьох країн на сучасному етапі.

«Вертолітні гроші» можуть використовувати далеко не всі країни, а лише ті, чия валюта є резервною (США і країни ЄС). Для них використання такого інструменту не загрожує сплеском інфляції. Економічним обґрунтуванням неприйняття такого інструменту є побоювання економічного блоку щодо дефіциту бюджету і брак джерел його фінансування, а також посилення інфляційних ризиків. Саме тому уряди багатьох країн через поширення коронавірусу не стали роздавати «вертолітні гроші», оскільки поки держава не вичерпає запас найбільш прийнятних для неї заходів, прямі виплати можуть призвести до інфляційного шоку в країні.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД БЮДЖЕТНОЇ ПІДТРИМКИ НАСЕЛЕННЯ ТА БІЗНЕСУ (НА ПРИКЛАДІ ДЕЯКИХ КРАЇН)

На сучасному етапі зусилля більшості країн світу сфокусовані, крім безпосереднього спрямування бюджетних коштів на підтримку та розвиток системи охорони здоров'я, на тому, щоб підтримати громадян та їх купівельну спроможність і не дати закритися безлічі підприємств, зберегти зв'язок людей з їх роботою і підтримати доходи тих, у кого вони впали, поки діють обмежувальні заходи.

Загальний огляд заходів показує, що країни, запроваджуючи заходи підтримки, спираються на вже існуючі соціальні програми, тимчасово модифікуючи їх на період найбільшого поширення коронавірусу та карантинних заходів, нові соціальні програми пропонуються значно рідше.

Країни з докризовими нижчими рівнями бідності та безробіття, з більш універсальними (за охопленням) системами соціальної підтримки в період кризи пропонують менше нових заходів нестрахової підтримки, оскільки існуючих інструментів цілком достатньо.

Навпаки країни, в яких і до кризи були гострі проблеми з безробіттям і бідністю, з менш розвинутими системами соціальної підтримки в період кризи змушені вживати більше заходів для підтримки різних категорій населення. Оцінювати ефективність прийнятих країнами пакетів антикризових заходів ще рано. Разом з тим, досвід виходу з

минулої кризи свідчить про важливість швидкої реакції на кризу, а також значення збільшення обсягів фінансування антикризових заходів, що пропонуються та застосовуються.

Країни ЄС від початку спалаху *COVID-19* інтенсивно надавали державну допомогу бізнесу. Але роблять це за тимчасовими правилами державної допомоги на період пандемії, прописаними на початку березня 2020р. у рекордно стислі терміни⁴⁵.

За цими правилами Європейська Комісія приблизно протягом тижня після звернення до неї ухвалює рішення, за яким країни ЄС можуть надавати допомогу компаніям для усунення наслідків надзвичайної ситуації чи серйозних порушень в економіці держави-члена, яких завдав *COVID-19*, або розвитку певної економічної діяльності.

Чимало країн ЄС звернулися до Єврокомісії за дозволом про виділення бюджетних коштів на підтримку різного бізнесу, що зазнав збитків від вирування пандемії.

Німеччина⁴⁶

Нормативно-правове регулювання. Кабінет міністрів схвалив величезний пакет заходів для підтримки економіки. 25 березня 2020р. Бундестаг ухвалив поправки до бюджету 2020р., які відображають зміни в раніше затвердженому бюджеті на поточний фінансовий рік унаслідок реалізації пакета антикризових заходів уряду⁴⁷.

Бюджетна підтримка. Уряд законодавчо затвердив створення Фонду економічної стабілізації (*Wirtschaftsstabilisierungsfonds, WSF*)⁴⁸, мета якого — забезпечити ліквідністю

⁴⁵ Coronavirus response. — European Commission, https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response_en.

⁴⁶ German Stability Programme 2021. — Federal Ministry of Finance, 2021, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2021-germany-stability-programme_en.pdf.

⁴⁷ Economic policy measures adopted by the Federal Government and the German Länder to combat the impact of the COVID-19 pandemic. — Additions to the 2020 National Reform Programme, April 2020, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2020-european-semester-national-reform-programme-annex-germany_en.pdf.

⁴⁸ Wirtschaftsstabilisierungsfonds (WSF) (Economic Stabilisation Fund (ESF), <https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Coronavirus/WSF/wirtschaftsstabilisierungsfonds.html>.

підприємства національної економіки. Безпрецедентний в історії Німеччини пакет допомоги передбачає фінансування різних заходів в обсязі €156 млрд. (4,5% ВВП)⁴⁹: сума складається з бюджетних асигнувань, необхідних для реалізації заходів підтримки (€122,5 млрд.), і фінансування очікуваних недоотриманих податкових доходів унаслідок пандемії (€33,5 млрд.).

Джерелом фінансування виступає нарощування державного боргу (вперше з 2013р. уряд Німеччини здійснить нові запозичення). Обсяг необхідних додаткових запозичень перевищує межу, встановлену фіскальним правилом⁵⁰. Для фінансування пакета допомоги уряд ФРН призупинив дію закріпленого в Основному законі «*боргового гальма*» (*Кінець політики нульової заборгованості*). Рішенням уряду було зупинено політику запобігання зростання державного боргу, що проводилась останніми роками. Німеччині вдавалось уникати нової заборгованості з 2014р. Однак уряд розглядає поточну ситуацію як надзвичайну, що дозволяє не дотримуватися ліміту запозичень згідно з відповідним пунктом ст.115 Конституції. Фонд економічної стабілізації затверджений в обсязі €600 млрд., з яких €400 млрд. планується використовувати в якості держгарантій, €100 млрд. — на пряму рекапіталізацію компаній, €100 млрд. — на рефінансування Державного банку розвитку (*KfW*). Сукупний обсяг держгарантій, що надаються за допомогою *KfW*, збільшений згідно з поправками до бюджету на €357 млрд. — до €822 млрд. (24% ВВП). У сумі додаткові витрати бюджету на реалізацію антикризових заходів, Фонд економічної стабілізації та інші заходи, що забезпечують пряму допомогу населенню і приватному сектору, а також держгарантії складають понад €1,1 трлн.

Підтримка фінансового сектору та сектору реальної економіки. Державні гарантії за рахунок коштів *WSF* надаються за борговими цінними паперами та зобов'язаннями, випущеними з дати набуття Законом про створення *WSF* чинності (березень 2020р.) до 31 грудня 2021р. *WSF* може брати безпосередню участь у рекапіталізації компаній шляхом: (а) придбання субординованого боргу, гібридних (конвертованих) облігацій, прав на участь у прибутках; (б) придбання акцій;

⁴⁹ A stimulus package for everyone in Germany, <https://www.bundesfinanzministerium.de/Web/EN/Issues/Public-Finances/stimulus-package-for-everyone/stimulus-package-for-everyone.html>.

⁵⁰ Фіскальне, або бюджетне правило (*fiscal rules*) — сукупність інституційних обмежень у сфері бюджетної політики, які поширені у низці держав у зв'язку із загальними завданнями підтримки макроекономічної і фінансової стабільності.

(с) придбання інших компонентів капіталу. Державними стабілізаційними заходами (WSF) може скористатися компанія, якщо їй недоступні інші способи фінансування. Компанія-заявник для отримання підтримки повинна надати гарантію прозорості і розумної ділової політики та зробити внесок у стабілізацію виробничих ланцюжків і забезпечення зайнятості.

Також компанії, що претендують на отримання допомоги з фонду, повинні відповідати двом з трьох наступних критеріїв:

- ✓ активи понад €43 млн.;
- ✓ товарообіг понад €50 млн.;
- ✓ середньооблікова чисельність співробітників – понад 249 осіб.

В окремих випадках компанії, що не відповідають наведеним вище критеріям, також можуть претендувати на допомогу з фонду, але лише в разі обґрунтування своєї значущості для «критичної інфраструктури».

З 23 березня 2020р. реалізована спеціальна програма Державного банку розвитку з розширення доступу до допомоги для підприємств, що постраждали від коронавірусу. Обсяг коштів програми з урахуванням поправок до бюджету на 2020р. становить €822 млрд. Формою підтримки виступають пільгові кредити комерційних банків, за якими KfW бере основну частину зобов'язань (80–90%) з гарантіями Федерального уряду. Полегшені умови отримання кредитів (наприклад, послаблено вимоги до кредитоспроможності компаній).

Податковими заходами є: відстрочка (без пені) сплати податків для підприємств у 2020р. (заходи поширюються на прибутковий податок, ПДВ і корпоративний податок); призупинення стягнення прострочених податкових платежів з прибуткового податку, корпоративного податку і ПДВ до кінця 2020р.; скасування до кінця 2020р. законодавчо передбачених штрафів за несвоєчасну сплату податків. Аналогічні заходи запроваджено стосовно ПДВ (імпорт), енергетичного митата авіаційного податку. Відстрочено право кредитора подавати на банкрутство боржника на три місяці. Відстрочено ініціювання процесу банкрутства підприємств (до 30 вересня 2020р.) у випадку, якщо банкрутство викликано пандемією.

Підтримка населення та соціальної сфери. Програма надання негайної допомоги (€50 млрд.): виділення грантів на безоплатній

основі малим підприємствам, фрилансерам і самозайнятим особам (у т.ч. яким загрожує банкрутство). Гранти призначені для покриття орендних і лізингових витрат, а також інших операційних витрат. Кошти надаються у формі одноразового гранту на покриття витрат тримісячного періоду. Надання грантів здійснюють регіони. Для самозайнятих осіб і підприємств з чисельністю персоналу до п'яти осіб пропонується одноразовий грант у розмірі €9 000, з чисельністю персоналу до 10 осіб — одноразовий грант у розмірі €15 тис. Період дії заходів — шість місяців. Відстрочено податкові платежі з прибуткового податку, корпоративного податку для зазначених категорій платників податків (без пені).

Окремою групою для пільгового кредитування є самозайняті особи та мікропідприємства, які здійснюють діяльність понад п'ять років. Реалізує *KfW*. Максимальний розмір кредиту становить €1 млрд. терміном до п'яти років з цільовим використанням (інвестиції або фінансування операційних витрат); створена також програма пільгового кредитування стартапів; спрощено доступ до соціальної допомоги по безробіттю *Hartz-IV*⁵¹, а також умови тимчасового переходу на скорочений графік праці.

Розширено дію програми компенсації працівникам скороченого робочого часу: працівники, кількість робочих годин у яких зменшена більше, ніж на 10%, мають право звернутися через роботодавця, що подає відповідну заяву на узгодження до Федерального агентства зайнятості, для отримання грошової компенсації від держави в розмірі 60% втраченої внаслідок скорочення робочого часу заробітної плати (67% для домогосподарств з дітьми). Захід діє ретроспективно з 1 січня 2020р. (заявки подаються роботодавцем і сьогодні). Відбулося також збільшення допомоги по догляду за дитиною для батьків із низьким рівнем доходу.

Фінансування сфери охорони здоров'я. Сукупний обсяг коштів на заходи у сфері охорони здоров'я становить €3,5 млрд. Міністерству

⁵¹ У Німеччині безробітний у жодному випадку не залишається без підтримки. Якщо безробітний внаслідок якихось обставин не відповідає критеріям для отримання допомоги зі страхових фондів він отримає гроші від державної системи соціальної допомоги, що офіційно іменується «допомогу з безробіття 2» (*Arbeitslosengeld II*). У Німеччині її найчастіше називають *Hartz IV* — іменем її розробника, менеджера П.Харца (*Peter Hartz*). Див.: *Arbeitslosengeld 2 – основная поддержка безработных в Германии*, <https://www.tupa-germania.ru/posobija/hartz-4-bazovoe-posobije-bezrabotnym.html>.

охорони здоров'я виділені додаткові €3,1 млрд. на виробництво захисних масок і костюмів, поповнення бюджету Інституту Роберта Коха та фінансову підтримку міжнародної діяльності ВООЗ.

Міністерству освіти і досліджень виділено €145 млн. на розробку вакцини від коронавірусу. Встановлено фінансову підтримку лікарень і лікарів приватної практики, які зазнали зниження доходів через коронакризу (близько €2,8 млрд.). Затверджені поправки до бюджету охоплюють асигнування в обсязі €55 млрд., ця сума в разі необхідності буде спрямована на забезпечення видатків у сфері охорони здоров'я. Тимчасово збільшено обмеження на максимальний період короткострокової сезонної зайнятості (до 115 днів).

Велика Британія⁵²

Нормативно-правове регулювання. Антикризовий план містить створення Фонду реагування на наслідки коронавірусу (*COVID-19 Response Fund*)⁵³ обсягом £5 млрд. Фонд створено для забезпечення фінансування національної системи охорони здоров'я та інших державних служб для вирішення ситуації з вірусом. План з розширення системи тестування на коронавірус (*5-pillar plan*) представлений Міністерством охорони здоров'я на початку квітня⁵⁴. Ключова мета — щоденно проводити 100 тис. тестів.

Бюджетна підтримка. Бюджети на 2020-2021рр. містять перелік заходів, а також приблизний обсяг коштів для їх фінансування. Однак антикризовий пакет ніяк не відображено у фінансовій частині документа (через особливості бюджетного процесу). Економічний прогноз не містить як поточні умови і наслідки коронавірусу для економіки

⁵² United Kingdom. Government and institution measure in response to Covid-19. – KPMG, <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2020/04/united-kingdom-government-and-institution-measures-in-response-to-covid.html>.

⁵³ COVID-19 Response Fund in the United Kingdom. – Funds for NGOs, <https://www2.fundsforngos.org/latest-funds-for-ngos/covid-19-response-fund-in-the-united-kingdom>.

⁵⁴ Expert comment on the government's 5 pillar testing strategy and how this data is reported. – Science Media Centre, April 2020, <https://www.sciencemediacentre.org/expert-comment-on-the-governments-5-pillar-testing-strategy-and-how-this-data-is-reported>.

країни в найближчі п'ять років, так і оцінки впливу антикризового пакета. Британський уряд розглядає коронавірус як фактор, що має вплив на економіку країни лише в короткостроковому періоді: більшість заходів розраховані на найближчі місяці або максимум до кінця 2020–2021рр. податкового періоду. Уряд не відмовився від нарощування витрат, націлених на забезпечення економічного зростання в середньостроковій перспективі (інвестиції у транспортну інфраструктуру, цифрову інфраструктуру, лікарні, школи, коледжі, програми витрат НДДКР⁵⁵). Бюджет на 2020р. сформований відповідно до встановлених фінансових правил збалансованості бюджету. Якщо прогнозуватиметься, що відношення вартості обслуговування державного боргу до доходів бюджету перевищуватиме 6%, то уряд вживатиме заходів із скорочення співвідношення боргу до ВВП.

Фінансова підтримка бізнесу. У березні 2020р. Міністерство фінансів Великої Британії оголосило про заходи підтримки бізнесу⁵⁶. Зокрема компаніям будуть надані кредитні гарантії на £330 млрд. (\$400 млрд.), що становить 15% ВВП країни⁵⁷. Максимальний розмір кредиту буде збільшений з £1,2 млн. до £5 млн. (з \$1,5 млн. до \$6 млн.), при цьому відсотки можна буде не виплачувати протягом перших шести місяців.

Бюджетом на 2020–2021рр. передбачено, що антикризовий план уряду, спрямований на підтримку бюджетного сектору, населення і бізнесу, які зазнали негативних наслідків коронавірусу, коштуватиме бюджету £12 млрд. Одночасно в бюджеті передбачається набір урядових рішень у рамках довгострокової стратегії підтримки та розвитку економіки загальною вартістю £18 млрд. У результаті сукупний обсяг витрат на антикризовий план і на заходи в рамках довгострокової стратегії уряду становить £30 млрд. (1,3% ВВП). При цьому частина заходів підтримки постраждалим від пандемії реалізується і, відповідно, фінансується за рахунок бюджетних коштів, починаючи з березня 2020р., отже фактично зараховується до попереднього фінансового року (2019–2020рр.). На додаток уряд реалізує масштабну програму

⁵⁵ Аббревіатура «Research and Development» (Дослідження та Розвиток).

⁵⁶ How we are supporting small business during Covid-19. – Conservatives, March 2020, <https://www.conservatives.com/news/coronavirus-small-business>.

⁵⁷ The fiscal response to the economic fallout from the coronavirus. – Bruegel Datasets, November 2020, <https://www.bruegel.org/publications/datasets/covid-national-dataset>.

ДИСКРЕЦІЙНІ ФІНАНСОВІ ЗАХОДИ У 2020р., ВЖИТІ У ВІДПОВІДЬ НА КОРОНАВІРУС, % ВВП⁵⁸			
	Швидкий вплив	Відстрочка	Заходи уряду
Бельгія (22 жовтня)	1,4	4,8	21,9
Данія (1 липня)	5,5	7,2	4,1
Франція (5 листопада)	5,1	8,7	14,2
Німеччина (4 серпня)	8,3	7,3	24,3
Греція (5 червня)	3,1	1,2	2,1
Угорщина (25 березня)	0,4	8,3	0,0
Італія (22 червня)	3,4	13,2	32,1
Нідерланди (27 травня)	3,7	7,9	3,4
Португалія (4 травня)	2,5	11,1	5,5
Іспанія (18 листопада)	4,3	0,4	12,2
Велика Британія (18 листопада)	8,3	2,0	15,4
США (27 квітня)	9,1	2,6	2,6

кредитування приватного сектору: програма запозичень для малих і середніх підприємств (МСП) (*Business interruption loan scheme*)⁵⁹, програма викупу короткострокового корпоративного боргу нефінансового сектору (*Covid-19 Corporate Financing Facility*)⁶⁰. Програма буде забезпечена за рахунок емісійного фінансування Банком Англії. Таким чином оголошені урядом у бюджеті 2020–2021рр. антикризові заходи (без урахування держгарантій) коштуватимуть понад £50 млрд. (2,3% ВВП), з огляду на вищий фактичний обсяг видатків за деякими запланованими заходам підтримки. Зазначені витрати можуть бути цілком очікувано профінансовані за рахунок нарощування державного боргу. Підтвердженням останнього є оголошення Управління з питань державного боргу Великої Британії 31 березня 2020р. про

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Financial support for businesses during coronavirus (COVID-19), <https://www.gov.uk/government/collections/financial-support-for-businesses-during-coronavirus-covid-19>.

⁶⁰ Covid-19 Corporate Financing Facility. – Bank of England, <https://www.bankofengland.co.uk/markets/covid-corporate-financing-facility>.

проведення додаткових аукціонів державних облігацій на суму £45 млрд. у квітні 2020р., що перевищує раніше заплановані обсяги запозичень⁶¹.

Заходи підтримки зарубіжних компаній реального сектору. Надається відстрочка сплати ПДВ у період з 20 березня по 30 червня 2020р. Усі накопичені заборгованості зі сплати ПДВ підприємства мають компенсувати до кінця податкового періоду 2020-2021рр. Захід застосовується автоматично і не вимагає будь-яких дій з боку заявника. Поширюється на всі підприємства на території Великої Британії. Передбачається підтримка платників податків (підприємств і самозайнятих осіб), які відчувають фінансові труднощі та/або мають невиконані податкові зобов'язання. Оскільки конкретні заходи не вказані, то в кожному випадку необхідно звертатися до Управління з податків і митних зборів Великої Британії.

Підтримка бізнесу. Уряд підтримує авіакомпанії та аеропорти, які найбільше постраждали від запровадження в різних країнах карантину та закриття кордонів. Не менш сильно від коронавірусу постраждали паби, клуби та театри. Їм уряд виділить разові гранти в розмірі до £25 тис., щоб вони змогли пережити цей непростий час і не розоритися. Інший малий бізнес може розраховувати на разові гранти в розмірі до £10 тис. Також бізнес звільнений від сплати державного податку. Домовласникам, що зазнають через коронавірус фінансових труднощів, уряд дозволив три місяці не сплачувати по іпотечних кредитах⁶².

Малі підприємства роздрібної торгівлі, готельного та туристичного бізнесу на час епідемії звільняються від податку на комерційну діяльність.

Програма запозичень для МСП: кредити МСП до £5 млн. терміном до шести років, за якими надаються держгарантії. Уряд також забезпечить кредиторам виплату, яка покриє відсоткові платежі за перші 12 місяців, а також будь-які збори, що стягуються з кредиторів. У програмі можуть брати участь підприємства, обіг яких не перевищує £45 млн.

⁶¹ Annual Report and Accounts 2020-2021. – United Kingdom Debt Management Office, July 2021, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1000533/DMO_DMA_Annual_Report_and_Accounts_2020-2021_accessible.pdf.

⁶² Див.: Британія выделяет £300 млрд на поддержку бизнеса из-за коронавируса. Что в других странах? – BBC New, 17 марта 2020г., <https://www.bbc.com/russian/news-51936791>.

на рік, а також відповідають критеріям, встановленим Британським діловим банком. Передбачається, що сумарне кредитування МСП за такою програмою може сягати до £1 млрд.

Надання грантів МСП (сукупний обсяг заплановано на рівні £2,2 млрд.): фінансова допомога МСП (чисельність працівників не більше 250 осіб) з оплати лікарняних тривалістю до двох тижнів унаслідок коронавірусу; відстрочка платежів з податку на самозайнятих осіб (перенесення терміну сплати податку з 31 липня 2020р. на січень 2021р.). Програма підтримки доходу самозайнятих осіб спрямована на надання фінансової допомоги самозайнятим, чиї доходи скоротилися внаслідок коронавірусу. Надання гранту самозайнятій особі в розмірі 80% його середнього щомісячного доходу, але не більше £2 500 на місяць. Умова отримання: самозайняті, які втратили прибуток через коронавірус, мають сукупний дохід від діяльності не більше £50 тис., з яких більше половини — дохід як самозайнятих осіб⁶³. Надається Управлінням з податків і митних зборів Великої Британії (заява від платника податків не потрібна).

Конкретні заходи *підтримки платників податків* (підприємств і самозайнятих осіб), які відчувають фінансові труднощі і мають невиконані податкові зобов'язання, не вказані. У кожному окремому випадку потрібно звертатися до Управління з податків і митних зборів. Уряд Великої Британії надасть додаткове фінансування для реалізації такого заходу — £10 тис. малим підприємствам, які платять знижену ставку або звільнені від сплати податку на майно станом на 11 березня 2020р. Місцеві органи влади самі зв'язуються з малими підприємствами-реципієнтами⁶⁴.

Програма збереження робочих місць — тимчасова програма (як мінімум на три місяці, починаючи з 1 березня 2020р.) для всіх роботодавців (бізнес, благодійні організації, кадрові агентства, сектор державного управління), які до 28 лютого 2020р. перейшли на систему PAYE (сплата прибуткового податку із заробітної плати)⁶⁵. Роботодавцю

⁶³ Coronavirus: an essential guide for the self-employed. — The Times, August 2021, <https://www.thetimes.co.uk/money-mentor/article/coronavirus-essential-guide-self-employed>.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Guide to Pay As You Earn (PAYE). — Revenue, <https://www.revenue.ie/en/employing-people/becoming-an-employer-and-ongoing-obligations/guide-to-pay-as-you-earn-payee/the-payee-system.aspx>.

компенсується до 80% щомісячних витрат на заробітну плату співробітників, відправлених у неоплачувану відпустку, але не більше £2 500 на місяць у розрахунку на одного співробітника, плюс компенсація страхових і мінімальних пенсійних внесків роботодавця з зазначеної частки зарплати (тобто 80% зарплати). Форма компенсації — грант від Управління з податків і митних зборів. Умовою отримання фінансової допомоги є подача відповідної заявки роботодавцем.

Уряд розширив дію лікарняних виплат на осіб, яким рекомендована самоізоляція, і тих, хто піклується про осіб, які дотримуються самоізоляції. Крім того, забезпечується підтримка через систему соціального страхування щодо громадян, які не підпадають під регулювання в частині лікарняних.

Австралія

Бюджетні витрати. У березні 2020р. уряд оголосив про заходи, спрямовані на запобігання впливу поширення коронавірусної інфекції у країні (*Initial Economic Response*)⁶⁶. Бюджет центрального уряду передбачав на реалізацію програми підтримки 213,6 млрд. австралійських доларів (A\$) (прямі витрати бюджету в розмірі 11% ВВП), а сукупні витрати регіональних бюджетів складуть

A\$12,8 млрд. (0,7% ВВП). Крім цього, передбачені державні гарантії на суму до A\$320 млрд. (16,4% ВВП). Бюджет на 2021-2022рр. передбачає виділення ще A\$41 млрд. на пряму економічну підтримку, в результаті чого загальний обсяг допомоги з початку пандемії досяг A\$291 млрд., станом на травень 2021р.⁶⁷

Уряд оприлюднив другий пакет заходів обсягом A\$66 млрд. (\$38,2 млрд.) для пом'якшення негативних для економіки наслідків пандемії коронавірусу.

⁶⁶ Australia's successful response to COVID-19, <https://budget.gov.au/2021-22/content/covid.htm>.

⁶⁷ Economic Response to COVID-19. – Australian Government, <https://treasury.gov.au/coronavirus>.

Австралійському управлінню фінансового менеджменту (AOFM) спрямовано A\$15 млрд. для інвестування на фінансовому ринку⁶⁸.

Підтримка реального сектору. Специфічних заходів підтримки для компаній реального сектору не передбачено. Проте існує ряд загальних заходів підтримки, в рамках яких підприємства змогли отримати необхідну фінансову допомогу. Зокрема уряд здійснив допомогу авіаційній галузі, звільнивши від сплати ряду податків (надання пільг авіаційній галузі коштувало уряду Австралії A\$715 млн.). Запроваджено обмежений за часом 15-місячний інвестиційний стимул (до 30 червня 2021р.) для підтримки інвестиційної активності підприємств та економічного зростання у короткостроковій перспективі. Підприємства з обігом менше A\$500 млн. на рік матимуть право на відрахування в розмірі 50% вартості цінного активу (*eligible asset*). Цей захід підтримуватиме рівень інвестиційної активності підприємств у різних секторах економіки, що дозволить надати підтримку 3,5 млн. підприємств (понад 99% всіх підприємств у країні), в яких працюють 9,7 млн. співробітників⁶⁹. За оцінками уряду, протягом наступних двох років австралійські підприємства заощадять A\$6,7 млрд.

Підтримка малого та середнього бізнесу. Підтримку здійснено за допомогою державних грантів. Уряд надав підприємствам, що мають на це право, гранти на суму від A\$20 тис. до A\$100 тис. готівкою⁷⁰. Претендувати на такі заходи підтримки могли МСП із сукупним річним обігом A\$50 млн. Це допомогло підтримати зайнятість серед МСП. Підприємства отримали такі гранти з березня по липень 2020р. і повинні спрямувати ці кошти на 100% оплати заробітної плати співробітників. З липня по вересень 2020р. суб'єкти МСП, які вже отримали фінансову допомогу, змогли претендувати на додаткові гранти. Суб'єкти МСП можуть подавати заявки на отримання субсидій у розмірі 50% заробітної плати працівника протягом дев'яти місяців з 1 січня по

⁶⁸ Australian Office of Financial Management. – Australian Government, <https://www.aofm.gov.au>.

⁶⁹ Coronavirus (COVID-19): SME policy responses. – OECD, July 2020, <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/coronavirus-covid-19-sme-policy-responses-04440101>.

⁷⁰ Government's new \$66 billion package will take coronavirus economic life support to \$189 billion. – The Conversation, March 2020, <https://theconversation.com/governments-new-66-billion-package-will-take-coronavirus-economic-life-support-to-189-billion-134331>.

30 вересня 2020р. У разі, якщо суб'єкт МСП не зможе зберегти робоче місце, субсидія буде доступна новому роботодавцю, який найме працівника. Роботодавцям буде відшкодовано до A\$21 тис. Такий захід дозволить підтримати до 70 тис. малих підприємств. Початкова загальна сума фінансової підтримки досягла розміру A\$189 млрд. і охоплює офіційні грошові та кредитні кошти для підтримки бізнесу, захисту робочих місць, де це можливо, допомоги тим, чиї робочі місця не можуть бути збережені. Також допомога надана особам з низьким рівнем доходу⁷¹. Це еквівалентно 9,7% ВВП. Це можна порівняти зі стимулами Канади в розмірі 4,5% ВВП, Гонконгу – 4,5% і Південної Кореї – 4%.

Програма JobKeeper є допомогою безробітним і покриває витрати на заробітну плату співробітників. Близько A\$14,1 млрд. будуть спрямовані на виплати громадянам, які мають право на соціальну допомогу, в т.ч. безробітним і батькам малолітніх дітей⁷². Протягом шести місяців уряд тимчасово збільшує виплати для окремих категорій населення. Виплати будуть збільшені для старих і нових одержувачів допомоги по безробіттю: допомоги для молоді, допомоги по догляду за дитиною, Austudy (фінансова допомога тим, кому 25 років або більше, хто вчиться або є австралійським стажером)⁷³, ABSTUDY (для студентів або учнів з-поміж аборигенів або жителів островів Торресової протоки)⁷⁴ та інших. Здійснено дві окремі виплати в розмірі A\$750 на соціальне забезпечення ветеранів воєн і які мають право власників пільгових карт. Перша виплата починалася 31 березня 2020р., друга – 13 липня 2020р. Близько половини людей, які отримують допомогу, є пенсіонерами. Ці платежі покликані підтримати рівень попиту в економіці.

3 березня 2020р. оголошено про зниження на 0,5 в.п. ставок соціального забезпечення, а потім ставки знижено ще на 0,25 в.п.⁷⁵ Таким чином верхня умовна ставка становитиме 2,2%, а нижня – 0,25%. Зміна

⁷¹ Там само.

⁷² Там само.

⁷³ Austudy. – Australian Government, <https://www.servicesaustralia.gov.au/individuals/services/centrelink/austudy>.

⁷⁴ ABSTUDY. – Australian Government, <https://www.servicesaustralia.gov.au/individuals/services/centrelink/abstudy>.

⁷⁵ Coronavirus (COVID-19): SME policy responses. – OECD, July 2020, <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/coronavirus-covid-19-sme-policy-responses-04440101>.

принесе користь близько 900 тис. одержувачам підтримки, в т.ч близько 565 тис. пенсіонерам, які в середньому отримують на A\$105 більше пенсії за віком за перший рік дії таких умов.

Загалом A\$311 млрд. спрямовано на охорону здоров'я та економічну підтримку. Як наслідок, рівень безробіття знизився до 5,6%, і Австралія знаходиться на шляху повернення до рівня «доковідного періоду». За прогнозами, це приблизно ще два роки, що в 5 разів швидше, ніж рецесія 1990-х років. ОЕСР визначила Австралію світовим лідером за показниками охорони здоров'я⁷⁶.

Медицина підтримка. Пакет медичної підтримки для захисту здоров'я всіх австралійців в обсязі A\$2,4 млрд.⁷⁷, охоплює:

- ✓ виділення A\$669 млн. з бюджету на розширення застосування телемедичних послуг;
- ✓ надання підтримки австралійцям, які відчувають побутове, сімейне та сексуальне насильство через коронавірус;
- ✓ виділення A\$74 млн. на підтримку психічного здоров'я і благополуччя австралійців;
- ✓ фінансування програми доставки додому більшості рецептурних ліків для тих, хто не може дістатися до місцевої аптеки;
- ✓ надання інформації про те, як можна захистити себе та інших від коронавірусної інфекції англійською та іншими мовами;
- ✓ запровадження обмежень на деякі рецептурні та безрецептурні препарати, щоб ті, хто їх потребував, могли отримати до них доступ;
- ✓ закупівлю додаткового обсягу захисних масок для медичних працівників.

⁷⁶ Australia's successful response to COVID-19, <https://budget.gov.au/2021-22/content/covid.htm>.

⁷⁷ Coronavirus (COVID-19) health alert. – Australian Government, <https://www.health.gov.au/news/health-alerts/novel-coronavirus-2019-ncov-health-alert>.

США

Нормативно-правове забезпечення. Федеральний закон «Про допомогу, пом'якшення та економічну безпеку під час коронавірусу» («Coronavirus Aid, Relief, and Economic Security Act» «CARES Act») затверджений Президентом у березні 2020р. відповідно до законодавства про надзвичайні ситуації у країні⁷⁸.

Бюджет центрального уряду на реалізацію програми становить \$2 трлн. Джерела фінансування не було зазначено, оскільки закон ухвалений у рамках законодавства про надзвичайні ситуації, то раніше встановлені ліміти державного боргу на витрати з «CARES Act» не поширюються. Навесні 2020р. було прийнято пакет антикризових заходів загальним обсягом майже \$3 трлн., а наприкінці грудня 2020р. Конгрес США схвалив законопроект, що передбачає виділення \$900 млрд. на боротьбу з пандемією і допомогу постраждалим. Крім того, у січні 2021р. Сенат схвалив пакет заходів для пожвавлення економіки в умовах пандемії коронавірусу, підготовлений Адміністрацією Президента Джо Байдена⁷⁹, обсягом \$1,9 трлн.

Підтримка реального сектору. Обсяг бюджетних коштів за програмою підтримки найбільш постраждалих галузей (перелік не вказано) становить \$500 млрд.⁸⁰ Авіакомпаніям надаються кредити на оплату праці та допомогу співробітникам: пасажирським перевізникам, обсяг

⁷⁸ Coronavirus Aid, Relief, and Economic Security (CARES) Act. – Investopedia, September, 2021, <https://www.investopedia.com/coronavirus-aid-relief-and-economic-security-cares-act-4800707>.

⁷⁹ President Biden Announces American Rescue Plan. – The White House, January 2021, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/legislation/2021/01/20/president-biden-announces-american-rescue-plan>.

⁸⁰ Summary Matrix of \$500 Billion Funding for Distressed Sectors. Coronavirus aid, relief, and economic security act title IV – Economic stabilization and assistance to severely distressed sectors of the united states economy sections 4001 – 4004 – White&Case, March 2020, <https://www.whitecase.com/publications/alert/summary-matrix-500-billion-funding-distressed-sectors> (<https://www.whitecase.com/sites/default/files/2020-03/CARES-Matrix-Sections-4001-4004.pdf>).

підтримки — \$25 млрд.; вантажним перевізникам — \$4 млрд.; авіакомпаніям-підрядникам — \$3 млрд. Іншим компаніями виділяється податковий кредит (для підприємств, що закриваються, будь-якого розміру для збереження робочих місць). Кредит покриває 50% заробітної плати, включно з допомогою на випадок хвороби (на перші \$10 тис. витрат компанії). Компанії, які не надають послуги через коронавірус, але при цьому не закриваються, зі штатом понад 100 осіб також можуть отримати податкове вирахування. Встановлено заборону використання кредитних коштів, отриманих компаніями в рамках програми підтримки, на викуп корпоративних акцій на термін кредиту плюс один рік.

Усі громадяни країни отримали чеки від Федерального казначейства, а підприємства, які фактично перестали працювати⁸¹ — компенсації. Програма, запропонована лідером сенатської більшості М.Макконнеллом у березні 2020р., передбачала ранжування американців за розміром доходів. Для більшості платників податків передбачені прямі виплати в розмірі \$1 400 на людину. А сім'я з двома дітьми та річним доходом \$100 тис. отримає чек на суму близько \$5 600. Бідніша частина населення — \$600 на людину, представники середнього класу — \$1 200 на людину або \$2 400 на сім'ю⁸². Обсяг бюджетних коштів склав \$300 млрд.

Розмір виплати громадянам, які втратили роботу під час кризи, становить 100% заробітної плати протягом чотирьох місяців. Обсяг бюджетних коштів становить \$250 млрд. Для безробітних здійснювалися додатково виплати в обсязі \$600 на тиждень протягом чотирьох місяців⁸³. Також можна отримувати допомогу із втрати роботи для

⁸¹ A BILL To provide emergency assistance and health care response for individuals, families, and businesses affected by the 2020 coronavirus pandemic. — Senate of the United States, 116 Congress, 2nd Session, 2020, <https://www.finance.senate.gov/imo/media/doc/Coronavirus%20Tax%20Relief%20Legislative%20Text.pdf?fbclid=IwARISG3JvH6NuAFXFMcugcq9yfUQIaxfawP3K6TctU9tAOH5Jbk4nzCTNoda>.

⁸² Див.: Моргунов Д. Поддержка с воздуха: США затопят кризис «вертолетными деньгами». Американская администрация планирует раздать каждому взрослому американцу по \$1000. — Известия, 23 марта 2020г., <https://iz.ru/989827/dmitrii-migunov/podderzhka-s-vozdukha-sshazatopiat-krizis-vertoletnymi-dengami>.

⁸³ President Biden Announces American Rescue Plan. — The White House, January 2021, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/legislation/2021/01/20/president-biden-announces-american-rescue-plan>.

самозайнятих осіб, які подавали податкові декларації. Студенти можуть отримати кредит від роботодавця до \$5 250, кошти звільнені від сплати податку на доходи. Запроваджено мораторій на штрафи і виселення сімей, які купували квартири/будинки по іпотечних кредитах, застрахованим Федеральним управлінням житлового будівництва або Департаментом у справах ветеранів, на 180 днів з можливістю продовження на прохання позичальника ще на 180 днів⁸⁴. Встановлена вимога, що всі приватні страхові поліси повинні покривати лікування COVID-19, вакцину і всі тести на коронавірус⁸⁵.

Обсяг медичного фінансування становить \$100 млрд. Додаткове фінансування в обсязі \$1,32 млрд. передбачене для громадських медичних центрів, у т.ч. на персонал, що надають послуги хворим на коронавірус (чисельність 28 млн. осіб). Додатково виділені кошти в обсязі \$11 млрд. для доступу до ліків, на діагностику та лікування. Центри з контролю і профілактики захворювань отримали додатково \$4,3 млрд. На надання послуг ветеранам додатково виділено \$20 млрд. Виділено додатковий обсяг коштів на розвиток телемедицини в рамках уже затвердженої програми. Додаткове фінансування в обсязі \$27 млрд., в т.ч. \$16 млрд. на створення стратегічного запасу, виділено для розробки вакцин та методів лікування. Встановлена відстрочка платежів за кредитами та відсотками для студентів до 30 вересня 2020р. Кошти, що виділяються з бюджету в рамках т.зв. «Американського плану порятунку» (*American Rescue Plan*)⁸⁶, підуть на прискорення виробництва та розподіл вакцини від коронавірусу.

⁸⁴ Temporary Halt in Residential Evictions To Prevent the Further Spread of COVID-19. – Federal Register, April 2020, <https://www.federalregister.gov/documents/2020/09/04/2020-19654/temporary-halt-in-residential-evictions-to-prevent-the-further-spread-of-covid-19>.

⁸⁵ Biden Administration Strengthens Requirements that Plans and Issuers Cover COVID-19 Diagnostic Testing Without Cost Sharing and Ensures Providers are Reimbursed for Administering COVID-19 Vaccines to Uninsured. – CMS.gov, 26 Feb 2021, <https://www.cms.gov/newsroom/press-releases/biden-administration-strengthens-requirements-plans-and-issuers-cover-covid-19-diagnostic-testing>.

⁸⁶ The American Rescue Plan. – The White House, <https://www.whitehouse.gov/american-rescue-plan>.

Кредити для збереження робочих місць надаються у спрощеному порядку для МСП, які продовжують виплати заробітної плати. Обсяг бюджетних коштів за програмою підтримки МСП становить \$350 млрд. Гранти до \$10 тис. для МСП для покриття експлуатаційних витрат. Для компанії з чисельністю до 500 осіб⁸⁷ всі витрати по кредиту, спрямовані на заробітну плату, оренду та борги, можуть бути списані (не повертатися) за умови збереження робочих місць до кінця червня. Відшкодування відсоткових платежів за отриманими кредитами здійснює Агентство з питань малого бізнесу (*The Small Business Administration*) протягом шести місяців. Створена можливість працевлаштування вчителів у школах, якщо є вакансії, і виплати заробітної плати, якщо школа закрита. Крім того, сформовано список аналогічних заходів підтримки для інших установ (включно зі сферою культури, університети) з метою збереження робочих місць.

Франція⁸⁸

Затверджено пакет екстрених заходів на €45 млрд. (бюджетні субсидії). Підприємствам гарантуються банківські кредити на €300 млрд. Основні заходи підтримки спрямовані не на жителів країни, а на компанії (з метою збереження робочих місць і запобігання росту безробіття).

Підтримка малого та середнього бізнесу. Компанії, які стикаються з проблемами руху грошових коштів, матимуть право на наступні податкові заходи:

- ✓ відстрочка сплати корпоративного податку/податку на прибуток;
- ✓ прямі податкові пільги будуть надані підприємствам, що стикаються з серйозними фінансовими труднощами, розмір пільг буде розглядатися в кожному конкретному випадку;

⁸⁷ COVID-19 relief options. – U.S. Small Business Administration, <https://www.sba.gov>.

⁸⁸ France's response to the Covid-19 pandemic: between a rock and a hard place. – US National Library of Medicine National Institutes of Health, March 2021, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8007943>.

- ✓ відстрочка всіх або частини внесків працівників і роботодавців на соціальне страхування;
- ✓ припинення штрафів за затримку платежів.

Компанії можуть подати заявку на перехід на неповний робочий день за виняткових обставин (стаття R.5122-1 Трудового кодексу Франції), вказавши причини, що виправдовують використання неповного робочого дня, передбачуваний період недостатньої активності та число зацікавлених співробітників. Спеціальні заходи вживатимуться для підтримки авіаційної промисловості, яка отримала значні збитки. За повідомленнями французької газети *Les Échos*, лише для *Air France* падіння активності досягло майже 90%.

Підтримка бізнесу. Президентом оголошено запровадження системи державних гарантій для підтримки корпоративного фінансування до €300 млрд. Такий механізм покривав лише кредити, видані з 1 березня по 31 грудня 2020р. Гарантії за кредитами, наданими МСП, збільшилися до 90% суми запозичень (з 70%).

Створено Фонд солідарності в розмірі €1 млрд. для підтримки малих, незалежних і мікропідприємств, які постраждали від обмежень регулюючої діяльності та зазнали суттєве падіння обігу. Фонд солідарності працює на двох рівнях. Відповідні компанії отримують швидку, просту та одноразову підтримку в розмірі €1 500 (перший рівень). Фонд також пропонує допомогу для торговців і дрібних підприємців. Мікропідприємства, які відчувають економічні труднощі, можуть відкласти оплату рахунків за комунальні послуги (воду, газ, електрику) та орендну плату.

Додаткові витрати на систему охорони здоров'я склали €2 млрд. (включно з витратами на закупівлю масок та медичного обладнання, а також витратами на виробництво тестів). Крім того, €58 млн. з цієї суми виділено на розробку вакцини від коронавірусу. Медичний персонал, що працює в районах, найбільше постраждалих від коронавірусу, отримує бонус у розмірі €1 500, а також вищу заробітну плату за додаткові години роботи.

Південна Корея⁸⁹

Затверджені додаткові витрати бюджету на реалізацію антикризового плану складають ₩10,9 трлн. (близько \$13 млрд). Державний борг збільшився до 41,2% ВВП і склав ₩815,5 трлн. після затвердження заходів, передбачених поправками до бюджету на 2020р. Раніше державний борг прогнозувався на рівні 39,8% ВВП. Джерелом фінансування заходів бюджетної підтримки виступає додатковий випуск казначейських облігацій на загальну суму ₩10,3 трлн.

Встановлені пільгові умови кредитування для експортерів, які постраждали в результаті коронавірусу, як заходи підтримки фінансового і банківського секторів.

Запроваджені субсидії на підтримку МСП, які зазнали фінансових проблем і не можуть виконати зобов'язання з виплати зарплати (₩3 трлн.). Встановлена відстрочка сплати податків, що охоплює широкий спектр податків для малих підприємств і самозайнятих осіб у сфері медицини, туризму, готельного бізнесу та інших постраждалих секторах.

Запроваджені негайні заходи масового тестування населення на коронавірус (у т.ч. осіб без симптомів). Виділені кошти на додаткове фінансування медичних установ і забезпечення заходів, пов'язаних з карантинном (₩2,3 трлн.).

Надається тимчасова допомога для покриття основних витрат населення, в т.ч. для осіб, які перебувають на самоізоляції, незалежно від результату тестування на коронавірус. Доступні споживчі кредити для домогосподарств з низьким рівнем доходів. Встановлені субсидії на виплату допомоги по догляду за дітьми. Громадяни, які втратили роботу внаслідок коронавірусу, проходять перепідготовку.

⁸⁹ Assessment of COVID-19 response in the Republic of Korea. – Asia Development Bank, April 2021, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/691441/assessment-covid-19-response-republic-korea.pdf>.

Японія

Уряд оприлюднив рекордний за обсягом пакет стимулів — ¥108,2 трлн. (\$994 млрд.), що охоплює заходи підтримки домогосподарств і малого бізнесу. Обсяг пакета еквівалентний 20% ВВП Японії⁹⁰.

Програма, схвалена урядом, передбачає грошові виплати в розмірі ¥300 тис. (\$2 750) громадянам, у яких різко знизився дохід. Загалом на ці цілі спрямовано ¥4 трлн.

Ще ¥2,3 трлн. спрямовано японською владою на підтримку малого бізнесу, для якого також знизили податкове навантаження. Уряд виділяє в цілому ¥45 трлн. на корпоративне фінансування, яке повинно допомогти японським компаніям зберегти бізнес у період кризи⁹¹.

Влада Японії заявила про виплати всім без винятку громадянам по ¥100 тис. (більше ніж \$900) як відшкодування збитку від втрати роботи⁹².

ВИСНОВКИ

Крім наведеного, існують інші заходи підтримки економіки (регіонів, людей). Загалом можна зробити висновок, що всі країни передбачили у своїх планах збільшення бюджетної підтримки економік на 2020–2021рр. Підтримка виражена у зростанні прямих бюджетних асигнувань, зниженні податкових платежів або їх відстроченні, наданні державних гарантій фінансовому сектору з операцій для реального сектору. При цьому у країнах з великими обсягами допомоги значну частку підтримки складають саме державні гарантії. Головним джерелом прямих асигнувань і заміщення недоотриманих доходів бюджету виступає позикове фінансування. При цьому деякі країни з посиланням на надзвичайні обставини припиняють дію бюджетних правил, що обмежують обсяги

⁹⁰ Takashi Hirokawa, Yuko Takeo «Japan Compiles Record \$1 Trillion Budget For Fiscal 2021», 18 Dec 2020, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-12-18/japan-compiles-record-1-trillion-budget-for-fiscal-2021>.

⁹¹ Japan approves second stimulus package amid COVID-19. — AA, May 2021, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/japan-approves-second-stimulus-package-amid-covid-19/1854982>.

⁹² Власти Японии решили раздать деньги всем жителям страны из-за эпидемии. — РБК, апрель 2020г., <https://www.rbc.ru/society/17/04/2020/5e9973129a7947590027876b>.

залучених запозичень. Переважна більшість країн не передбачає окремих заходів підтримки фінансового сектору за рахунок бюджету.

Підтримка великого і малого бізнесу здійснюється за допомогою приблизно однакового набору заходів, проте конкретний перелік варіюється у кожній країні. Як правило, до цього набору входять гарантії і пільгові умови за кредитами, тимчасовий мораторій на процедуру банкрутства, відстрочки і зниження платежів по податках, скасування штрафів і пені за прострочення платежів. Окремо здійснюється підтримка найбільш постраждалих галузей (авіаперевізників, сільського господарства, туризму тощо), а також підтримка експорту в умовах, коли через пандемію коронавірусу виникає розрив міжнародної кооперації в рамках ланцюжків доданої вартості.

В окремих країнах використовується механізм надання субсидій (грантів) підприємствам/галузям або в обмін на збереження зайнятості (або всьому бізнесу, або окремо малому), або категорії самозайнятих осіб. При цьому часто умови надання підтримки сформульовані нечітко (наприклад, «постраждалим від поширення коронавірусної інфекції»), в результаті чого можна спрогнозувати проблеми з адмініструванням і отриманням доступу до підтримки.

Підтримка населення також варіюється, залежно від країни, але основний акцент робиться на підтримку тих, хто втратив роботу або в кого відбулося скорочення робочого часу, здійснюється збільшення грошових виплат найбільш соціально вразливим категоріям населення (сім'ям з дітьми, пенсіонерам, ветеранам, малозабезпеченим тощо). У багатьох країнах запроваджується тимчасовий мораторій на виконання вимог про стягнення боргів з фізичних осіб (вилучення майна за невиклати кредитів, скасування штрафів і пені за несплати за кредитами, за послуги ЖКГ). Підтримка регіонів відбувається менш активно і в менших фінансових масштабах, ніж інші заходи допомоги. Як правило, регіони отримують цільову допомогу на підтримку певних категорій населення.

Окремо слід звернути увагу на збільшення асигнувань на сферу охорони здоров'я. Витрати, як правило, передбачені на оснащення, а також грошове або інше заохочення медичного персоналу. Лікування та діагностика коронавірусної інфекції вносяться окремими актами до страхових полісів.

2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СКЛАДОВІ КОРОНАВІРУСНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Глобальним викликом для людства, що виник на початку 2020р. і продовжується донині, стала коронавірусна пандемія, яка виявилася надзвичайно «агресивною» і «синхронізованою» — лише за 2-3 місяці охопивши дійсно практично всі країни світу, спричинивши значні людські втрати і спровокувавши глибоке соціально-економічне падіння. Масштабність і всеохопність кризи не лише ускладнювали в окремих країнах активну концентрацію ресурсів, необхідних для захисту здоров'я і лікування людей, але й погіршували можливості міжнародної співпраці, послаблювали довіру між країнами, що, своєю чергою, призводило до затягування і поглиблення кризових процесів.

При цьому стає дедалі зрозумілішим, що, вірогідно, людство входить у епоху, коли нові екологічні, кліматичні й пандемічні хвилі та загрози у XXI ст. не будуть чимось рідкісним чи винятковим, а частота, тривалість і їх загрозовість зростатимуть. Нинішня коронавірусна криза відіграла попереджувальну та застерігаючу роль, надаючи людству короткий час на усвідомлення подібних ризиків, втрат і викликів.

Попереджувальна і застерігаюча роль коронавірусної кризи пов'язана з тим, що вперше після Другої Світової війни була продемонстрована «у дії» модель розвитку людства, в якій домінуючими були різноманітні обмеження на економічні, соціальні та гуманітарні свободи як усередині країн, так і на міжнародному рівні — скорочення виробництва, торгівлі та товарообміну, заморожування і навіть відмова від інвестування, втрата мільйонів робочих місць і зниження доходів, послаблення сукупного попиту,

погіршення партнерської взаємодії між країнами, погіршення людських контактів і довіри — неповний перелік втрат як в окремих країнах, так і людства загалом у 2020р.¹

Для України 2020-2021рр. виявилися надто складними та суперечливими, влада не змогла продемонструвати готовність і спроможність до належного захисту та підтримки власних громадян, вжиті заходи соціально-економічної політики далеко не завжди були вчасними та адекватними наявним і потенційним ризикам і викликам. Тому в цьому розділі головна увага сконцентрована переважно на аналізі економічних складових, що дозволить не лише виокремити характерні особливості кризового періоду, але й визначити можливі напрями подальшого соціально-економічного розвитку, перспективи вітчизняної економіки та соціальної сфери в середньостроковому періоді.

МАКРОЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ КОРОНАВІРУСУ ДЛЯ ОКРЕМИХ КРАЇН ЄВРОПИ І СВІТУ

Невизначеність світового розвитку, яка характеризувала 2020р. (з початку поширення коронавірусу), здається, послаблюється, і більшість країн можуть розраховувати на «нормалізацію» економічної динаміки в найближчі рік-два. Поряд з цим, поки зберігаються ризики відновлення пандемії чи нові сплески захворюваності (в т.ч. у країнах і регіонах з низьким рівнем захворюваності), країни не можуть «заспокоюватись». Тим більше, що процеси відновлення можуть генерувати посткоронавірусні виклики, які ще не мали прецедентів.

Нагадаємо, протидія коронавірусній кризі вимагала надвеликих (безпрецедентних) фінансових (фіскальних і монетарних) «вливань», які,

¹ Дослідженню перебігу коронавірусної кризи, її результатам і наслідкам присвячена низка публікацій Центру Разумкова. Див. зокрема: Економічні свободи для зміцнення соціально-економічного розвитку України в умовах глобальних трансформацій, 2020р.; Чинники, складові і результати запровадження і реалізації антикризової політики в окремих країнах світу та Україні. Прогноз соціально-економічного розвитку України у 2021р., 2021р.; Якименко Ю. та ін. Україна 2020-2021: невіправдані очікування, неочікувані виклики (аналітичні оцінки), 2021р.; Перспективи посткоронавірусних економічних трансформацій та їх вплив на розвиток країн. Місце України у посткризовому світі, 2021р.

втім, дозволили лише дещо обмежити шоковий коронавірусний вплив у 2020р. Однак, навіть в умовах таких впливань, поєднаних із глобальними заходами вакцинації, економічна динаміка провідних країн світу (а з тим — і глобальна економіка загалом) зможуть повернутися до докризового рівня, у кращому випадку, лише в середині 2022р. (таблиця «Зростання реального ВВП в окремих європейських країнах»²).

ЗРОСТАННЯ РЕАЛЬНОГО ВВП В ОКРЕМИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ*, % до попереднього року						
	Велика Британія	Німеччина	Франція	Польща	Угорщина	Україна
2020р.	-9,9	-4,9	-8,2	-2,7	-5,0	-4,2
2021р. (п)	5,3	3,6	5,8	3,5	4,3	4,0
2022р. (п)	5,1	3,4	4,2	4,5	5,9	3,4

* За даними МВФ, можуть незначно відрізнятися від показників національних статистичних органів.

Докладніше макроекономічні впливи демонструють порівняльні характеристики окремих, переважно європейських, країн (таблиця «Головні характеристичні показники коронавірусної кризи». с.48-49).

Макроекономічна динаміка

Економічна динаміка (зростання реального ВВП) у докоронавірусний період у переважній більшості європейських країн мала достатньо усталений характер. Хоча темпи зростання у розвинутих країнах залишалися невисокими, однак валютна, інфляційна і фінансова ситуації формували середовище стійкого соціально-економічного зростання і розвитку. Тим більше неочікуваним був коронавірусний шок 2020р., і результати зростання/падіння реального ВВП виявилися шокowymi ще й тому, що суттєво відрізнялись від прогнозних показників, зроблених наприкінці 2019р. (напередодні розгортання кризи).

² Тут і далі, якщо не зазначено інше, для міжнародних порівнянь використані дані, наведені у World Bank Indicators – <https://data.worldbank.org/indicator>; World Economic Outlook – <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021>; Fiscal Monitor – <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2021>; Trading Economics – <https://tradingeconomics.com>; Coronavirus Pandemic (COVID-19) – the data. – <https://ourworldindata.org/coronavirus-data>.

ГОЛОВНІ ХАРАКТЕРИСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ КОРОНАВІРУСНОЇ КРИЗИ								
	Темпи зростання ВВП, % до попереднього року				ВВП на душу населення, \$ ПКС 2017р.		Захворю- ваність	Смертність
	2018р.	2019р.	2020р.	2020р. (до- корона- вірусний прогноз)	2019р.	2020р.		
Австралія	2,8	1,9	-2,4	2,3	49 455,5	48 697,8	1114,7	35,6
Австрія	2,6	1,4	-6,6	1,7	55 833,3	51 935,6	40 062,1	690,8
Бельгія	1,8	1,7	-6,4	1,3	51 742,7	48 210,0	55 782,3	1 685,0
Болгарія	3,1	3,7	-3,8	3,2	23 191,6	22 383,8	29 109,5	1 090,3
Велика Британія	1,3	1,4	-9,9	1,4	46 406,5	41 627,1	36 771,0	1 084,5
Греція	1,6	1,9	-8,2	2,2	29 723,2	27 287,1	13 321,4	464,2
Іспанія	2,4	2,0	-11,0	1,8	40 805,9	36 215,5	41 242,1	1 087,3
Данія	2,2	2,9	-3,3	1,9	57 678,1	55 938,2	28 334,0	224,1
Італія	0,9	0,3	-8,9	0,5	42 662,5	38 992,2	34 851,2	1 226,5
Латвія	4,0	2,0	-3,6	2,8	30 858,8	29 932,5	21 685,9	336,7
Литва	3,9	4,3	-0,8	2,7	37 062,6	36 732,0	52 145,4	659,7

Канада	2,4	1,9	-5,4	1,8	49 006,7	45 856,6	15 484,3	417,6
Південна Корея	2,9	2,0	-1,0	2,2	42 719,0	42 251,5	1 204,8	17,9
Молдова	4,0	3,6	-7,5	3,5	13 022,0	12 324,7	35 899,7	740,0
Нідерланди	2,4	1,7	-3,8	1,6	56 629,1	54 209,6	47 177,6	672,6
Німеччина	1,3	0,6	-4,9	1,2	53 639,3	50 922,4	21 012,6	403,3
Польща	5,4	4,5	-2,7	3,1	33 120,5	32 238,2	34 213,8	754,5
Португалія	2,8	2,5	-7,6	1,6	34 879,7	32 181,2	40 569,8	677,3
Румунія	4,5	4,1	-3,9	3,5	29 857,7	28 832,6	32 865,9	819,6
Словаччина	3,8	2,3	-5,2	2,7	31 871,3	30 330,0	32 885,5	391,6
Угорщина	5,4	4,6	-5,0	3,3	32 553,5	31 007,8	33 385,3	987,2
Туреччина	3,0	0,9	1,8	3,0	28 199,1	28 385,0	26 187,8	247,6
Фінляндія	1,3	1,3	-2,9	1,5	48 689,2	47 260,8	6 516,7	101,3
Франція	1,9	1,5	-8,2	1,3	45 834,2	42 025,6	39 631,4	958,5
Чехія	3,2	2,3	-5,6	2,6	40 696,3	38 319,3	67 108,2	1 081,3
Швеція	2,0	1,4	-2,8	1,5	52 531,2	50 683,3	43 308,0	864,1
Японія	1,8	1,0	-10,2	0,5	41 380,1	39 002,2	1864,5	26,0
Україна	3,4	3,2	-4,2	3,0	12 808,8	12 377,0	24 854,9	440,9

Так, за прогнозів, зроблених у II півріччі 2019р., зростання реального ВВП у більшості європейських країн у 2020р. було на рівні 2-3%, фактичне падіння складало 5-8%³, тобто розрив у прогнозних і фактичних показниках реального ВВП у багатьох випадках навіть перевищував 10 процентних пунктів (п.п.) (таблиця «Головні характеристичні показники коронавірусної кризи», діаграма «Прогноз 2019р. для 2020р. і фактичне зростання ВВП у 2020р.», с.51), причому показники в розвинутих країнах виявилися суттєво гіршими, ніж показники країн Центральної і Східної Європи (ЦСЄ).

Більше того, оскільки показники ВВП на душу населення у розвинутих країнах були суттєво вищими, ніж відповідні показники у висхідних країнах, то й більші відносні втрати ВВП (у розвинутих країнах) означали і помітно вищі втрати (порівняно з висхідними країнами) в абсолютних показниках (таблиця вище).

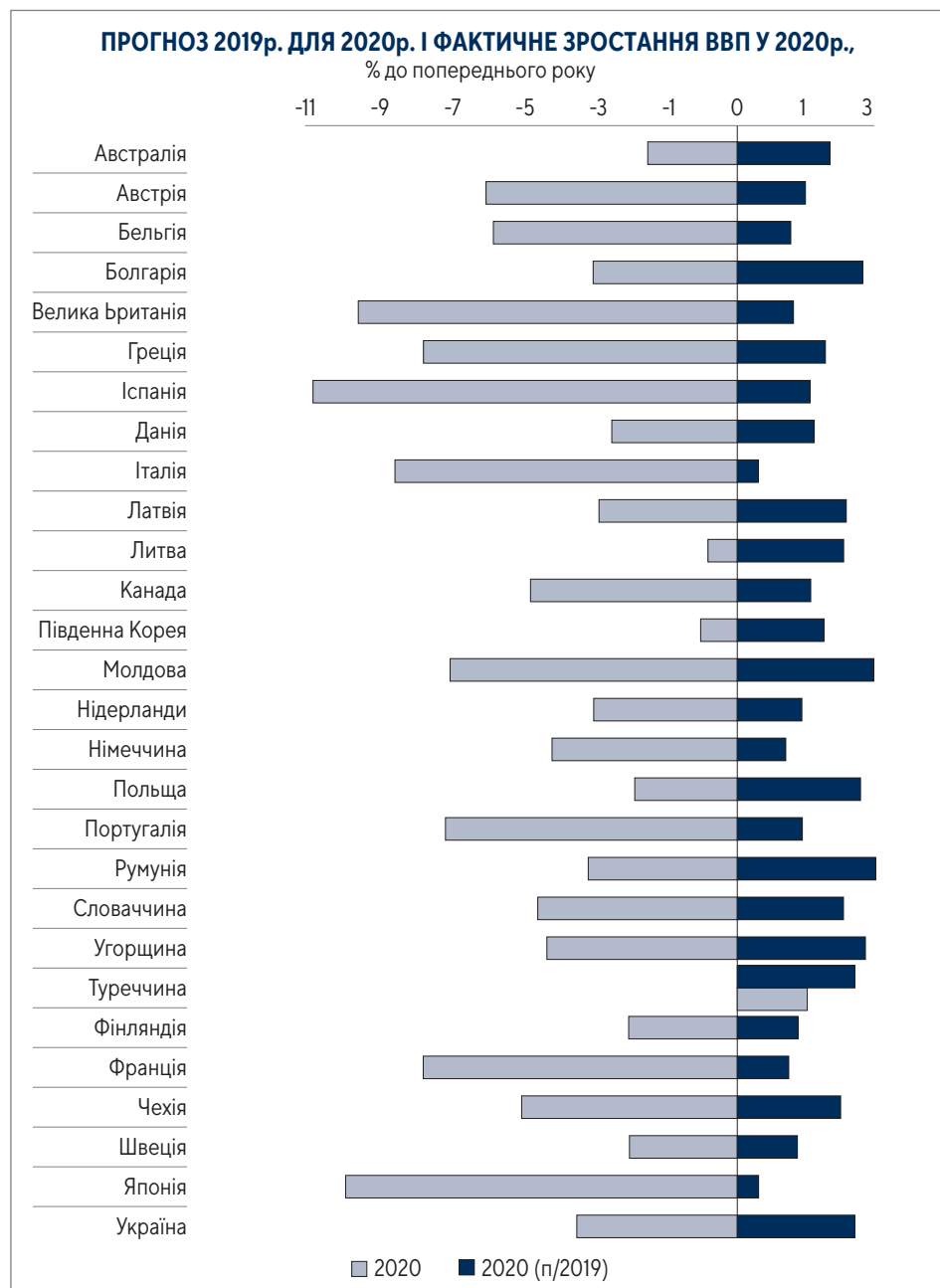
Так, ВВП на душу населення у 2020р., порівняно з 2019р., знизився в Австрії та Італії на майже \$4 000 (за паритетом купівельної спроможності в постійних цінах 2017р., \$ ПКС), Великій Британії — майже \$5 000, Канаді, Німеччині — близько \$3 000. Поряд з цим, у Південній Кореї, Латвії, Литві зниження складало менше \$1 000, Україні — лише \$500 (що є одним з найменших падінь у групі виокремлених країн).

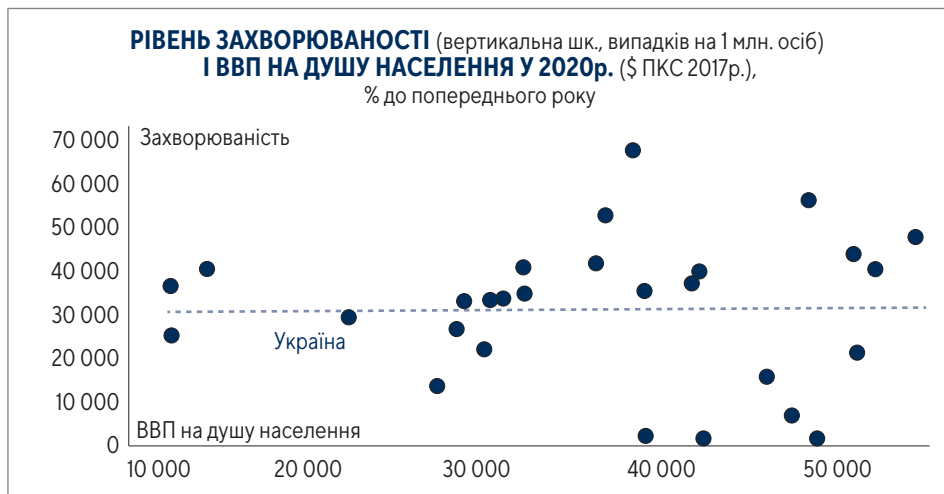
Залежність захворюваності від рівня економіки

Одним з неочікуваних результатів пандемічного впливу стало те, що (за статистичними свідченнями) захворюваність не залежить від ВВП (діаграма «Рівень захворюваності і ВВП на душу населення у 2020р.», с.52).

Вказана «неочікуваність» пов'язана з тим, що, з одного боку, населення розвинутих країн мало б бути більш дисциплінованим у виконанні антикоронавірусних рішень і запроваджень, а тому й менше постраждати від пандемічних загроз, а з тим і продемонструвати менший рівень захворюваності. З іншого — припускалося, що розвинуті (багатші) країни будуть спроможні більше ресурсів спрямовувати на антикоронавірусні

³ ... у країнах півдня Європи (Греція, Іспанія, Італія) падіння сягнуло близько 10%, і лише Туреччині (серед виокремлених країн) вдалося утримати позитивне зростання ВВП у 2020р.

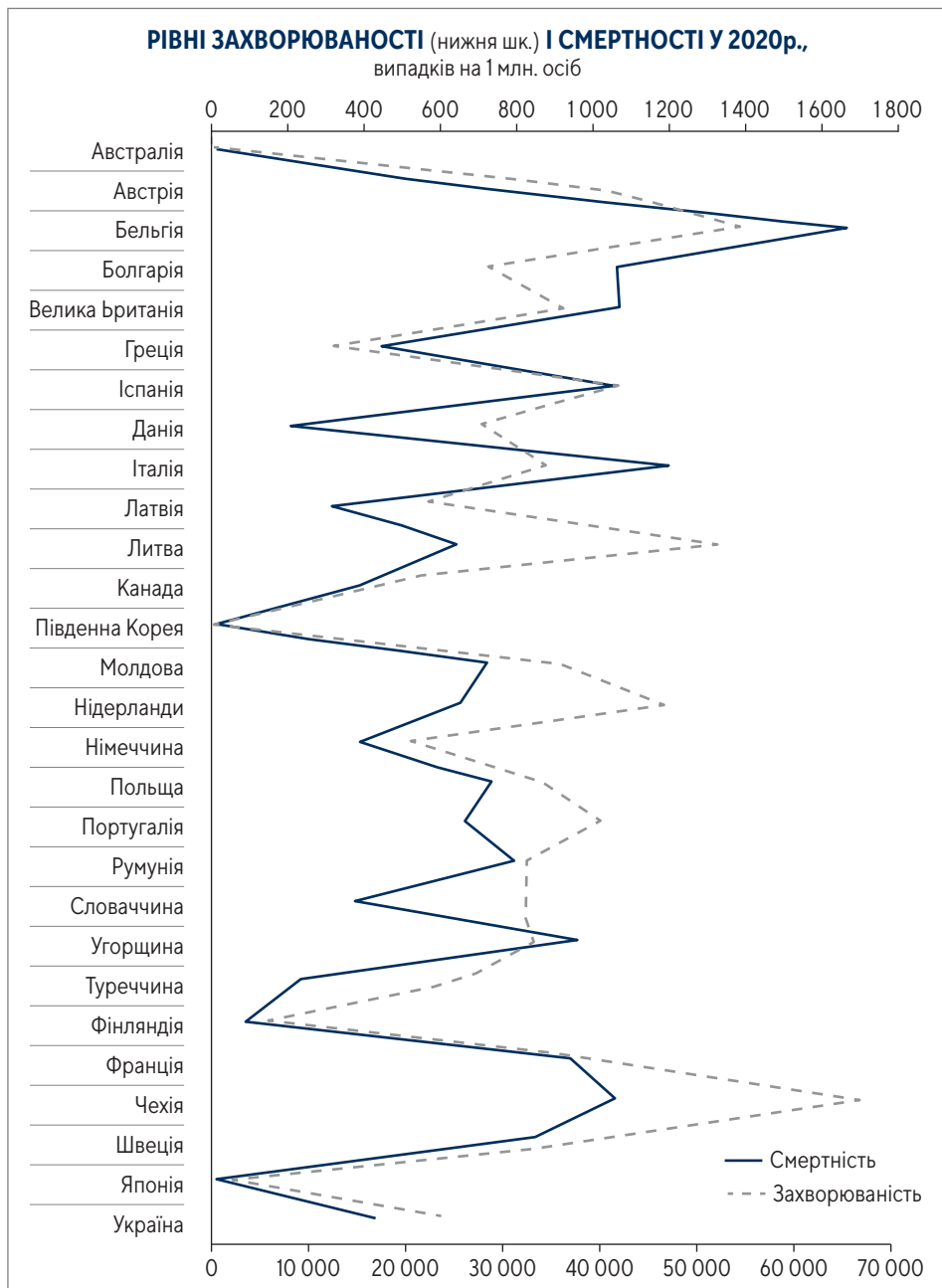

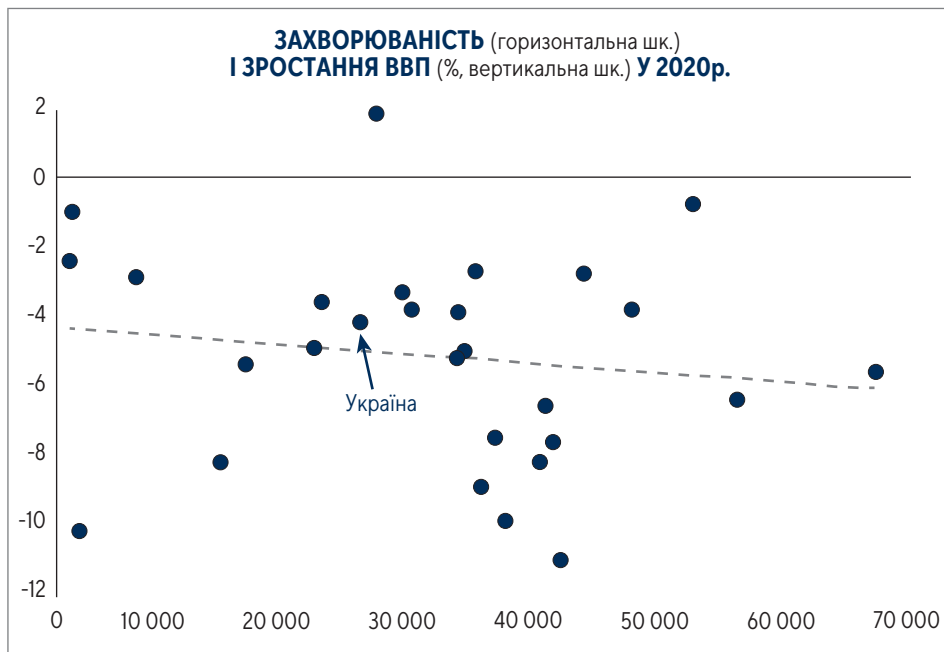
заходи, що також мало б зменшити вразливість населення. Однак, вірогідно, ні першого, ні другого не сталося, і рівень захворюваності виявився «індиферентним» до економічної могутності.

Більше того, проявилася помітна відмінність у рівнях смертності. Загалом міжкраїнова динаміка рівня смертності співвідноситься з рівнем захворюваності. Однак, у країнах, які можна віднести до Північної Європи (Скандинавські країни, Данія, Німеччина), а також більшості країн ЦСЄ (Латвія, Литва, Польща, Чехія, Словаччина, Румунія) рівень смертності виявився помітно нижчим, ніж у інших країнах з близькими рівнями захворюваності (діаграма «Рівні захворюваності і смертності у 2020р.», с.53).

Це може трактуватись як те, що у країнах Північної Європи і ЦСЄ профілактична і первинна медична допомога захворілим була більш результативною та ефективною, ніж у більшості «старих» країн-членів ЄС (Австрія, Бельгія, Нідерланди) і тим більше у країнах Півдня Європи (Греція, Іспанія, Італія).

Зрозуміло, що рівень захворюваності безпосередньо впливає на трудові ресурси, участь працівників у виробничих процесах. Тому вищі рівні захворюваності негативно впливали на економічну динаміку, провокуючи сильніше падіння динаміки ВВП (діаграма «Захворюваність і зростання ВВП у 2020р.», с.54).

Інфляція

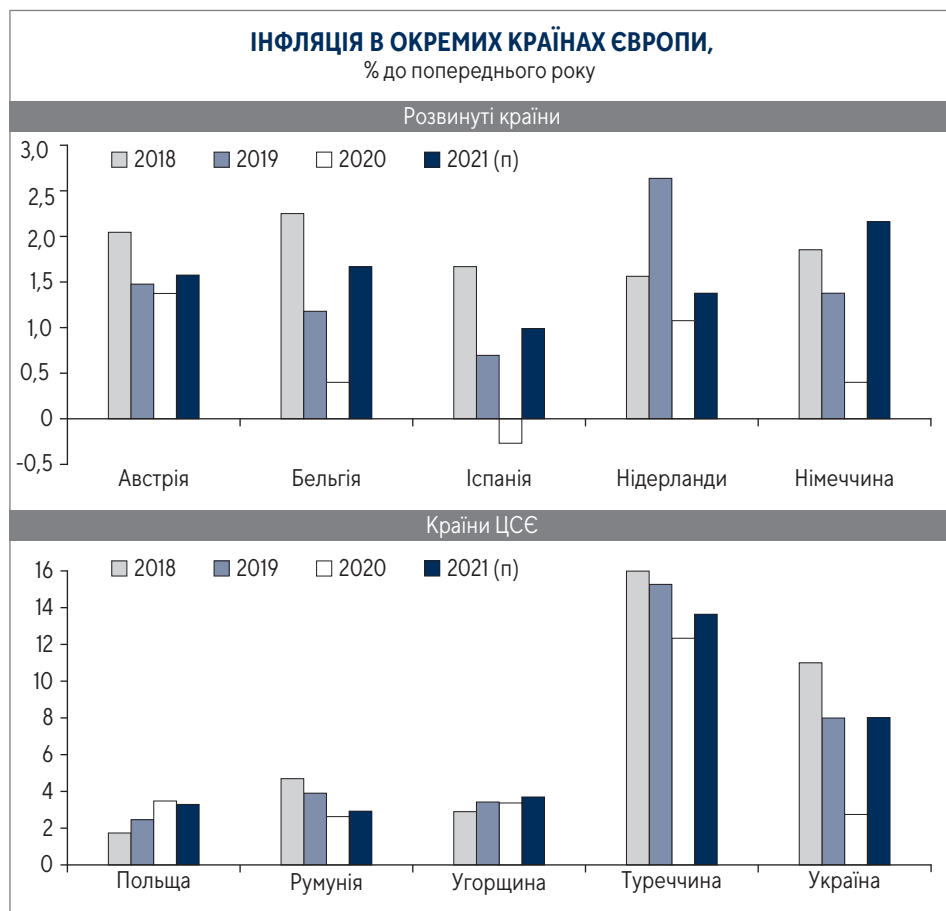
Ще один безпосередній негативний вплив коронавірусу на економічне середовище пов'язується з інфляцією. У попередні десятиліття значні грошові і фінансові вливання для протидії кризовим процесам часто пов'язувались з прискоренням інфляції (монетарний фактор). Тому початок активних заходів фінансової підтримки бізнесу і домогосподарств пов'язувався із зростаючими інфляційними ризиками.

Однак, у розвинутих країнах, незважаючи на значні виплати, рівень споживчих витрат не демонстрував тенденцій до прискорення (таблиця «Інфляція в окремих країнах», с.55). Радше навпаки, обмеження на відвідування зон відпочинку, ресторанів, спортивних закладів призводило до послаблення споживчих настроїв, що, зрештою, послаблювало інфляційні тенденції і зменшувало показники інфляції. Натомість, певне заспокоєння пандемічного середовища «поверне» інфляційні показники до рівнів докризових років.

ІНФЛЯЦІЯ В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ,

% до попереднього року

	2018р.	2019р.	2020р.	2021р.(п)
Австралія	1,9	1,6	0,9	1,7
Австрія	2,1	1,5	1,4	1,6
Бельгія	2,3	1,2	0,4	1,7
Болгарія	2,6	2,5	1,2	1,0
Велика Британія	2,5	1,8	0,9	1,5
Греція	0,8	0,5	-1,3	0,2
Іспанія	1,7	0,7	-0,3	1,0
Данія	0,7	0,7	0,3	1,1
Італія	1,2	0,6	-0,1	0,8
Латвія	2,6	2,7	0,1	2,1
Литва	2,5	2,1	1,1	1,5
Канада	2,3	1,9	0,7	1,7
Південна Корея	1,5	0,4	0,5	1,4
Нідерланди	1,6	2,7	1,1	1,4
Німеччина	1,9	1,4	0,4	2,2
Польща	1,6	2,3	3,4	3,2
Португалія	1,2	0,3	-0,1	0,9
Румунія	4,6	3,8	2,6	2,8
Словаччина	2,5	2,8	2,0	1,2
Угорщина	2,8	3,4	3,3	3,6
Туреччина	16,3	15,2	12,3	13,6
Фінляндія	1,2	1,1	1,0	1,4
Франція	2,1	1,3	0,5	1,1
Чехія	2,1	2,8	3,2	2,3
Швеція	2,0	1,6	0,7	1,5
Японія	1,0	0,5	0,0	0,1
Україна	10,9	7,9	2,7	7,9

Для висхідних країн (ЦСЄ) інфляційна динаміка мала достатньо усталений (хоча і вищий) характер, а зниження споживчих цін переважно було зумовлено жорсткістю запроваджених заходів (обмеження у контактуванні, транспорті, відвідуванні магазинів), однак сильніше проявлялось у країнах поза межами ЄС (для яких уже діяли обмеження, запроваджені для країн - не членів ЄС). Для країн ЦСЄ також більш характерним є «збереження» інфляційної динаміки попереднього коронавірусного року, тому, якщо для розвинутих країн ціни у 2021р. «повертались» до докризового рівня, то країни ЦСЄ у 2021р. демонстрували тенденції утримання цін на рівні 2020р. (таблиця «Інфляція в окремих країнах», діаграма «Інфляція в окремих країнах Європи»).

В Україні ж «надмірне» прискорення інфляції зумовлено не ринковими чинниками (попитом-пропозицією споживчих товарів), а черговим «активним» адмініструванням житлово-комунальних тарифів. Так, лише за перші сім місяців 2021р. зростання вартості житлово-комунальних послуг перевищила 10% (за офіційною статистикою).

Валютна стійкість

Коронавірусна криза, на відміну від попередніх фінансових криз, не мала суттєвого впливу на курсову динаміку більшості національних валют. Значною мірою це пояснюється як зменшенням світової торгівлі, насамперед, товарами і послугами, задіяними у прямому контактуванні людей (сфера харчування, транспортні перевезення, відпочинок), так і послабленням транскордонного переміщення капіталів. Відтак, курсова динаміка переважно знаходилася цілком у рамках, встановлених попередніми роками трендів (таблиця «Середньорічний офіційний валютний курс»).

СЕРЕДНЬОРІЧНИЙ ОФІЦІЙНИЙ ВАЛЮТНИЙ КУРС, одиниць національної валюти / \$			
	2018р.	2019р.	2020р.
Євро-зона	0,85	0,89	0,88
Велика Британія	0,75	0,78	0,78
Данія	6,31	6,67	6,54
Канада	1,20	1,33	1,34
Південна Корея	1100	1165	1180
Японія	110,4	109,0	106,8
Болгарія	1,66	1,75	1,72
Молдова	16,8	17,6	17,3
Польща	3,61	3,84	3,90
Румунія	3,94	4,24	4,24
Угорщина	270,2	290,7	308,0
Чехія	21,7	22,9	23,2
Швеція	8,69	9,46	9,21
Україна	27,2	25,8	27,0

Варто звернути увагу на особливості окремих національних валют. Так, динаміка фунта Великої Британії — досить стабільні курсові значення — виявилася дещо несподіваною, оскільки коронавірус збігся з *Brexit*, повна «версія» якого розпочалася також на початку 2020р. Два одночасні шоки могли спричинити значні економічні втрати (і багато експертів це прогнозували), а з тим — значне послаблення фунта. Однак, у дійсності фунт почувався впевнено, що, зважаючи на значимість Лондона у глобальних валютних ринках, слугувало зміцненню світової фінансової системи загалом.

Для розвинутих країн з міцною економікою, національна валюта яких не євро, курсові коливання були незначними і, радше, демонстрували тенденції до зміцнення у 2020р. (Данія, Швеція, Японія). Хоча такі країни активно включені у світові потоки торгівлі та інвестицій, а світове гальмування обмежувало такі потоки, однак економічна міцність підтримувала і валютну стійкість. Стосовно ж успішних висхідних країн, насамперед країн ЦСЄ, на які сильніше вплинуло зниження економічної активності, то вони цілком раціонально допустили слабку девальвацію, що підтримувало конкурентоспроможність національних експортерів (Польща, Угорщина, Чехія) (хоча це не мало вирішального значення, оскільки головними торговельними партнерами для таких країн є також країни ЄС). Тобто, саме **раціональність і виваженість владних монетарних і фінансових інститутів дозволили країнам безболісно** (для національних валют, а з тим — і банківських систем) **пройти коронавірусну кризу**.

Публічні фінанси і борги

Фіскальні баланси країни намагаються утримувати в достатньо стійких параметрах. Так, зокрема, стабільність податкової системи або незначні та нечасті коригування розглядаються як вагома складова фінансової системи країни загалом, що безпосередньо слугує і позитивній спрямованості економічної динаміки.

Коронавірусна криза суттєво змінила структуру бюджетно-податкової системи, що сталося через, з одного боку, значний перерозподіл надходжень до бюджетів різних рівнів, а також їх видатків. З іншого — необхідність утримати виникаючі бюджетні дефіцити в межах, які можуть бути профінансовані з різних джерел.

БАЗОВІ ПОКАЗНИКИ КОНСОЛІДОВАНОГО БЮДЖЕТУ ОКРЕМИХ КРАЇН, % ВВП															
	Сальдо консолідованого бюджету					Видатки консолідованого бюджету					Валовий державний борг				
	2018	2019	2020	2021 (о)	2020-2019	2018	2019	2020	2021 (о)	2020-2019	2018	2019	2020 (о)	2021	2020-2019
Австралія	-1,2	-3,8	-9,9	-10,4	6,1	36,9	38,3	45,0	43,7	6,7	41,7	47,5	63,1	72,1	15,6
Австрія	0,2	0,7	-9,6	-6,5	10,3	48,7	48,4	57,9	54,8	9,5	74,0	70,5	85,2	87,2	14,7
Бельгія	-0,8	1,9	-10,0	-7,3	12,1	52,2	52,1	60,8	58,0	8,7	99,8	98,1	115	115,9	16,9
Болгарія	0,1	-1,0	-3,0	-3,9	2,0	34,4	36,0	38,8	39,9	2,8	20,1	18,4	23,8	25,5	5,4
Велика Британія	-2,2	-2,3	-13	-11,8	11,1	39,0	38,9	50,3	47,5	11,4	85,8	85,2	103,7	107,1	18,5
Греція	0,9	0,6	-9,9	-8,9	10,5	48,4	47,4	58,2	59,1	10,8	189,9	185,0	213,1	210,1	28,2
Іспанія	-2,5	-2,9	-12	-9,0	8,6	41,7	42,1	52,3	50,7	10,2	97,4	95,5	117,1	118,4	21,6
Данія	0,7	3,8	-3,5	-1,8	7,3	50,5	49,2	55,1	52,2	5,9	33,8	33,0	43,4	41,6	10,4
Італія	-2,2	-1,6	-9,5	-8,8	7,9	48,4	48,6	57,3	56,7	8,7	134,4	135,0	155,6	157,1	21,0
Латвія	-0,7	-0,4	-3,9	-6,7	3,5	38,1	37,9	42,5	47,5	4,6	36,4	37,0	45,5	47,2	8,5
Литва	0,8	0,3	-8,0	-6,1	8,3	33,2	33,9	42,0	40,4	8,1	33,7	35,9	47	49,5	11,1
Канада	0,3	0,5	-11,0	-7,8	11,2	40,9	41,0	52,4	47,9	11,4	88,8	86,8	117,8	116,3	31,0
Південна Корея	2,6	0,4	-2,8	-2,9	3,2	20,4	22,6	25,6	25,6	3,0	40,0	42,2	48,7	53,2	6,5

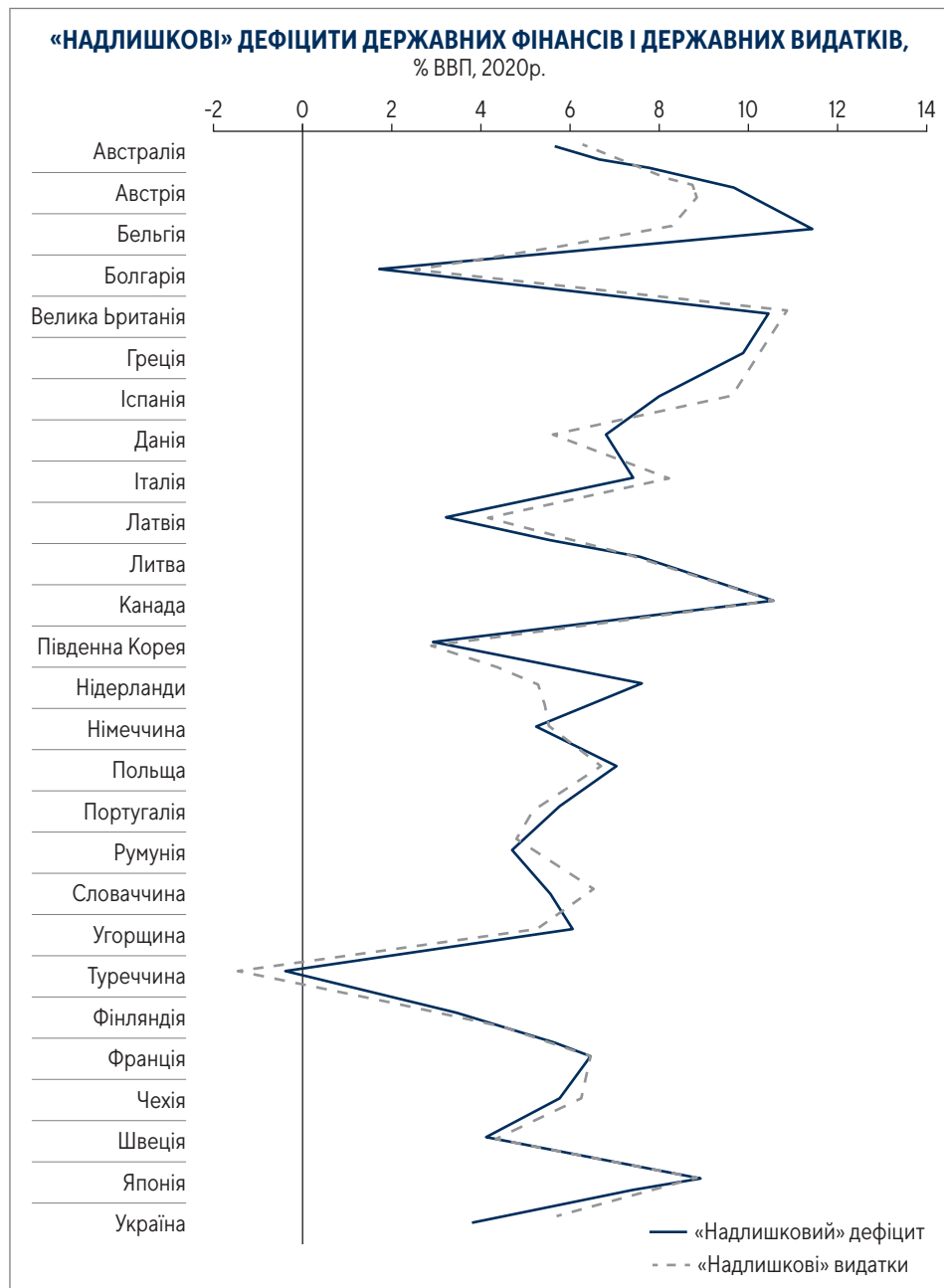
БАЗОВІ ПОКАЗНИКИ КОНСОЛІДОВАНОГО БЮДЖЕТУ ОКРЕМИХ КРАЇН, % ВВП																	(продовження)
	Сальдо консолідованого бюджету						Видатки консолідованого бюджету						Валовий державний борг				
	2018	2019	2020	2021 (о)	2020-2019		2018	2019	2020	2021 (о)	2020-2019		2018	2019	2020 (о)	2021	2020-2019
Нідерланди	1,4	2,5	-5,6	-4,3	8,1		41,5	41,3	46,9	46,6	5,6		52,4	47,6	54	56,1	6,4
Німеччина	1,8	1,5	-4,2	-5,5	5,7		44,5	45,2	51,1	51,6	5,9		61,8	59,6	68,9	70,3	9,3
Польща	-0,2	-0,7	-8,2	-4,7	7,5		41,5	41,8	48,9	45,2	7,1		48,8	45,7	57,7	57,4	12
Португалія	-0,3	0,1	-6,1	-5,0	6,2		43,2	42,5	48,1	48,6	5,6		121,5	117	131,6	131,4	14,8
Румунія	-2,8	-4,6	-9,7	-7,1	5,1		32,0	33,5	38,8	37,5	5,3		36,5	36,8	50,1	52,6	13,3
Словаччина	-1,0	-1,4	-7,3	-7,1	5,9		41,7	42,7	49,6	48,8	6,9		49,9	48,5	60,7	64	12,2
Угорщина	-2,1	-2,0	-8,5	-6,5	6,5		45,9	45,3	50,9	48,6	5,6		69,1	65,3	81,2	80	15,9
Туреччина	-3,7	-5,6	-5,4	-5,7	-0,2		34,6	35,8	34,6	34,0	-1,2		30,2	32,6	36,8	37,1	4,2
Фінляндія	-0,9	-1,0	-4,8	-4,3	3,8		53,3	53,4	56,7	56,6	3,3		59,6	59,3	67,1	68,8	7,8
Франція	-2,3	-3,0	-9,9	-7,2	6,9		55,6	55,5	62,4	59,7	6,9		98,0	98,1	113,5	115,2	15,4
Чехія	0,9	0,3	-5,9	-7,8	6,2		40,6	41,2	47,9	47,3	6,7		32,1	30,2	37,6	44	7,4
Швеція	0,8	0,5	-4,0	-3,9	4,5		48,8	48,3	53,1	52,2	4,8		38,9	35,1	38,5	40,4	3,4
Японія	-2,7	-3,1	-13,0	-9,4	9,5		37,0	37,2	46,7	43,0	9,5		232,5	235	256,2	256,5	21,3
Україна	-2,1	-2,0	-6,2	-5,2	4,2		41,7	41,4	47,1	43,7	5,7		60,3	48,8	60,7	58,1	11,9

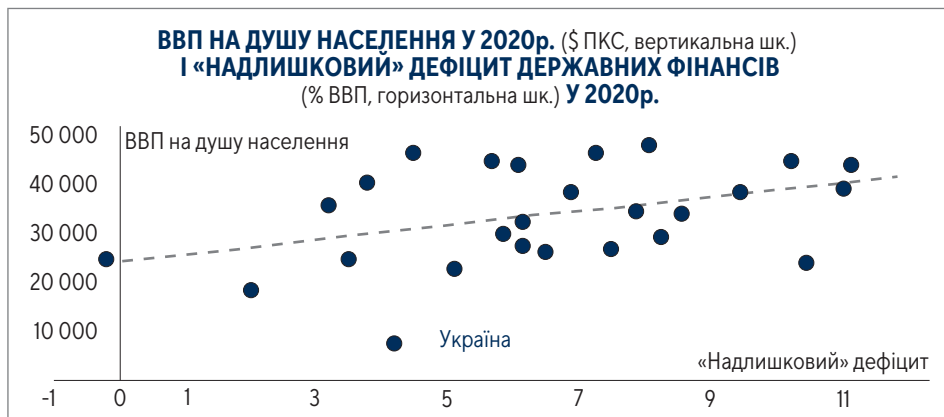
Для зменшення бюджетних дисбалансів чи утримання дефіцитів фінансові органи зазвичай мають обрати з дилеми — зменшення видатків чи збільшення надходжень. Однак, в умовах коронавірусної кризи, ситуація є «зворотною»: під час економічного гальмування не може йтися про нарощування надходжень. Водночас заходи державної підтримки означають нарощування видатків. Як наслідок — стрімке зростання дефіцитів. При цьому, «надлишкові» дефіцити (перевищення коронавірусного 2020р. над «звичайним» упродовж останніх років рівнем) чітко співвідносяться з «надлишковими» видатками (таблиця «*Базові показники консолідованого бюджету окремих країн*» (с.59-60), діаграма «*«Надлишкові» дефіцити державних фінансів і державних видатків*» (с.62)), що є цілком виправданим. І не виглядає дивним, що саме **розвинуті країни**, які завжди були «проповідниками» політики збалансованих (або з незначними дефіцитами) бюджетів, у коронавірусні 2020-2021 роки **стали негативними лідерами дефіцитів** власних державних фінансів.

Тобто розвинуті країни можуть собі дозволити значно більші дефіцити державних фінансів (консолідованого бюджету) (діаграма «*ВВП на душу населення і «надлишковий» дефіцит державних фінансів...*», с.63), знаючи, що ресурси завжди будуть досяжні, в т.ч. завдяки «простій» емісії. А вплив на інфляцію буде значною мірою компенсований тим, що попит на резервні валюти або валюти розвинутих країн залишається сталим і мало залежить від тимчасових кон'юнктурних коливань.

Якщо дефіцити в період коронавірусної кризи переважно зумовлені поточними потребами протидії пандемії, то в довгостроковій перспективі найбільше занепокоєння викликають (як відбиття негараздів у публічних фінансах) консолідовані державні борги. Упродовж коронавірусної кризи відбулося видиме **погіршення саме боргового показника**, який є одним з найвагоміших макроекономічних показників. Так, якщо на початку 2020р. (напередодні розгортання коронавірусної кризи) МВФ висловлював стурбованість прискореним зростанням боргів (як державних, так і приватних), які на той час досягли \$188 трлн., то вже за рік глобальний борговий обсяг зріс наполовину і сягнув \$270 трлн.⁴

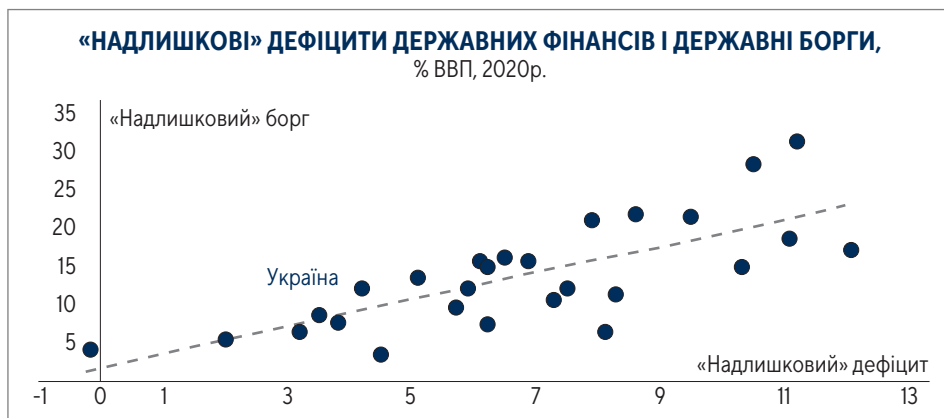
⁴ Gallagher K. G20's Turn to Lead on Debt Relief for Global Recovery. – Italian Institute for International Political Studies, 12 April 2021, <https://www.ispionline.it/en/publicazione/g20s-turn-lead-debt-relief-global-recovery-29945>.

Зрозуміло, вищий сукупний борг вимагає більше ресурсів на погашення та обслуговування (виплату процентів), що суттєво зменшує обсяги бюджетних ресурсів, які могли б (і які потрібно) спрямовувати на соціальний захист і соціальну підтримку, особливо в умовах розгортання кризових явищ і процесів.

Звичайно, зростаючі бюджетні дефіцити призводили до нарощування боргу публічних фінансів — фактично нарощування боргу виникало внаслідок прискореного збільшення видатків і, значно меншою мірою (і лише в окремих випадках і незначним чином), у результаті зменшення доходів (діаграми ««Надлишкові» дефіцити державних фінансів і державних видатків» і ««Надлишкові» дефіцити державних фінансів і державні борги»).

Також знову доречно звернути увагу на «прискорене» **нарошування боргових позицій** розвинутих країн. Так, **чим більшим є дефіцит державних фінансів** (розвинутих економік), тим більше відповідні країни готові запозичувати (що досить легко зробити, оскільки всі готові фінансувати в надійні фінансові активи розвинутих країн) на покриття дефіциту, а з тим — **вищими є ризики** подальшого нагромадження боргів.

Публічні фінанси успішних країн ЦСЄ виглядають значно збалансованішими — нижчі дефіцити і нижче боргове навантаження, ніж у «старих» країнах ЄС. Збалансовані фінанси у країнах ЦСЄ, незважаючи на валові обсяги, вже в найближчому майбутньому зможуть слугувати складовою сталості в загальних фінансах ЄС. Саме боргова проблематика може мати «найдовший» вплив на фінансові спроможності багатьох країн і затягнути процес посткризового відновлення на десятиріччя.

Отже, досвід попередніх «великих криз» доводить, що протягом наступних (після найгостріших економічних негараздів) років відбувалися глибокі системні світові трансформації. Тобто, з одного боку, під впливом коронавірусної кризи впродовж найближчих 2-3 років у світі **відбудеться формування нової конфігурації світогосподарських зв'язків і впливів**. З іншого — сьогодні дедалі вагомішими стають «історичні» стратегічні ризики — найближчим десятиліттям слід очікувати посилення світових дисбалансів і протистоянь (як економічних, так і політичних) з можливим силовим перерозподілом сфер впливу. Зрозуміло, коронавірусна криза прискорила і загострила вказані процеси.

ВПЛИВ КОРОНАВІРУСУ НА ЕКОНОМІЧНУ ДИНАМІКУ В ОКРЕМИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ ТА УКРАЇНСЬКІ УПУЩЕННЯ

Як зазначено, коронавірусна пандемія спричинила значні соціально-економічні втрати.

Аналіз деяких особливостей перебігу економічних процесів певних (обраних) країн виявив окремі суперечливі тенденції.

По-перше, чисельні показники захворюваності не суттєво пов'язані з рівнем економічного розвитку та економічної спроможності країни. *По-друге*, хоча європейські країни, які зазнали коронавірусного тиску,

протидіяли йому різними способами, однак динаміка успіхів і втрат у певних аспектах була подібною, хоча й не такою, як уявлялось на початковому етапі розгортання кризи.

У цьому контексті варто звернути увагу на три європейські країни, які певним чином «віддзеркалюють» коронавірусні процеси Європи, а також відбивають дію коронавірусних хвиль (насамперед, у частині захворюваності) в економічній активності в таких країнах, а з тим — можуть слугувати прикладом застосування результативних (хоча, можливо, і суперечливих) дій антикоронавірусної політики.

Кризові хвилі

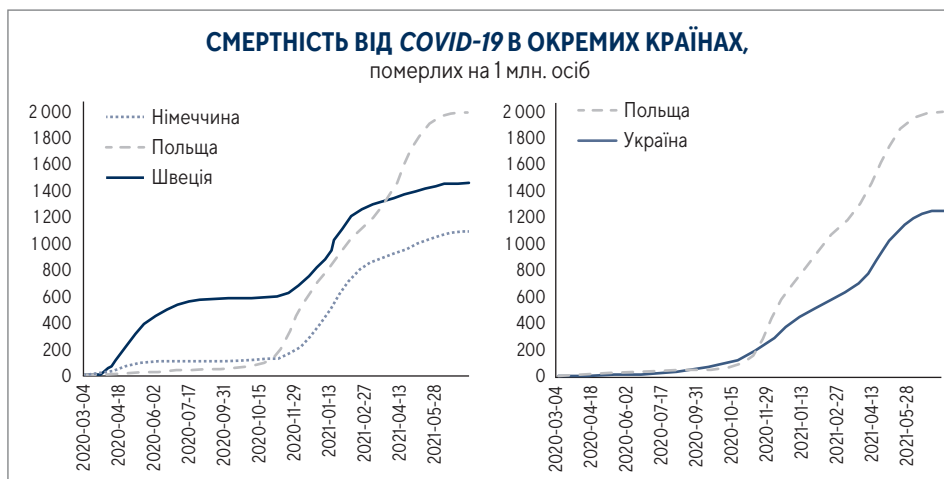
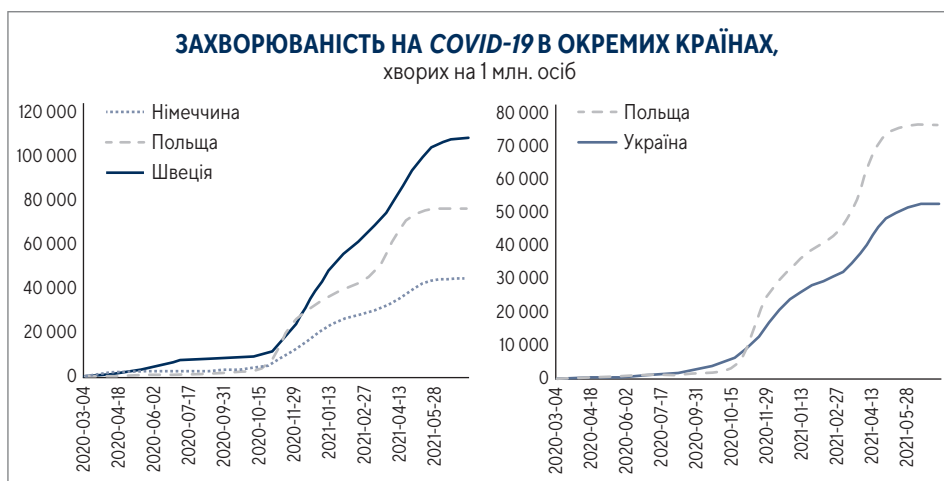
Насамперед йдеться про показники Німеччини, як провідної країни євро-зони, від економічного стану якої залежить економічна динаміка багатьох країн ЄС, а також двох країн ЄС, які зберегли власні валюти (Швеції та Польщі), що дозволило їм розширити інструментарій протидії кризового розхитування.

Досвід Швеції є унікальним тим, що країна з початку розгортання пандемії вирішила не запроваджувати значних обмежуючих заходів, зосередившись на інформуванні населення і підтримці здоров'я громадян. Особливість Польщі зумовлена тим, що саме ця країна допустила чи не найменше економічне падіння серед європейських країн, а вже в I половині 2021р. показники ВВП Польщі перевищили показники докризового року (більшість інших країн Європи лише у 2022р. зможуть розраховувати на повернення до докризового рівня).

Загалом, виокремлюються три хвилі коронавірусного поширення. І якщо перша хвиля (березень–травень 2020р.), хоча й була «незначною», однак спричинила чи не найбільший економічний і психологічний шок, оскільки привнесла нові втрати і ризики, яких до цього людство не знало принаймні півстоліття. Друга (осінь 2020р.) і третя (лютий–березень 2021р.) хвилі були значно потужнішими, спричинивши високий рівень захворюваності і людських втрат (діаграма «Захворюваність на COVID-19 в окремих країнах», с.66). Однак, економічно країни постраждали значно менше, оскільки вже були задіяні стабілізаційні фіскальні та монетарні інструменти, а бізнес і домогосподарства вже мали певний «імунітет».

Варто зауважити, що протипандемічні заходи мали суттєво різну результативність у частині збереження життів. Так, за досить схожих рівнів захворюваності як рівень економічного падіння, так і рівень смертності помітно різнились. Зокрема, за практично однакового рівня захворюваності Швеції (43,3 тис. на 1 млн. жителів країни) та Іспанії (41,2 тис. на 1 млн.), ВВП першої впав на 2,8%, а рівень смертності склав 864 особи (на 1 млн. жителів), другої [Іспанії] падіння ВВП сягнуло 11% за смертності 1 078 (тобто на 20% більше) (таблиця «Головні характеристичні показники коронавірусної кризи», с.48-49).

ВАКЦИНАЦІЯ ВІД COVID-19, кількість щеплень на 100 осіб (2021р.)								
	Німеччина		Польща		Швеція*		Україна	
	Всього щеплень	Вакциновано осіб	Всього щеплень	Вакциновано осіб	Всього щеплень	Вакциновано осіб	Всього щеплень	Вакциновано осіб
28.02	7,50	4,90	8,82	5,68	8,41	5,48	0,0	0,0
28.03	15,71	10,99	15,54	10,28	16,07	11,17	0,45	0,45
25.04	30,49	23,36	27,33	20,52	31,13	23,62	1,21	1,21
16.05	47,99	36,81	41,96	30,54	43,83	33,41	2,19	2,15
31.05	60,57	43,05	53,14	36,27	53,06	37,81	2,62	2,34
16.06	76,74	49,72	67,33	41,83	65,48	42,60	4,36	3,67
30.06	90,06	55,27	77,37	44,69	79,30	48,39	5,94	4,45
16.07	102,72	59,64	85,76	46,66	97,35	59,65	9,23	5,99
31.07	110,60	61,52	91,09	48,50	105,63	63,39	12,87	8,22
15.08	116,79	62,95	93,74	49,85	114,23	65,82	17,16	10,87
31.08	121,62	64,85	96,00	51,02	124,01	67,80	21,26	12,45
15.09	125,09	66,26	97,37	51,76	139,50	69,27	25,55	14,03

* Для Швеції (у зв'язку з особливостями звітності) датування може відрізнятися на 2-3 дні, що не впливає на загальну динаміку вакцинації.

Це є наочною ілюстрацією того, що запроваджені в різних країнах **пріоритети і напрями дій соціально-економічної політики були далеко не однозначними**, а їх результативність значною мірою залежить від усвідомлення і прийняття населенням загрози і рекомендацій з протидії їй. У цьому контексті виглядає дещо дивним, що Україна, відверто проваливши антикоронавірусну політику⁵, має пристойні показники коронавірусних втрат (діаграма «Смертність від COVID-19 в окремих країнах», с.66).

Дійсно, низькі показники України захворюваності і смертності від COVID-19, навіть в умовах слабкої інформаційної забезпеченості, викликають подив. Так, рівень смертності в Україні був і залишається

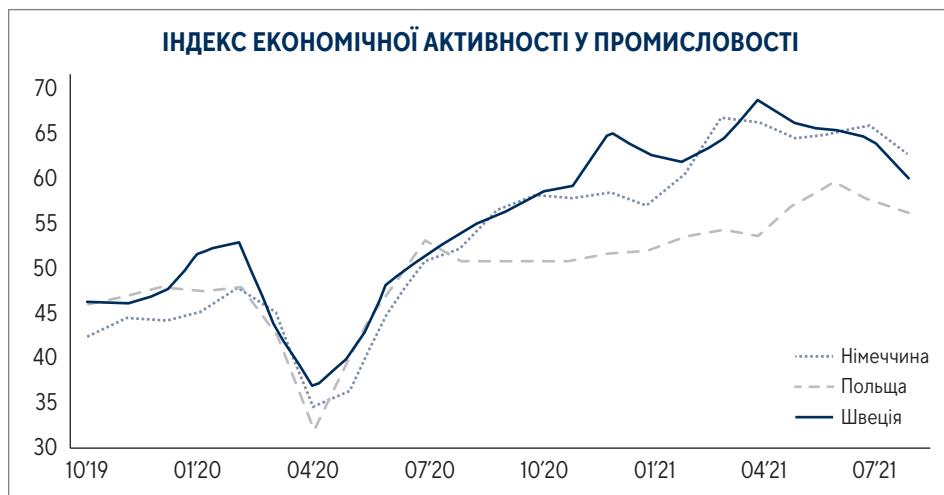
⁵ Докладно див. результати соціологічного опитування, розміщені в цьому виданні.

відносно низьким. І навіть у період вакцинації, яка в Україні почалася на два місяці пізніше, ніж у європейських країнах і просувалася значно нижчими темпами, смертність також залишалася досить низькою (таблиця «Вакцинація від COVID-19», порівняти з діаграмами «Захворюваність...» і «Смертність...»).

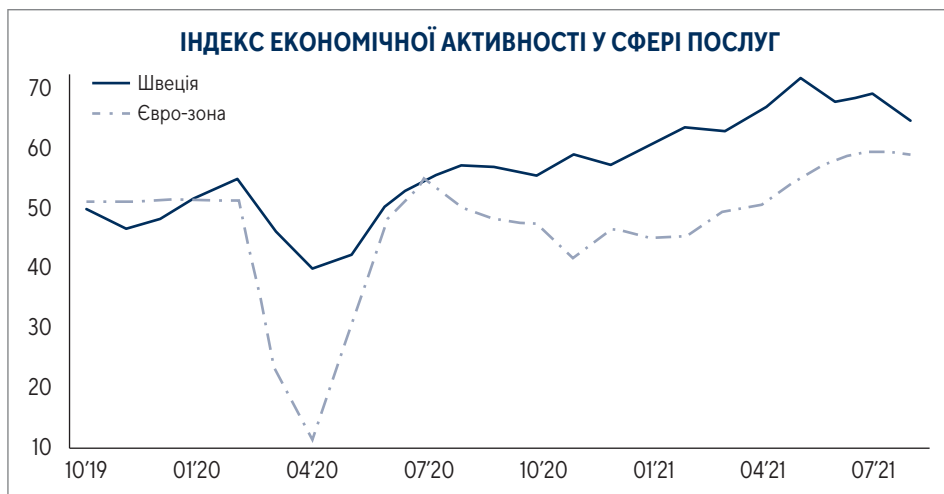
Поточна економічна активність в окремих європейських країнах

Певним поясненням «розбіжності» в рівнях ВВП, захворюваності і смертності може слугувати те, що більш успішним країнам, які чітко визначились з антикоронавірусними пріоритетами і дотримувались їх практичного досягнення, вдалося не лише посилити систему охорони здоров'я, але й утримати економічну діяльність від колапсу, особливо впродовж 2-ї і 3-ї хвиль пандемії. Так, шокового падіння економічних результатів (насамперед, виробничих сфер), характерного для 1-ї хвилі, надалі вдалось уникнути. І з осені 2021р. більшість європейських економік демонстрували відновлення економічної активності (хоча й різної інтенсивності) (діаграма «Індекс економічної активності у промисловості»).

Дещо складніше процеси відновлення відбувались у сфері послуг. Так, у Швеції, де обмеження навіть на початкових етапах поширення коронавірусу були мінімальні, і національна сфера послуг зазнала значно менших втрат, ніж у більшості країн Європи, і відновлення було

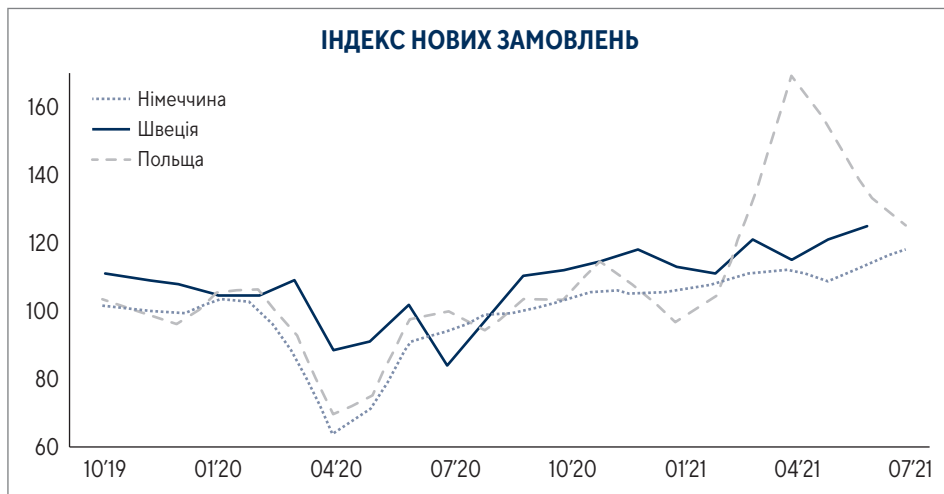
успішнішим (вже на початку 2021р. помітно перевищивши докризовий рівень). Більше того, наступні коронавірусні хвилі не мали практичного впливу на систему послуг країни (діаграма «Індекс економічної активності у сфері послуг»).

Слід визнати, що у весняно-літній період 2021р. ділова активність, хоча й демонструвала ознаки одужання, проте мала відверто різну динаміку — в розвинутих країнах Європи відновленню перешкоджало гальмування у різних сферах. Водночас, економічна активність у країнах ЦСЄ демонструвала тенденцію до прискорення і більшої спрямованості у посткоронавірусних перспективах (діаграма «Індекс економічної активності у промисловості»).

Зокрема, це знаходить підтвердження у динаміці т.зв. Індексу нових замовлень, який є вагомим індикатором очікувань і намірів бізнесу на найближчі квартали (діаграма «Індекс нових замовлень», с.70). Особливо це стосується Польщі, якій, як зазначалося, вдалося мінімізувати коронавірусні втрати.

Коронавірусне поширення, а з тим — і економічна активність (насамперед, у сфері послуг) значною мірою залежать від контактування людей як усередині країни, так і на міжкраїновому рівні. Тому поки в

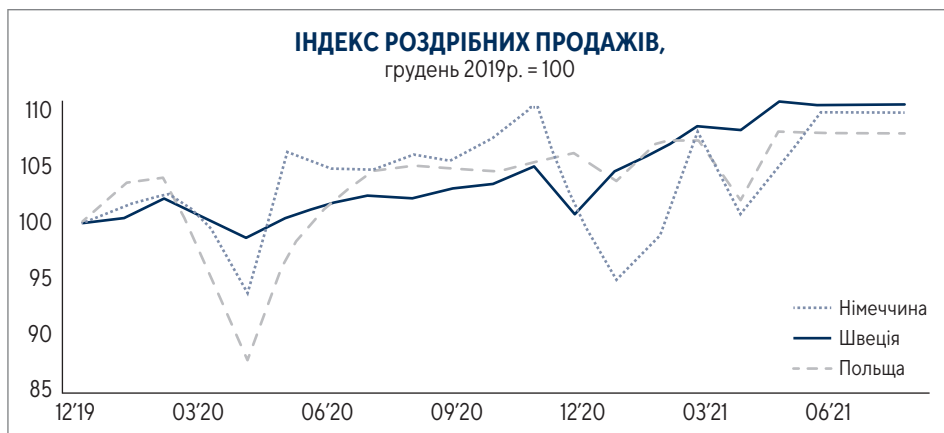
міжнародному контактуванні застосовувались і продовжують застосовуватися різні обмежуючі заходи (залежно від ступеня ризиків, пов'язаних з тією чи іншою країною):

- ✓ прямі та безпосередні заборони на в'їзд/виїзд стосовно окремих країн або груп країн, що особливо активно практикувалось у перші коронавірусні місяці. Так, у 2020р. кількість приїздів лише туристів, за міжнародними оцінками, скоротилася на $\frac{3}{4}$, порівняно з 2019р.;
- ✓ обмеження на в'їзд, зумовлені наявністю/відсутністю спеціального документа, найчастіше у форматі медично затвердженої довідки про вакцинацію, відповідно до прийнятих норм, що активно використовувалося з I кв. 2021р., коли вакцинація набула масштабного поширення;
- ✓ карантинні заходи (тимчасове обмеження вільного переміщення у країні) для приїжджих з інших країн, що мають високий рівень захворюваності;
- ✓ запровадження «перепусток» або «паспортів», які підтверджують вакцинацію особи затвердженими у країні засобами або медикаментами, що викликало критику як дискримінаційний захід.

Слід звернути увагу на дві особливості реакції населення на коронавірусні обмеження. *По-перше*, населення країн економічно по-різному реагувало на запроваджувані обмеження. Так, у Швеції, де, як уже зазначалося, рівень коронавірусних обмежень був мінімальним, домогосподарства «помітили» кризові процеси (погіршивши власні споживчі настрої) лише впродовж першої хвилі (весна 2020р.) (діаграми «Індекс споживчих настроїв та Індекс ділової впевненості»⁶). *По-друге*, реакція домогосподарств і бізнесу також різнилася — звичайно, поведінка бізнесу була стриманішою (коливання ділової активності були меншими), порівняно з домогосподарствами.

⁶ Окремі країни використовують різні формати визначення значень індексів, що, втім, зберігає характер і динаміку відповідних оцінюваних процесів.

Поряд з цим, обсяги роздрібних продажів, що є досить значимим індикатором соціально-економічного благополуччя, чітко співвідносилися з посиленням коронавірусних обмежень (діаграма «Індекс роздрібних продажів»). Між тим, щоразу відновлення споживчих настроїв та активізації купівельної спроможності відбувалося на вищому рівні. Відтак, восени 2021р. обсяги роздрібних продажів у країнах ЄС у більшості випадків перевищили докризовий рівень, що засвідчує відносно позитивні результати реалізації антикоронавірусної політики.

Свідчення соціально-економічних коронавірусних втрат в Україні

Не володіючи належними ресурсами, слабкі висхідні країни загалом (і Україна зокрема) поклалися на запровадження дедалі жорсткіших обмежень. Так, Україна провела навесні 2020р. чи не найжорсткіший (серед усіх країн світу) локдаун⁷. Поряд з цим, у перші місяці (березень-квітень 2020р.) було ухвалено низку законодавчих актів, спрямованих на обмеження негативних коронавірусних впливів (врізка «Перші антикоронавірусні закони, ухвалені в Україні»⁸, с.73). (Докладніше див. розділ 1 «Роль соціальної політики як макро-стабілізатора післякризового управління»).

⁷ Запровадження на всій території України першого карантину з 12 березня по 3 квітня 2020р. відбулося згідно з Постановою КМУ «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» №211 від 11 березня 2020р.

⁸ Докладніше див.: Нормативно-правові акти, прийняті для здійснення заходів, спрямованих на запобігання поширенню та ліквідацію спалахів коронавірусної хвороби. – Урядовий кур'єр, 29 вересня 2021р., <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/normativno-pravovi-akti-prijnyati-dlya-zdjisnennya>.

ПЕРШІ АНТИКОРОНАВІРУСНІ ЗАКони, УХВАЛЕНІ В УКРАЇНІ У 2020р.

Серед першочергових законів, спрямованих на обмеження поширення пандемії, забезпеченість медичними засобами, забезпечення належної оплати (і доплати) праці працівникам, безпосередньо зайнятим ліквідацією захворювання та ін., доречно вказати на наступні:

- ✓ Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо підвищення доступності лікарських засобів, медичних виробів та допоміжних засобів до них, які закуповуються за кошти державного бюджету, та створення умов для закупівель у сфері охорони здоров'я за кошти державного бюджету (від 17 березня);
- ✓ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) (від 17 березня);
- ✓ Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) (від 17 березня);
- ✓ Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення лікування коронавірусної хвороби (COVID-19) (від 30 березня);
- ✓ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) (від 30 березня);
- ✓ Про надання допомоги застрахованим особам на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (від 30 березня);
- ✓ Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» (від 13 квітня);
- ✓ Про внесення змін до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) (від 13 квітня).

Однак, реалізація запроваджуваних заходів була низькорезультативною, а використання запланованих ресурсів часто не було цілеспрямованим та ефективним. Так, зокрема, у квітні 2020р. було створено Фонд боротьби з COVID-19⁹. І вже 13 квітня 2020р. ухвалено Закон

⁹ У нормативних урядових документах зазначалося, що «...Фонд боротьби з COVID-19 – тимчасова бюджетна програма, кошти якої спрямовуються насамперед для фінансування додаткових видатків на охорону здоров'я та соціальних видатків, безпосередньо пов'язаних із епідемією COVID-19, і діятиме, доки цього вимагатиме надзвичайна ситуація, але не довше 31 грудня 2020 року». Докладніше див.: Каневський Г. та ін. Аналіз ефективності використання коштів Фонду боротьби з COVID-19, <https://statewatch.org.ua/wp-content/uploads/2020/10>.

«Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», яким передбачалося створення «у складі Державного бюджету України фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками на період дії карантину». Загальний (остаточний, після ряду коригувань) обсяг ресурсів Фонду складав 80,9 млрд. грн.

Однак від самого початку використання ресурсів Фонду стало зрозуміло їх [ресурсів] нераціональне (чи навіть «сумнівно» цільове) використання, і значні обсяги бюджетних коштів з Фонду витрачені аж ніяк не за першочерговим призначенням¹⁰. Чого варта лише «переадресація» ледь не половини коштів на дорожнє будівництво, яке завжди піддавалось критиці за наявність непрозорих схем фінансування.

За інформацією Рахункової палати виявилось, що, станом на 1 січня 2021р., 11,9 млрд. грн. з обсягів Фонду, затверджених на 2020р., не використані. Переважно через неналежну координацію дій Уряду, спрямованих на боротьбу з пандемією. А з 37 бюджетних програм нереалізованими в повному обсязі залишилися 32¹¹. Особливо негативним є те, що влада не спромоглася належно профінансувати безпосередню роботу медиків. Так, Фондом за підсумками 2020р. не використано 116 млн. грн., або майже 35% передбаченої суми, на доплату медикам медзакладів системи управління Міністерства охорони здоров'я і 115 млн. грн. (2,2% передбаченої суми) медикам комунальних медзакладів¹².

Фактично, розвиток коронавірусної ситуації відбувався на фоні відсторонення держави від реальної фінансової допомоги, наявної в інших

¹⁰ Шулімов С. Уряд та пандемія: чи був ефективним Фонд боротьби з COVID-19? – StateWatch, <https://statewatch.org.ua/publications>.

¹¹ Зокрема, 1,4 млрд. грн. – МОЗ, реалізація програми державних гарантій медичного обслуговування населення (додаткове фінансування); 4,7 млрд. грн. – Мінсоцполітики, надання Пенсійним фондом одноразової допомоги особам, які можуть втратити доходи у разі заборони їх діяльності внаслідок посилення обмежувальних заходів; 2,1 млрд. грн. – МОЗ, забезпечення готовності та реагування системи громадського здоров'я на спалахи COVID-19, забезпечення засобами індивідуального захисту; 1,2 млрд. грн. – Мінекономіки, надання одноразової матеріальної допомоги суб'єктам господарювання на період здійснення обмежувальних заходів. Докладніше див.: Валерій Пацкан: Майже 12 млрд. грн. ковідного фонду залишились невикористаними. – Рахункова палата, 1 лютого 2021р., <https://rp.gov.ua/PressCenter/News>.

¹² Загальна сума бюджетної програми – 5,5 млрд. грн., з яких 5,2 млрд. грн. – на доплати медичним та іншим працівникам. Див.: Фонд боротьби з COVID-19 у 2020 році не використав 231 млн. грн. на доплати медикам – Рахункова палата. – Інтерфакс-Україна, 22 січня 2021р., <https://ua.interfax.com.ua/news/general>.

країнах. А значні застереження саме й стосуються того, що широкі та жорсткі обмеження радше нервують і злять людей, аніж захищають їх від коронавірусних ризиків¹³.

Між тим, як зазначалося, наслідки коорнавірусного шоку для України виявилися порівняно «кращими», економічні збитки і втрати — неочікувано меншими (ніж прогнозувалось), так само меншими виявилися за-реєстровані показники темпів падіння.

Найбільші втрати отримали головні виробничі сектори. У той час, як реальний ВВП (створена додана вартість) країни у 2020р. впав на 4% (найнижче падіння ВВП спостерігалось у II кв. 2020р. — на 11,4%, порівняно з II кв. 2019р.), індекс промислового виробництва скоротився на 4,5%, аграрного сектору — на 11,5%, а вантажообігу — на 14,3%. Обвал економіки виявився найбільшим (як і у більшості європейських країн, унаслідок коронавірусного шоку) у II кв. 2020р. (таблиця «*Квартальне зростання реального ВВП України*»¹⁴). І надалі економіка країни залишалася надчутливою до коронавірусних криз, насамперед, унаслідок неготовності та непослідовності протидії їй. Зокрема, зимова пандемічна хвиля 2021р. продовжила негативну динаміку.

КВАРТАЛЬНЕ ЗРОСТАННЯ РЕАЛЬНОГО ВВП УКРАЇНИ, 2019-2020рр.										
	I'19	II'19	III'19	IV'19	I'20	II'20	III'20	IV'20	I'21	II'21
% до відповідного кварталу попереднього року	2,9	4,7	3,9	1,5	-1,2	-11,2	-3,5	-0,5	-2,2	5,4
% до попереднього кварталу з урахуванням сезонного фактору	0,8	1,0	0,3	0,0	-1,2	-8,5	8,5	0,8	-1,2	-0,8

¹³ Бобух І. Розбудова інституційного каркасу інклюзивних економічних аспектів протидії пандемії в Україні. — Перспективи посткоронавірусних економічних трансформацій та їх вплив на розвиток країн. Місце України у посткризовому світі, 2021р.

¹⁴ Тут і далі в цьому розділі, якщо не вказано інше, використані статистичні дані, подані на офіційних сайтах Державного комітету статистики України (<http://ukrstat.gov.ua>) і Національного банку України (<https://www.bank.gov.ua>). Використані останні доступні дані на час підготовки цього видання.

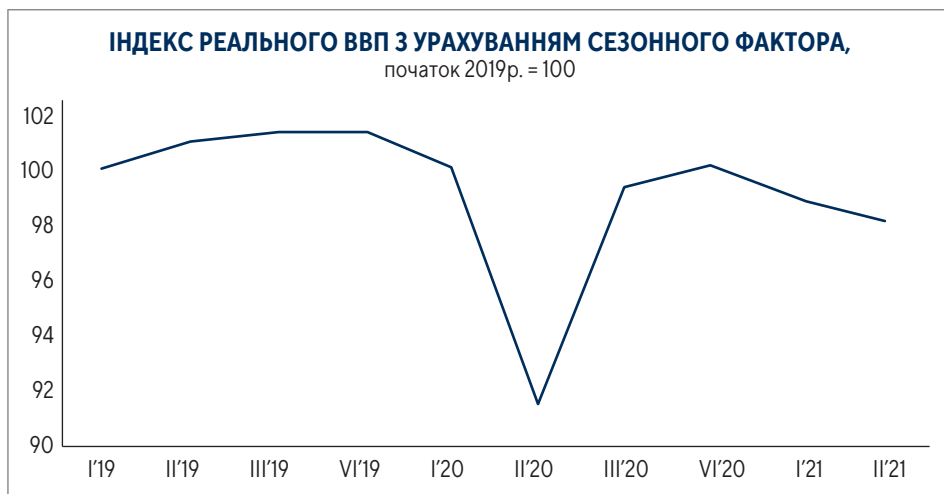
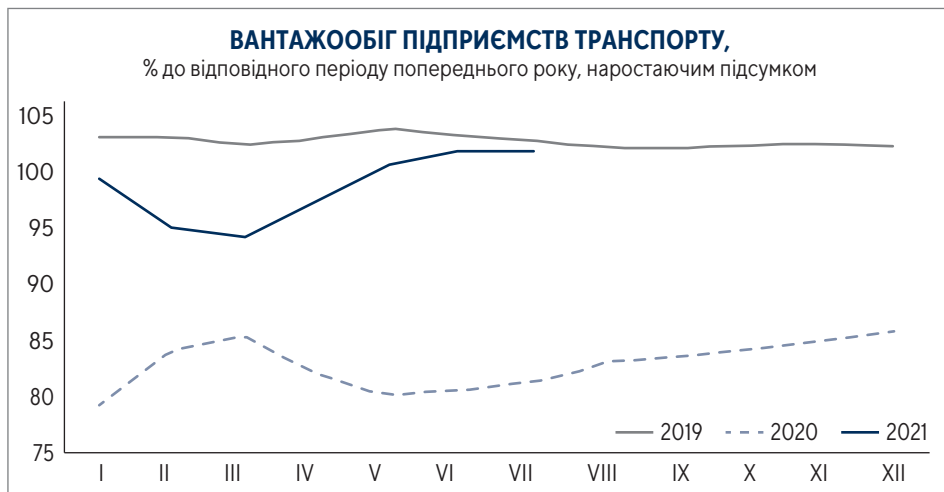

У контексті низьких виробничих показників вітчизняної економіки варто звернути окрему увагу на **транспортну сферу**, яка в багатьох аспектах мала відігравати ключову роль у збереженні економіки. Транспортні втрати відбулися переважно внаслідок як загального падіння економіки, так і непродуманих й непродуктивних владних рішень (які часто поглиблювали кризовий та депресивний стан). Так, у 2020р. вантажообіг підприємств транспорту склав 290 млрд. ткм, або 85,7% обсягу 2019р.

Динаміка обсягів вантажообігу природньо суттєво відбиває загально-економічну динаміку, і, більше того, є значно чутливішою до загальних економічних негараздів. Так, у 2019р., коли економічна динаміка була доволі стійкою (на рівні 2-3% зростання ВВП країни), обсяги товарообігу також зростали наростаючим підсумком на 2-3%, порівняно з попереднім роком. Погіршення економічної динаміки, в т.ч. унаслідок політичних урядових змін, призвело і до послаблення динаміки перевезення вантажів.

Нова хвиля коронавірусу на початку 2021р. і, як наслідок, відновлення певних обмежень (хоча й у менших масштабах) знову призвела до зменшення обсягів перевезень (хоча погіршення 2021р. було значно меншим, ніж у 2020р.). Певне покращення транспортної динаміки навесні 2021р. не повинно вводити в оману, оскільки означає лише гальмування погіршення, і, станом на кінець I півріччя 2021р., обсяги перевезень залишаються приблизно на 15% меншими, порівняно з обсягами середини 2019р. (діаграма «*Вантажообіг підприємств транспорту*», с.77).

Зауважимо, що хоча у 2021р. у вітчизняній економіці почали проявлятися позитивні зсуви, слабка позитивна динаміка ВВП 2021р. у багатьох аспектах зумовлена переважно «ефектом (низької) бази» 2020р., а не структурним оздоровленням чи посиленням конкурентоспроможності країни. Так, у II кв. 2021р. зростання склало понад 5%, порівняно з відповідним показником 2020р. Однак, у той період 2020р. квартальне падіння ВВП перевищило 11%, тобто результуючі показники поки залишаються нижчими докризового рівня (діаграма «*Індекс реального ВВП з урахуванням сезонного фактора*», с.77).

Вплив коронавірусної практики на поточну економічну динаміку

Слід нагадати, що українська влада, вчасно оголосивши про запровадження досить жорстких карантинних заходів, не мала належного інструментарію збереження заробітних плат, доходів населення, підтримки бізнесу. Найбільші роздратування і неприйняття викликали дії влади, які не були належно пояснені чи аргументовані. Серед таких

насамперед слід згадати про негативні (матеріальні і психологічні) наслідки через обмеження пересування, т.зв. самоізоляцію, яку практично неможливо було перевірити і проконтролювати.

Запровадження режиму карантину у країні відчули наступні внутрішньоорієнтовані галузі: транспорт (у першу чергу, авіаційний), туризм (зовнішній і внутрішній), інші послуги (зокрема, організація харчування, спорт, розваги, мистецтво та відпочинок). Стосовно ж експортноорієнтованих галузей економіки, то внаслідок уповільнення розвитку світової економіки через пандемію, а також відповідного падіння цін і попиту на світових ринках негативні ефекти відчули металургія та машинобудування.

Вторинні ефекти від суттєвого зниження споживчої активності населення та відповідно уповільнення динаміки розвитку економіки відчували такі сфери як фінансова діяльність та операції з нерухомим майном, роздрібна торгівля непродовольчими товарами та промислові виробники непродовольчих товарів. До проблем переробних галузей, створених під впливом світової паузи під час карантину, також слід додати перебої і логістичні проблеми із постачанням проміжної продукції, необхідної для виробництва, а також аграрної продукції¹⁵.

Жорсткі вітчизняні заходи в багатьох сферах входили у суперечність із досвідом і практикою інших європейських країн. Численні міжнародні дослідження показують, що головним джерелом зараження є тісні контакти людини впродовж тривалого часу в замкнених приміщеннях (інтернати, лікарні, гуртожитки, пенітенціарні заклади та ін.)¹⁶. Натомість практично немає, за винятком поодиноких випадків, підтвердження зараження людей у громадському міському транспорті (за умови помірного пасажирського навантаження). Однак, в Україні без належного обґрунтування, *по-перше*, було запроваджено суттєве скорочення рухомого пасажирського транспорту, що спровокувало високу скупченість пасажирів без належного контролю дотримання маскового режиму.

¹⁵ Наслідки епідемії COVID-19 та карантинних заходів для провідних секторів економіки України, https://cpd.com.ua/ukr-eng%20covid-19_economics_ukraine.pdf.

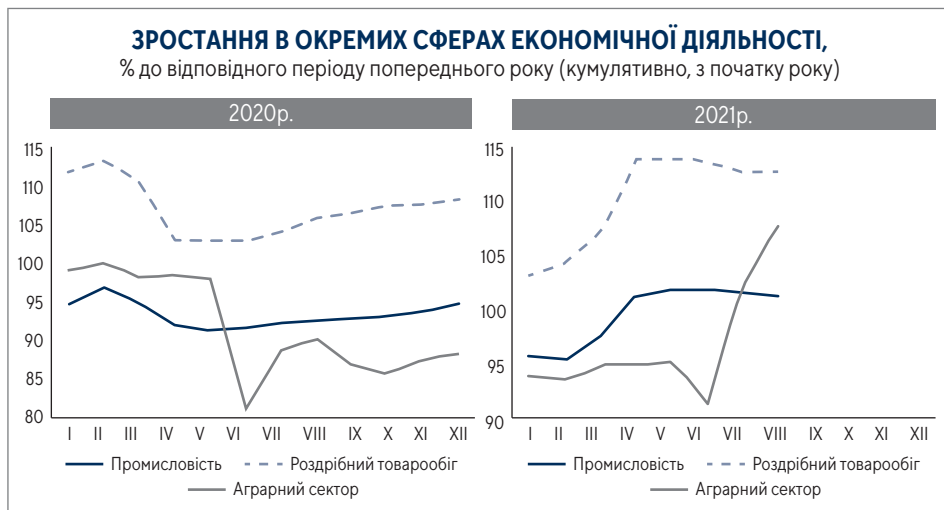
¹⁶ Юрчишин В. Особливості розвитку окремих економік у період коронавірусної кризи. Короткостроковий прогноз для України. – Чинники, складові і результати запровадження і реалізації антикризової політики в окремих країнах світу та Україні. Прогноз соціально-економічного розвитку України у 2021р., 2021р., с.5-125.

По-друге, запровадження для громадян навесні 2020р. (у період активного поширення коронавірусної загрози) жорстких карантинних заходів, що фактично відрізали у весняний період переважну більшість населення від свіжого повітря, завдали шкоду у вигляді зростання кількості пневмоній нековідного характеру внаслідок суттєвого зниження імунітету (таблиця «*Чисельність померлих за причинами смерті*», с.85). Хоча сьогодні зрозуміло, що основний акцент у протидії поширенню пандемії повинен бути зроблений на посиленні контролю за епідеміологічним станом у закладах закритого типу та на фізичному дистанціюванні в місцях громадського перебування, однак влада більш «охоче» говорить про чергові локдауни в найжорсткіших форматах, що, вочевидь, має на меті і політичне (антипротестне) застосування.

Як уже зазначалося, хоча в Україні упродовж 2020-2021рр. була запроваджена система періодичних жорстких локдаунів, проте рівень дотримання і контроль за їх дотриманням залишався на низькому рівні. Що й пояснює незначні рівні погіршення динаміки у найвагоміших економічних сферах. Фактично, лише перша коронавірусна хвиля (березень-травень 2020р.) мала помітні статистичні вияви (діаграми «*Зростання в окремих сферах економічної діяльності*», с.80), що помітно контрастує з динамікою економічної активності європейських країн (на що вказано вище). Варто зазначити, що у 2020р. під час падіння у виробничих сферах динаміка роздрібних продажів залишалася висхідною, оскільки домогосподарства різко збільшили витрати на охорону здоров'я, медичні препарати та лікарські засоби, тобто зростаючу частку ресурсів витрачали не на «звичні» товари і послуги.

Покращення у виробничих сферах (зокрема, у промисловості, яка значною мірою визначає динаміку транспортних послуг, сфери обслуговування і доставок) у березні-травні 2021р. не є свідченням започаткування стійкого економічного відновлення. Це радше відображення кризового обвалу в період першої коронавірусної хвилі. Тому є підстави стверджувати, що подальша динаміка основних виробничих сфер матиме також «плоский» характер¹⁷, а річні показники економічного зростання у 2021р. залишаться на рівні III кв.

¹⁷ ...за винятком аграрного сектору, що суттєво залежить від урожаю, який у 2021р. виявився рекордним.

Варто звернути увагу на окремі соціально-економічні сфери (поза медичною і охороною здоров'я¹⁸), винятково важливі для суспільства, на які, однак, влада не знаходить шляхів запровадження належних заходів¹⁹.

Освіта. Одним з найсуперечливіших карантинних рішень було запровадження дистанційного навчання. Хоча зниження реальної доданої вартості (ВВП за виробничим методом) у 2020р. в освіті оцінюється лише у 4,8% (фактично, це сукупне зменшення витрат на освіту впродовж року), однак зрозуміло, що коронавірус має негативний довгостроковий вплив.

Запровадження дистанційного навчання, яке ґрунтувалося радше на «відчутті» урядових чиновників, практично однаково торкнулось як молодших школярів, так і старшокласників, і студентів. При цьому було проігноровано те, що подібні обмеження мають незначний вплив на якість навчання лише за умови короткострокових позакласних занять. Стосовно ж навчання молодших школярів, для яких вкрай необхідним

¹⁸ Докладно див. розділ 1 «Роль соціальної політики як макростабілізатора післякризового управління» цієї доповіді.

¹⁹ Докладніше див.: Бобух І., Герасімова О. Виклики для системи охорони здоров'я України внаслідок розвитку пандемії Covid-19. – Чинники, складові і результати запровадження і реалізації антикризової політики в окремих країнах світу та Україні. Прогноз соціально-економічного розвитку України у 2021р., 2021р.

є безпосереднє контактування (у т.ч. навчальне) з однолітками і вчителями, то результати вказаного запровадження дуже швидко проявляться негативним рівнем освіти.

Більше того, це не може бути системним рішенням довгострокового характеру, оскільки довге відсторонення дітей від школи прискорено негативно впливає на якість набуття знань, практичних навичок, формування людського капіталу²⁰.

Наукова і професійна діяльність, культура, спорт і відпочинок.

Запровадження жорстких обмежень на зібрання колективів, вимога до всіх наукових закладів про перехід до дистанційної роботи (що неможливо для багатьох експериментальних досліджень) призвели до значних виробничих втрат в інтелектуальних сферах. Так, падіння доданої вартості (ВВП) у 2020р. у професійній, науковій і технічній діяльності склало 12%.

Карантин боляче вдарив по театрах, кінотеатрах, концертних майданчиках і музеях. Музеям дозволили відкритися в середині травня, але більшість із них усе одно залишаються закритими. Кінотеатри частково дозволили відкрити в середині літа 2020р., театри — наприкінці літа. І якщо сфера обслуговування ще могла запропонувати послуги з доставки побутових товарів, продуктів харчування, медичних товарів та ін., то культурні заклади у принципі не могли скористатися такими можливостями. Відтак, падіння ВВП у частині мистецтва, спорту, розваг і відпочинку у 2020р. склало 12,7% і продовжилось у 2021р. (у I кв. 2021р. — падіння на 5,5%).

Результати упуцень у підтримці економічної діяльності.

Одним з найвагоміших інструментів протидії коронавірусній кризі у

²⁰ Враховуючи необхідність зменшення чисельності учнів або студентів, які одночасно перебувають у навчальних аудиторіях закладів освіти, можливо, є доцільним встановлення очно-дистанційного навчання за принципом 2/2 чи 3/3 тижні. Тобто, класи (групи) діляться навпіл і займаються очно через 2(3) тижні. У період дистанційного навчання половина класу (групи) працює над завданнями, отриманими впродовж очної частини навчань. Лекції та семінари можна проводити в режимі відео-конференцій, а очні навчання присвятити виконанню лабораторних і практичних занять, що неможливо провести дистанційно. Крім того, такий поділ значно скоротить ймовірність зараження, оскільки вдвічі знизиться кількість контактних осіб.

Водночас, зважаючи на те, що коронавірусний напад значно менше зачіпає дітей молодшого віку, вірогідно доречним є те, що для молодшої школи та 5-6 класів середньої школи дистанційне навчання запроваджувати недоцільно. Докладніше див.: Бобух І., Герасімова О. Виклики для системи охорони здоров'я України внаслідок розвитку пандемії Covid-19.

країні і зменшенні її негативного впливу були масштабні заходи безпосередньої (прямі виплати) та опосередкованої (зменшення оподаткування) підтримки економічних агентів (як домогосподарств, так і бізнесу, особливо того, де частка малого і середнього бізнесу є високою). Хоча в Україні вживалися певні заходи підтримки, однак їх дієвість була явно недостатньою, а у ряді випадків зовсім не такою, як обіцялось²¹.

Втрати в сільській місцевості. Унаслідок нераціональних коронавірусних обмежень сільське населення та населення малих віддалених містечок постраждали найбільше. Фактично відрізнаними від цивілізації виявилися жителі сіл (де часто немає навіть аптек), які через непрацюючі мережі громадського транспорту не могли придбати навіть найнеобхідніші ліки і речі першої необхідності для підтримки власного здоров'я, навіть безвідносно до COVID-19. Заходи протидії пандемії для таких жителів не могли бути задіяні, в т.ч. унаслідок транспортних обмежень, що спричиняло як відмови у проведенні тестування за місцем проживання навіть за наявності симптомів, так і до відсутності можливостей у госпіталізації²².

Робота магазинів в умовах посилення карантинних обмежень. Подібні до транспортних, значні хибні рішення стосувалися закладів побутових послуг, продовольчих магазинів та ін. «Найкращим» рішенням стало скорочення часу їх роботи впродовж дня. Це, відповідно, призводило не до зменшення покупців, а до нарощування їх чисельності у «звужені» часи (коли дедалі більше покупців заходять до магазинів одночасно), особливо наприкінці робочого дня.

Уроки, які не можна ігнорувати. Хоча спектр антикоронавірусних інструментів у країнах світу був широким, в Україні **практично не використовувалися** відносно прості заходи, які, з одного боку, досить легко

²¹ Так, замість безплатної фінансової допомоги Уряд запропонував кредити для МСБ на виплату заробітної плати впродовж двох місяців вимушеної недіяльності. Однак, не були проаналізовані втрати (а з тим і не була надана належна підтримка) тих галузей і сфер діяльності, які найбільше постраждали (туризм, готельно-ресторанний бізнес, роздрібна торгівля, приватні пасажирські перевезення, побутові послуги та сфера розваг). Це особливо прикро, оскільки вказані сфери забезпечують високу зайнятість і у більшості випадків сформовані у структурі малого і середнього бізнесу.

²² Докладніше див.: Бобух І., Герасімова О. Виклики для системи охорони здоров'я України внаслідок розвитку пандемії Covid-19.

запровадити, з *іншого* — суттєво підвищують антипандемічну результативність та ефективність. Зокрема, йдеться про те, що:

- ✓ одним з протиепідемічних заходів є збільшення фізичного дистанціювання. Це означає доречність запровадження «плаваючого графіка» роботи окремих установ та організацій, розведення у часі початку їх роботи, в т.ч. шкіл та інститутів, що «розмиває» скупченість у транспорті;
- ✓ водночас, не можна зменшувати кількість задіяного громадського транспорту, що (знову ж таки) дозволить послабити фізичне контактування людей²³. А в часи пік навіть збільшити до максимального рівня (насамперед, це стосується метро у великих містах, де концентрується лєвова частка перевезень);
- ✓ влада замість впорядкування транспортних проблем фактично усунулася від них, поклавши відповідальність за забезпечення транспортування робітників на робочі місця на власників підприємств без жодної компенсації²⁴. Це спричинило скорочення не лише обсягів сфери послуг, але й спад промислового виробництва.

Не налагодивши систему протидії коронавірусному тиску, Україна втрачала дорогоцінний час на розгортання належної системи охорони здоров'я, яка вже відпрацьовувалась у сусідніх європейських країнах. Не скористалася тимчасовою піврічною паузою у поширенні пандемії для ґрунтовної перебудови галузі охорони здоров'я під потреби хворих на *COVID-19*, українська влада зарезервовані ресурси швидко перекидала і використовувала на «велике будівництво», що лише підкреслювало неготовність влади до раціонального та результативного використання коштів. Гальмування нарощування уражень (унаслідок недоліків у зборі інформації та жорсткого обмеження у пересуванні разом із запровадженням системи штрафів) створювало оманливу ілюзію утримання навесні 2020р. першої хвилі поширення коронавірусу на низькому рівні, що означало втрату дорогоцінного часу.

²³ В Україні замість «розрідження» пасажиропотоків і недопущення скупченості у транспорті влада зменшувала кількість транспорту, подовжувала періодичність руху та ін.

²⁴ Докладніше див.: Бобух І., Герасімова О. Виклики для системи охорони здоров'я України внаслідок розвитку пандемії Covid-19.

Втрати життів в Україні

Чи не найбільший негативний вплив коронавірусної кризи стосується людських втрат. Причому зараз уже відомо, що пандемічний згубний вплив полягає не лише в безпосередньо спричиненій смертності населення, але й в тому, що посилює негативну дію інших чинників, які впливають на здоров'я людей, загострюють хронічні та провокують активізацію інших хвороб. І такий «кумулятивний» негативний вплив виходить далеко за часові межі безпосереднього протікання хвороби (пандемії).

Статистичні показники України підтверджують такі невтішні висновки. Так, останніми роками кількісні показники смертності серед населення України мали досить сталий характер – щорічно у 2017-2019рр. вмирало близько 580 тис. осіб (таблиця «*Чисельність померлих в Україні*»). У 2020р. – коронавірусному році – загальне число померлих збільшилося (порівняно з попередніми роками) на приблизно 35 тис. осіб. Звичайно, не для всіх «додаткових» смертей причиною був коронавірус.

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ПОМЕРЛИХ В УКРАЇНІ		
	Загалом, тис. осіб	На 1 000 осіб наявного населення
2017р.	574,1	14,5
2018р.	587,7	14,8
2019р.	581,1	14,7
2020р.	616,8	15,9

Однак, без сумніву, коронавірус в Україні спровокував загострення небезпечних хвороб, насамперед пов'язаних із захворюваннями системи кровообігу та органів дихання (таблиця «*Чисельність померлих за причинами смерті*», с.85). Так, якщо показники захворюваності для багатьох причин у 2020-2021рр. переважно «продовжують» тренди попередніх років, то для захворювань системи кровообігу та органів дихання відповідні показники суттєво зросли і, найвірогідніше, зростатимуть до завершення коронавірусної пандемії. Скоріше за все, протидія коронавірусу має базуватися не лише на аналізі безпосередніх

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ПОМЕРЛИХ ЗА ПРИЧИНАМИ СМЕРТІ, тис. осіб									
	Усього	у т.ч.:							
		системи кровообігу	ново- утворення	зовнішні причини	органів травлення	органів дихання	інфекційні та паразитарні	COVID-19, вірус іденти- фікований	COVID-19, вірус неіден- тифікований
2017р.	574,1	384,8	78,3	31,2	22,0	12,2	8,7		
2018р.	587,7	392,1	78,6	30,9	24,5	13,0	9,0		
2019р.	581,1	389,3	78,2	30,0	24,1	12,5	8,1		
2020р.	616,8	408,2	77,9	28,6	24,2	16,5	7,0	20,6	0,7
I півріччя 2021	349,0	217,9	36,8	13,6	12,2	11,8	3,2	35,1	0,6

впливів, але й на більш результативних та ефективних способах лікування «споріднених» захворювань, насамперед — серцево-судинних.

Між тим, залишається відкритим питання — чому захворюваність в Україні у 2020р. за результатами перебігу коронавірусної кризи виявилася меншою, ніж у Європі (таблиця «Головні характеристичні показники коронавірусної кризи», підрозділ «Макроекономічна динаміка» цього розділу).

Звичайно, певну роль зіграла менша мобільність українців, порівняно з мобільністю у європейських країнах, що на початкових етапах кризи було стримуючим для поширення хвороби фактором.

Утім, вірогідно, головну роль відігравав демографічний чинник, насамперед у частині тривалості життя. Так, упродовж трирічного періоду 2015-2017рр. очікувана тривалість життя новонародженого хлопчика в ЄС становила 78,1 року²⁵, а в середньому чоловіки в ЄС, як правило, живуть на 5,4 року менше, ніж жінки. Відповідні тривалості життя в Україні є значно меншими — 63 роки у чоловіків і 73 роки у жінок.

Перша ж і друга хвилі в усьому світі частіше вражали людей старшого віку — 65+. Тобто українське населення (у якому чисельність людей

²⁵ Евростат порівняв тривалість життя у країнах ЄС. — Європейська правда, 18 листопада 2019р., <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/11/18/7103160>.

віком 65+ є помітно меншою) знаходилося під меншим враженням коронавірусної вікової атаки.

Однак хвилі, починаючи з третьої у 2021р., вже спричиняли дедалі більшу захворюваність людей середнього віку. Тут Україна вже не мала вікових переваг, а тому захворюваність, а з нею і смертність, почали зростати значно вищими темпами саме за рахунок «включеності» середнього покоління українців. Відтак, упродовж I півріччя 2021р. в Україні померли від COVID-19 35 тис. осіб, що майже на 75% більше, ніж за весь коронавірусний 2020р. (таблиця «*Чисельність померлих за причинами смерті*»). Звичайно, суттєво збільшиться і кількість «супровідних» смертей — від різних хвороб системи кровообігу та органів дихання (висока ризиковість яких загострюється під час коронавірусної хвороби).

Народжуваність

На початку коронавірусної кризи серед ризиків, з якими пов'язувалися негативні результати і наслідки, виокремлювались ті, що зумовлені замкненістю людей в обмежених фізично і психологічно рамках. Водночас, знаходилися «позитивні» аргументи, які формували нераціональні міфи. Зокрема, йшлося про те, що збільшення часу, коли сім'ї (подружжя) проводять разом вдома, сприятиме підвищенню народжуваності.

Однак, сталося все навпаки — за численними дослідженнями, внаслідок коронавірусної атаки погіршилася сімейна атмосфера (в т.ч. підвищився рівень насильства в сім'ях), підвищилися ризики розлучень, народжуваність впала до рекордно низьких рівнів. А втрата людьми роботи чи погіршення впевненості в найближчому майбутньому означало загалом погіршення умов планування і створення сім'ї.

Це сповна стосується України. Негативний спадний тренд народжуваності, який утримувався роками, не зазнав гальмування і не був «нейтралізований» (таблиця «*Чисельність народжених в Україні*», с.87). Навіть оголошені наміри підвищення допомоги при народженні дитини не могли послабити негативні ризики.

ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАРОДЖЕНИХ В УКРАЇНІ,
тис. немовлят

2017	2018	2019	I п/р 2020	2020	I п/р 2021	2021 (тренд)
364,0	335,9	308,8	139,1	293,4	132,6	280,0

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ

Значні антикоронавірусні проблеми пов'язані з неповнотою і «розрідженістю» інформації стосовно захворюваності, симптомів і тривалості хвороби, результативності застосування лікарських і профілактичних засобів. Не зважаючи на швидке поширення пандемії у світі, видається, що вітчизняна влада вчасно не зреагувала на попередження міжнародних експертів і фахівців країн, перших вражених хворобою. Що, своєю чергою, призвело до ухвалення «термінових» рішень, які були далеко не однозначними і часто не сприймалися суспільством.

Станом на кінець липня 2021р., усього в Україні було зафіксовано понад 2,3 млн. осіб, які класифікувались як такі, що різною мірою були уражені пандемією (що перевищує 5% загального офіційного показника чисельності населення в Україні). Однак, у цьому контексті проявляються одразу два недоліки вітчизняної статистики. *По-перше*, достеменно невідомою є чисельність українського населення, внаслідок міграційних процесів і втрати частини території із-за агресії на Донбасі, значною чисельністю заробітчан, у т.ч. сезонних. *По-друге*, наявним хронічним недообстеженням українців у лікарняних і профілактичних закладах, через значні втрати в охороні здоров'я і медицині²⁶. Забезпечення формування достовірної статистичної бази надійних і прозорих даних є поряд з монетарною, фінансовою політикою і запровадженням карантинних обмежень одним з найважливіших напрямів державної політики, спрямованої на подолання наслідків і нових викликів пандемії²⁷.

²⁶ Діагностика COVID-19: новинки ПЛР-тестів. – Лабораторна справа, березень 2021р., №3, <https://e.labsprava.com.ua/laboratorna-sprava-2021-3/diagnostika-covid-19-novinki-plr-testiv>.

²⁷ Докладніше див.: Бобух І. Розбудова інституційного каркасу інклюзивних економічних аспектів протидії пандемії в Україні. – Перспективи посткоронавірусних економічних трансформацій та їх вплив на розвиток країн. Місце України у посткризовому світі, 2021р.

Повноцінна й повномасштабна інформація має стати основою прийняття управлінських рішень на державному рівні на основі обґрунтованих прогнозів. Адже саме неправильний прогноз щодо тривалості розвитку і розповсюдження хвороби *COVID-19* призвів до того, що в Україні навесні 2020р. було оголошено один з найжорсткіших карантинів. Зокрема, Індекс суворості карантинних обмежень (*COVID-19: Stringency Index*²⁸) в Україні сягнув 88,89 (з *max* 100, що відповідає повним обмеженням і заборонам економічного і суспільного життя)²⁹.

Таке рішення (висока жорсткість) могло б здаватися на той час виправданим, якби базувалося хоча б на короткостроковому, проте раціональному прогнозі поширення хвороби. Однак, швидко стало зрозумілим, що надмірна жорсткість була помилковою. А невиправдана надія на її «панацею» обмежень замість розробки та реалізації стратегічних цілей інституційних перетворень й структурної перебудови ключових процесів і сфер, зрештою, призвела до колосальних економічних втрат унаслідок фізичної зупинки економічної діяльності, а також психологічного шоку для населення. Однак міжнародні зіставлення Індексу суворості запроваджених карантинних обмежень Оксфордського університету з рівнями смертності від *COVID-19* у країнах світу продемонстрували зовсім зворотній очікуваному результат — **чим суворішими були локдауни в певних країнах (і не підтримані належними заходами захисту населення), тим більшою була смертність від *COVID-19*** (у розрахунку на 1 млн. осіб населення)³⁰.

У перші місяці поширення пандемії інформаційна і пропагандистська політика української влади мала відверто слабкий характер, що спонукало людей до заперечення чи ігнорування владних антикоронавірусних ініціатив. Лише в I половині 2021р. (тобто через рік після початку коронавірусної кризи) до людей прийшло усвідомлення втрат

²⁸ Індекс суворості карантинних обмежень (*COVID-19: Stringency Index*) — інтегральний показник, заснований на дев'яти показниках реагування, включно із закриттям шкіл, ліквідацією робочих місць та заборонаю на поїздки, масштабований до значення від 0 до 100 (100 = найсуворіші обмеження). Див.: *COVID-19: Stringency Index*, May 23, 2021. — Our World in Data, Oxford Martin School, University of Oxford, Global Change Data Lab, <https://ourworldindata.org/grapher/covid-stringency-index>.

²⁹ Докладніше див.: Бобух І. Розбудова інституційного каркасу інклюзивних економічних аспектів протидії пандемії в Україні.

³⁰ Там само.

і ризиків (у т.ч. внаслідок власного досвіду перебігу хвороби), а також правильних заходів кризової мінімізації. Відповідним чином і ставлення до державної політики дещо пом'якшилося.

Підтвердженням цьому можуть слугувати результати соціологічних досліджень, що систематично проводяться Центром Разумкова, стосовно ставлення громадян до вакцинації від COVID-19³¹.

Так, у травні 2021р., порівняно з березнем 2021р., з 51,5% до 43% зменшилася частка респондентів, які відповіли, що не мають наміру робити щеплення від коронавірусу, з 12% до 19% зросла частка тих, хто має намір зробити його найближчим часом (або вже зробили), з 16% до 19% – частка тих, хто мають намір це зробити, але пізніше. Не змінилася частка тих, хто мають намір прищепитися лише тоді, коли це буде потрібно за формальними вимогами (наприклад, для поїздки за кордон) (діаграма «*Чи маєте Ви намір зробити щеплення від коронавірусу COVID-19?*», с.90).

Віковий зріз респондентів вказує на важливу закономірність: чим старші респонденти, тим частіше вони висловлюють відсутність бажання робити щеплення (їх частка зростає від 38% серед тих, кому 18-29 років, до 51% серед тих, кому 60 і більше років).

Серед тих, хто не відмовляється від наміру робити щеплення від COVID-19, 59% готові робити його лише за умови, що воно буде безкоштовним (це більше, ніж у березні, на 7%), 23% з-поміж них готові платити за щеплення, а ще 6% – готові платити за те, щоб вакцинуватися поза чергою (діаграма «*Ви готові зробити щеплення від коронавірусу COVID-19 лише якщо воно буде...?*», с.90). Чим старші респонденти, тим частіше вони відповідають, що готові вакцинуватися лише безкоштовно (частка таких зростає від 49% серед тих, кому 18-29 років, до 77% серед тих, кому 60 і більше років).

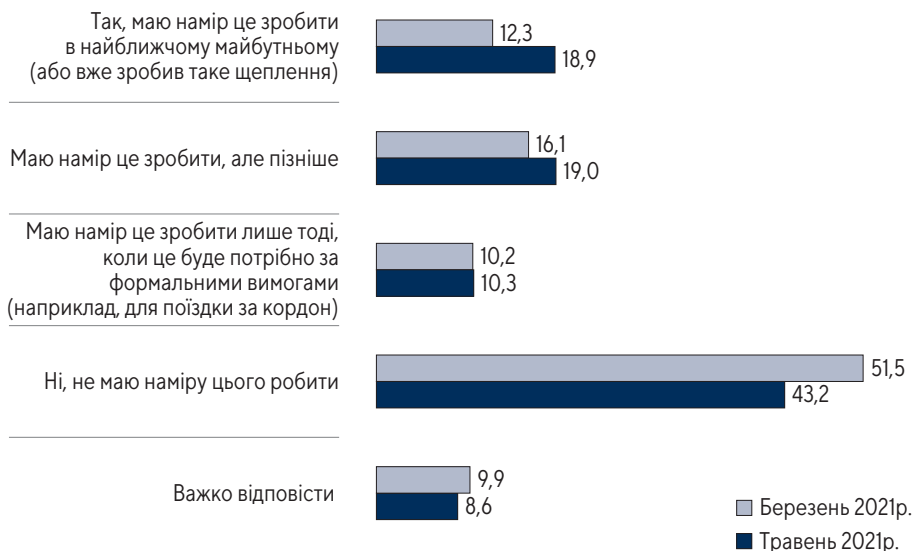
Актуальність інформативного наповнення посилюється ще й тим, що коронавірусна пандемія є багатозначною у зв'язку з посиленням захворюваності і смертності від супутніх захворювань, пов'язаних зі

³¹ Про окремі результати соціологічного дослідження та їх інтерпретацію див.: Міщенко М. Громадська думка про соціально-економічні процеси та соціально-економічні трансформації в умовах пандемії. – Перспективи посткоронавірусних економічних трансформацій та їх вплив на розвиток країн. Місце України у посткризовому світі, 2021р.

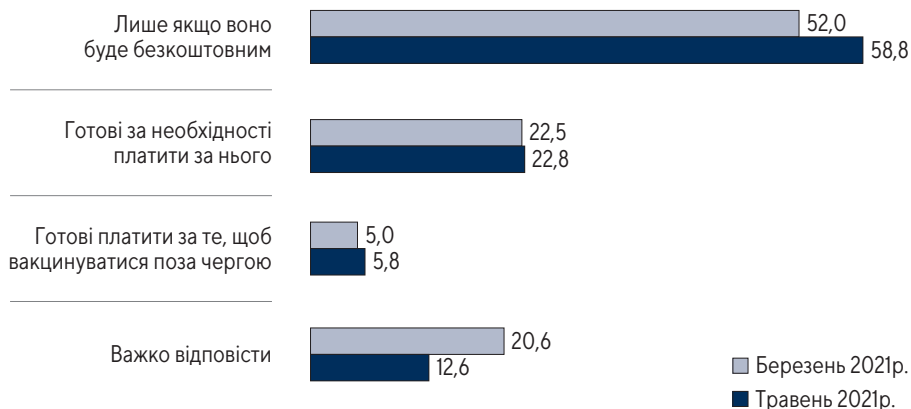
ЧИ МАЄТЕ ВИ НАМІР ЗРОБИТИ ЩЕПЛЕННЯ (ВАКЦИНАЦІЮ) ВІД КОРОНАВІРУСУ COVID-19?

% опитаних

ВИ ГОТОВІ ЗРОБИТИ ЩЕПЛЕННЯ ВІД КОРОНАВІРУСУ COVID-19 ЛИШЕ ЯКЩО ВОНО БУДЕ БЕЗКОШТОВНИМ ЧИ ГОТОВІ ЗА НЕОБХІДНОСТІ ПЛАТИТИ ЗА НЬОГО?

% опитаних

зривами в роботі системи охорони здоров'я, з мутацією вірусу SARS-CoV-2 та ін. До того ж, згідно з прогнозами багатьох експертів, зокрема голови Всесвітньої організації охорони здоров'я Т.А.Гебреесуса³², людство найближчими роками має очікувати на появу нового смертоносного й ще більш заразного вірусу, який призведе до нової пандемії. Для ефективної протидії поліпандемії необхідним є акцентування зусиль на глибинних структурних реформах, спрямованих на отримання результатів на довгострокову перспективу³³.

Одним з неочікуваних, проте **«назрілим» соціально-економічним наслідком коронавірусної кризи**, що може мати довгострокові позитивні трансформаційні зрушення, стало **прискорення цифровізації**, у т.ч. в Україні. В умовах інформаційної суперечності, особливо на початковому етапі поширення пандемії, саме Інтернет став інструментом обміну актуальною інформацією. Звичайно, через нього також поширювалося багато викривленої чи відверто неправдивої інформації (що завжди буває в умовах інформаційного «голоду» від офіційних установ). Однак, це також стало каталізатором поширення і доступності цифровізованих інструментів, що добре проявилось в Україні, яка останніми роками продемонструвала готовність до входження у цифровізований світ.

Зазначимо, що для поширення цифрових технологій та можливості скористатися послугами в режимі *online* вагоме значення має наявність широкосмугового фіксованого чи мобільного Інтернету. За даними Світового Банку, доступ до мережі Інтернет в Україні протягом останніх 10 років динамічно розширювався. А в рейтингу мережевої готовності Всесвітнього економічного форуму (*The Network Readiness Index*) за 2020р. Україні вдалося посісти 64 місце серед 134 країн світу, тоді як у 2010р. країна перебувала на 90 сходинці.

Важливість цифрових мереж, у першу чергу Інтернету, визнана у світі як прискорювача розвитку через його критичне значення для

³² ВООЗ прогнозує появу вірусу, небезпечнішого за Covid. – Слово і Діло, 24 травня 2021р., <https://www.slovoidilo.ua/2021/05/24/novyna/suspilstvo/vooz-prohnozuye-poyavu-virusu-nebezpechnishoho-covid>.

³³ Докладніше див.: Бобух І. Розбудова інституційного каркасу інклюзивних економічних аспектів протидії пандемії в Україні.

економічного зростання, соціальної включеності та захисту довкілля. Відтак, пандемія COVID-19 лише підтвердила вагомість Інтернету, оскільки завдяки йому та наявності різноманітних комунікаційних систем, після подолання шоку на початку розповсюдження хвороби, вдалося мінімізувати «зриви» в ділових операціях, підвищити рівень соціальної обізнаності, пришвидшити обмін знаннями у сфері освіти та охорони здоров'я.

Хоча вплив сучасних технологічних досягнень є вкрай широким і неоднозначним, проте сьогодні у частині коронавірусної кризи є підстави стверджувати, що в якості одного з дієвих інструментів протидії поширенню негативного впливу наступних пандемій може виступати Інтернет, який зможе виконувати функцію універсального і доступного для населення джерела знань і «причетності» до поточної життєдіяльності.

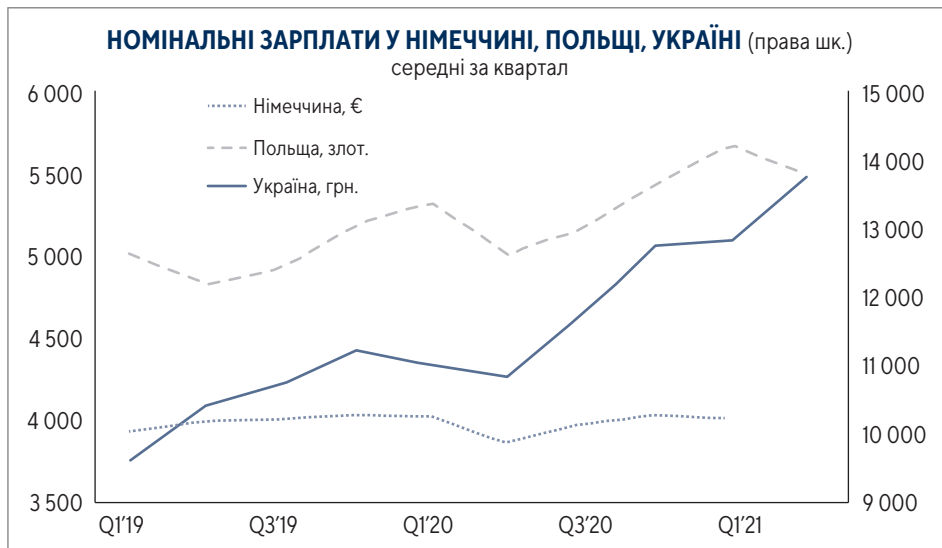
ЗАРПЛАТИ І ЗАЙНЯТІСТЬ

Коронавірусна криза, крім значимих соціально-економічних втрат, спровокувала і низку суперечливих тенденцій, які під час попередніх глобальних криз мали інший характер. Насамперед йдеться про заробітні плати і відшкодування працівникам вимушених втрат у зайнятості. Традиційно, широке розгортання кризових явищ супроводжується зниженням заробітних плат і добробуту домогосподарств. Хоча коронавірусні економічні обмеження були значними, і економіки практично всіх країн зазнали відчутного падіння, проте, водночас, у переважній більшості країн не було допущено відчутного зниження заробітних плат. Більше того, владні рішення про відшкодування втрат у зайнятості призвели до того, що доходи домогосподарств у пікові періоди пандемії навіть зазнавали зростання вищого рівня, ніж це було б за звичних обставин.

Зарплатна динаміка

Заробітні плати раніше більшості європейських країн (у т.ч. Польщі, Німеччини) демонстрували цілком позитивну (хоча й різної інтенсивності) динаміку (діаграма «*Номінальні зарплати в Німеччині, Польщі, Україні*», с.93), що цілком узгоджується із значними фіскальними стимулами та монетарною експансією. Причому динаміка зарплат в

успішних висхідних країнах ЦСЄ випереджала динаміку розвинутих країн ЄС, хоча саме розвинуті країни мали потенційно необмежені ресурси (міцні валюти мають високий попит, що зберігає їх вартісну цінність).

Зважаючи, що, як уже згадувалось, інфляція у 2020р. зазнала зниження (порівняно з попередніми роками), а національні валюти залишалися досить стійкими, є підстави стверджувати, що реальна купівельна спроможність домогосподарств більшості європейських країн також мала позитивну динаміку.

Певним чином несподівано виглядає те, що, попри значні економічні ускладнення і запровадження значимих обмежень, в Україні заробітні плати працівників у 2021р. відновили зростання (у номінальному, доларовому та реальному вимірах) і демонстрували досить стійку позитивну динаміку (діаграма «Середня заробітна плата в Україні та її доларовий еквівалент» (с.94), реальна зарплата з початку року зросла на 10%). Це, насамперед, зумовлено низкою обставин:

- ✓ більшість роботодавців намагалися мінімізувати втрати найманих працівників, оцінюючи потенційні вигоди від збереження виробничих потужностей і кваліфікованих працівників;

- ✓ у державному секторі у принципі ускладнене зниження заробітних плат, а в деяких соціально значимих сферах (насамперед, освіті, охороні здоров'я) почали здійснюватися антикоронавірусні виплати;
- ✓ звільнення з роботи, зумовлені пандемією, хоча й були відносно значними (загальний рівень безробіття помітно зріс, *докладніше далі*), проте такі звільнення торкнулися переважно низькокваліфікованих (а з тим і низкооплачуваних), а також частково зайнятих працівників³⁴. При цьому, збереження рівня оплати праці працівників середньої і вищої ланок означало і утримання (а то й підвищення) рівня середньої зарплати.

Відтак, з початку року заробітні плати демонструють прискорене зростання – у березні середня зарплата перевищила \$500 (у номінальному еквіваленті), а у червні-липні вийшли на історичний максимум – \$530 (діаграма «Середня заробітна плата в Україні та її доларовий еквівалент»).

³⁴ ...це повністю узгоджується з наслідками попередніх кризових процесів, під час яких проблеми із зайнятістю найчастіше і найгостріше проявлялися саме для низькокваліфікованих працівників і менше стосувалося спеціалістів і працівників середньої ланки. Як стратегічний напрям може йтися про постійне підвищення якості людського і кваліфікаційного капіталу, що дозволить послабити негативні наслідки кризових тисків.

Однак, також треба констатувати, що зростання зарплат відбулося не завдяки цілеспрямованій урядовій політиці, а готовності роботодавців розвивати бізнес (навіть в умовах фіскального тиску), а також утримувати кваліфікованих працівників.

Наведена статистично позитивна динаміка певним чином суперечить результатам опитування населення. Так, результати соціологічного дослідження Центру Разумкова³⁵ вказують на відносно «нейтральний» вплив пандемії на рівень заробітних плат. Відповідаючи на питання, як змінилась їх зарплата під час пандемії коронавірусу, 60% представників економічно активного населення зазначили, що вона не змінилася, 30% — що зменшалася, а 4% — що зросла³⁶ (діаграма «Як змінилася Ваша зарплата під час пандемії коронавірусу?»³⁷).

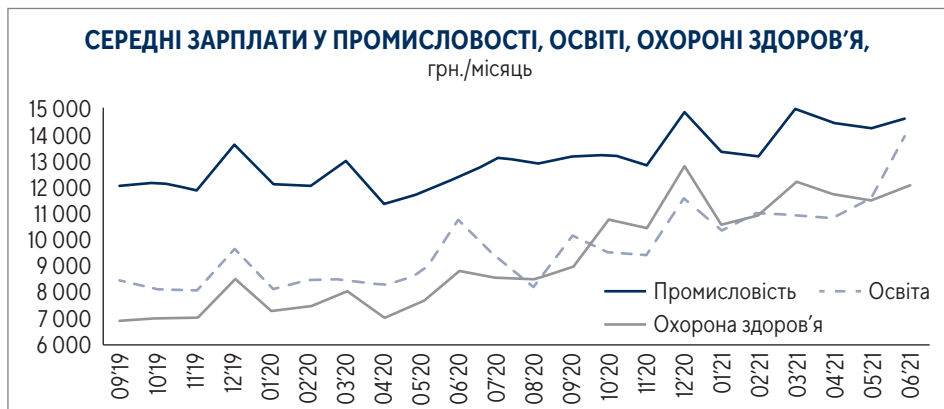

Важливу роль мали відіграти доплати тим працівникам, яких найбільше торкнулась або які були безпосередньо включені у протидію коронавірусній кризі. Насамперед, йдеться про медичних працівників. Однак, як і в більшості сфер, декларації влади не були підкріплені реальними заходами. «Доплати» мали лише незначний вплив, хоча слід визнати, що певне зближення зарплат у виробничих

³⁵ Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова 14-20 жовтня 2021р. методом інтерв'ю «обличчям до обличчя» за місцем проживання респондентів. Було опитано 2 018 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей за вибіркою, що репрезентує доросле населення за основними соціально-демографічними показниками. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

³⁶ У цьому і проявляється певна суперечність — в опитуванні лише незначна частка респондентів вказують на підвищення зарплати, проте статистика засвідчує помітне зростання саме середньої зарплати. Одним з пояснень може бути те, що підвищення відбулося у сегментах працівників, які вже знаходились в *online*-режимі і які менше потрапили під опитування.

³⁷ Далі, якщо не зазначено інше, наводяться дані наведеного дослідження.

(промисловість, транспорт) і гуманітарних (освіта, охорона здоров'я) сферах все ж відбулося (діаграма «Середні зарплати у промисловості, освіті, охороні здоров'я»).

Доходи домогосподарств

Суперечливий характер перебігу коронавірусної кризи в Україні проявляється також тим, що за суттєвого зниження виробничих показників доходи населення (домогосподарств) продовжували зростати. І у кризовий 2020р. середньомісячні ресурси домогосподарств зросли на 2,6%.

Частково, як уже зазначалося, це відбувалося за рахунок підтримки працівників роботодавцями, яким важливо було утримати кваліфікованих працівників. Частково тим, що влада не допустила зменшення пенсійних виплат. Відтак, саме зарплати і пенсії виявилися головними джерелами наповнення наявних ресурсів.

Доходи із зовнішніх джерел. Важливими для оцінки добробуту і реальних доходів останніми роками стали приватні перекази (з-за кордону і за кордон), які стали можливими завдяки реалізації політики НБУ з поступової лібералізації валютних операцій в Україні. Певним чином неочікувано з розгортанням коронавірусної кризи інтенсивність переказів прискорила, не зважаючи на економічні втрати (у т.ч. зниження зайнятості) у країнах Європи (де живуть і працюють

українці, які не втрачають зв'язків з родинами і близькими, які залишились в Україні).

Упродовж майже двох останніх років відбувалося поступове збільшення приватних переказів до України з-за кордону, а також переказів з України до зарубіжних країн. При цьому, обсяги «чистих» переказів до України (різниця між обсягами, отриманих коштів з-за кордону і спрямованих за межі України) залишались відносно сталими (за нечастим винятком) — щомісячно коливались у вузькому діапазоні \$9,5-10 на душу населення (діаграма «*«Чистий» обсяг переказів...*», таблиця «*Приплив іноземної валюти...*»).

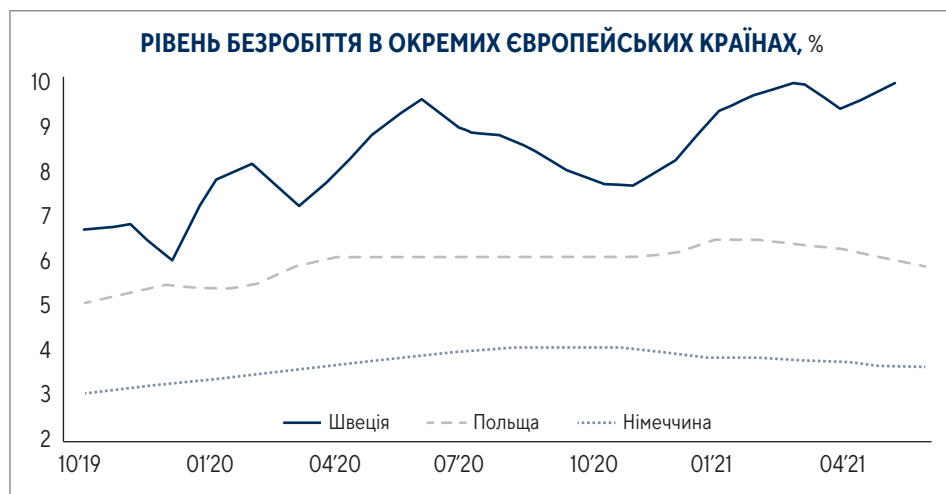
ПРИПЛИВ (\$-екв., \$ млн.) ІНОЗЕМНОЇ ВАЛЮТИ ДО УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПЕРЕКАЗИ У 2021р.						
Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень
281,1	344,7	418,8	380,2	388,6	438,9	470,5

Обсяги переказів з-за кордону до України у 2021р. (під час розгортання 3-ї коронавірусної хвилі) навіть дещо збільшилися, що виглядає досить дивно, оскільки у країнах Європи в цей період також «природньо» зросло безробіття (див. наступний підрозділ «*Зайнятість*»). Так, якщо в січні-лютому середньомісячні «чисті» ресурси з-за кордону (різниця між отриманими і здійсненими переказами) через приватні трансфери складали близько \$300 млн., то в червні-липні досягли \$450 млн.

Зайнятість у європейських країнах

Стійкість позитивних очікувань населення безпосередньо пов'язана із зайнятістю, а також різними політичними заходами впродовж коронавірусної кризи. У Швеції, з досить «ліберальним» ставленням до обмежень і значними державними видатками, спрямованими на підтримку домогосподарств, рівень безробіття влітку 2020р. і взимку 2021р. перевищував 9%, що, втім, не було шоком для домогосподарств. Як підтвердження цього – динаміка роздрібної торгівлі у більшості європейських країн знаходилась у «звичних» показниках. Польська ж влада намагалася не допустити зростання чисельності безробітних понад психологічно важливого (для польського політичного простору) показника 1 млн. осіб. І, попри літню та осінню хвилі захворювань, рівень безробіття утримувався на стійкому рівні (діаграма «Рівень безробіття в окремих європейських країнах»).

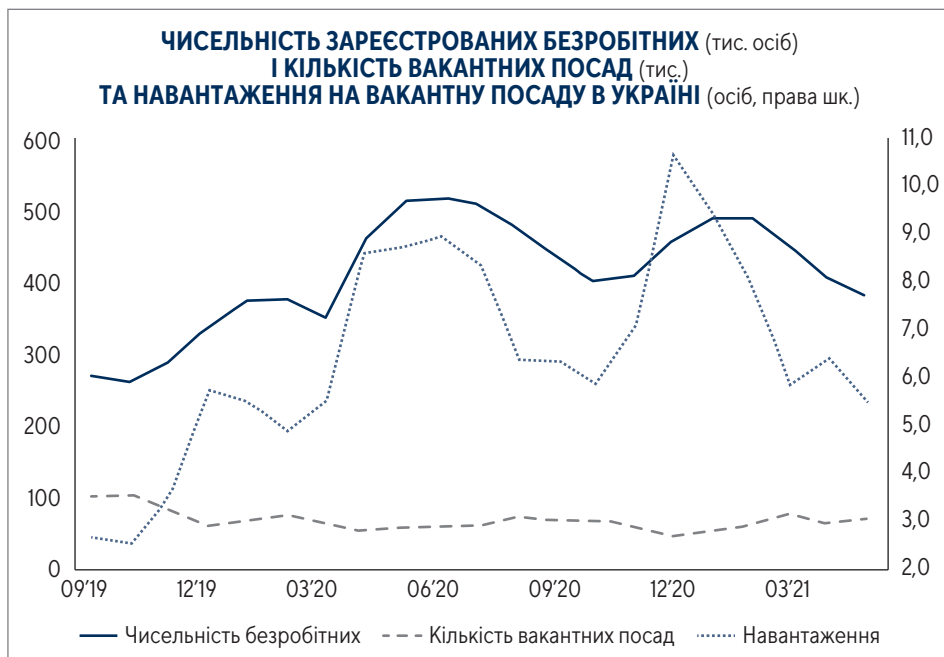
Особливості зайнятості в Україні у коронавірусний період

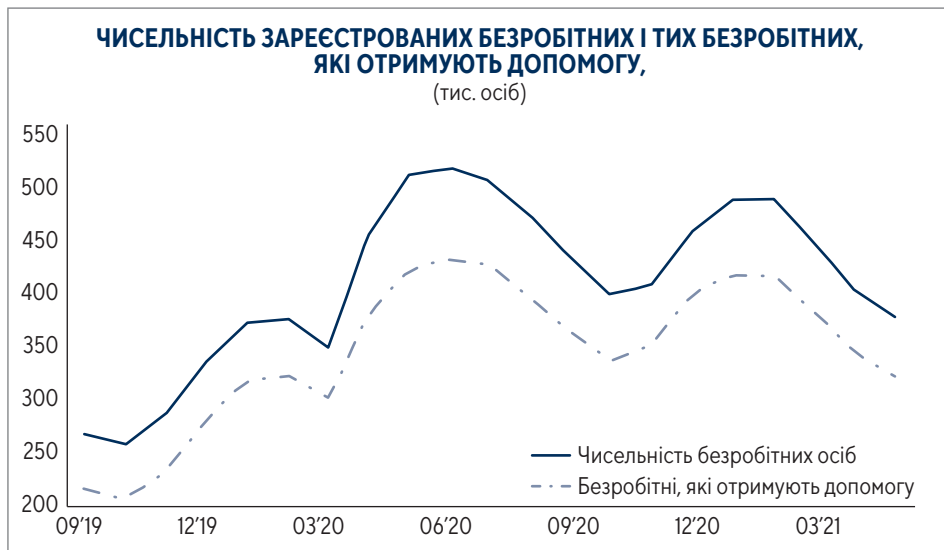
Як уже зазначалося, коронавірусні обмеження і карантинні заходи спричиняють скорочення, а подекуди припинення, виробництва, часткове вивільнення робочої сили, в т.ч. через відправлення працівників у відпустки на невизначений термін. Звичайно, це призводить до зменшення чисельності зайнятого населення і, відповідно, до зростання рівня

безробіття. Стосовно зайнятості в Україні варто звернути увагу на дві обставини, які значною мірою пояснюють утримання відносно стійкої і достатньо низької динаміки офіційного безробіття.

(1). Потреба роботодавців у працівниках на заміщення вільних робочих місць (вакантних посад) має досить стійкий характер, і на ці потреби коронавірусна криза мала лише незначний вплив. Так, упродовж двох останніх років (включно з докризовим періодом) офіційно вказані потреби склали 50–70 тис. працівників.

Однак, упродовж 1-ї (весна-літо 2020р.) і 3-ї (зима-весна 2021р.) коронавірусних хвиль чисельність офіційно зареєстрованих безробітних досить помітно зростала (найбільша чисельність була зафіксована в червні 2020р. – близько 520 тис. осіб, при тому, що на початку року цей показник складав близько 320 тис. осіб.). Відтак, у такі періоди різко зростало навантаження зареєстрованих безробітних на одне вільне робоче місце (вакантну посаду) (діаграма «Чисельність зареєстрованих безробітних і кількість вакантних посад...»). Однак, навіть у таких випадках офіційний рівень безробіття складав 2–3% робочої сили.

Зауважимо також, що система виплати допомоги безробітним, хоча і з певними перебоями, працювала досить справно — чисельність тих, хто отримує допомогу, коливається у досить вузькому діапазоні 80–90% загальної чисельності безробітних (діаграма «Чисельність зареєстрованих безробітних і тих безробітних, які отримують допомогу»). Що може вважатися задовільним показником³⁸.

(2). Коронавірусна криза для багатьох країн актуалізувала завдання вимірювання зайнятості, в т.ч. внаслідок значних міграційних потоків, пов'язаних з поверненням багатьох трудових мігрантів до дому³⁹. В Україні ситуація ускладнена ще й тим, що реалістичних оцінок фактичного безробіття донині немає⁴⁰. Так, сьогодні у країні стосовно рівня безробіття прийнято два підходи — визначається офіційно **зареєстроване безробіття** і **безробіття за соціологічними дослідженнями на основі**

³⁸ Підкреслимо, вказане стосується показників офіційної статистики. Звичайно, реальні показники суттєво відрізняються від офіційних, що потребує уточнення.

³⁹ В Україні шоковий вплив карантину на економіку актуалізував накопичені системні суперечності ринку праці: дисбаланс попиту і пропозиції робочої сили, невідповідність змісту професійної освіти запитам ринку праці, диспропорції в оплаті праці та ін. Докладно див.: Жаліло Я. та ін. Україна після коронакризи — шлях одужання. — НІСД, 2020р.

⁴⁰ Чинники, складові і результати запровадження та реалізації антикризової політики в окремих країнах світу та Україні. Прогноз соціально-економічного розвитку України у 2021р., 2021р.

міжнародних методик. Звичайно, відповідні оціночні показники суттєво різняться. Так, фактичний рівень безробіття⁴¹, за дослідженнями упродовж останніх років, звичайно складає 8-10%, при тому, що офіційний рівень (zareєстрованого безробіття⁴²) складає лише близько 2% (у докоронавірусний період – 250-350 тис. осіб) (діаграма «Рівень безробіття...»).

Зазначимо, що така висока відмінність (між офіційним рівнем безробіття і показником безробіття за дослідженнями) зумовлена тим, що офіційний рівень базується на даних центрів зайнятості, де реєструються лише ті, хто втратив надію самостійно знайти хоча б якусь «належну» роботу. Водночас не всі, хто вказує на власний статус безробітного під час соціологічних досліджень, насправді не має роботи. В Україні значним є тіньовий сектор зайнятості, що ускладнює оцінки зайнятості (як різниця між економічно активним населенням і тими, хто має статус безробітного)⁴³.

⁴¹ Рівень безробіття – згідно з Держстатом, є кількісним показником, який визначається як відношення чисельності безробітних до загальної чисельності економічно активного працездатного населення країни (регіону, соціальної групи), і вимірюється у відсотках.

⁴² ... йдеться про дані офіційної статистики – Держстату, які стосуються лише працівників, зареєстрованих у Державній службі зайнятості.

⁴³ ... у т.ч. внаслідок того, що офіційна статистика подає поступове і послідовне зниження чисельності населення, щоб узгодити загальну чисельність населення, яке проживає у країні, з еміграцією і внутрішнім переміщенням (унаслідок російської агресії), які важко піддаються оцінці.

Між тим, характер і динаміка квартального рівня безробіття (представлені на діаграмі «*Рівень безробіття...*») виявляються досить пов'язаними. Тобто, офіційний рівень може задавати досить надійний орієнтир для визначення показників фактичного безробіття (з відповідним коригуванням). Зважаючи на поточну динаміку офіційного рівня зайнятості/безробіття і відсутність зрозумілих пріоритетів і заходів поживлення виробництва (особливо у промисловості), є підстави стверджувати, що рівень фактичного безробіття у 2021-2022рр. залишатиметься не менше 10%.

Значною мірою це зумовлено тим, що попри декларації і обіцянки, **влада не вживала заходів** для упереджувачого розширення робочих місць (створення нових вакансій⁴⁴), тому вимушене повернення незначної частки заробітчан, зумовлене актикоронавірусними заходами у країнах Європи, призводило лише до погіршення ситуації на ринках зайнятості в Україні. Хоча, слід визнати, що режими і рівні зайнятості зазнали несуттєвих змін, що підтверджують результати соціологічного опитування.

Соціологічні свідчення характеру зайнятості в коронавірусний період

Так, у рамках соціологічного дослідження Центру Разумкова, дещо більше (53%) половини економічно активних громадян України, відповідаючи на питання про те, які зміни відбувалися в режимі їх роботи під час пандемії коронавірусу, вказали на відсутність будь-яких змін («працював(ла) як раніше»). 14% економічно активних громадян повністю або частково перейшли на дистанційну роботу з повним збереженням заробітної плати⁴⁵, 7% — повністю або частково перейшли на дистанційну роботу з частковим збереженням заробітної плати, 6% — пішли у частково оплачувану відпустку, 2% — у повністю оплачувану тривалу відпустку, 9% — у неоплачувану відпустку, 4% — під час пандемії втратили роботу (діаграма «*Які відбувалися зміни в режимі Вашої роботи під час пандемії коронавірусу?*», с.103).

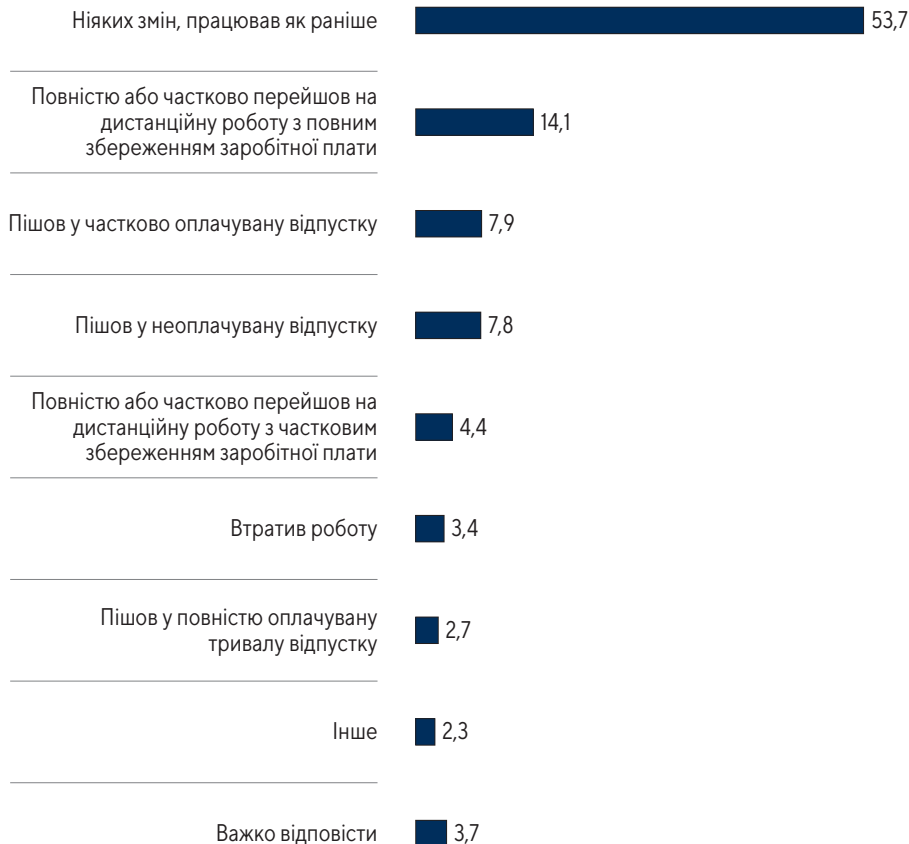
⁴⁴ Заклики працевлаштуватись на будівництво доріг не виглядали продуманими і переконливими.

⁴⁵ Тобто 2/3 працівників (53% + 14%) незначним чином змінили режим роботи, зберігши при цьому рівні оплати праці.

ЯКІ ВІДБУВАЛИСЯ ЗМІНИ В РЕЖИМІ ВАШОЇ РОБОТИ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ?

% тих, хто не відніс себе до непрацюючих

■ Жовтень 2021р.

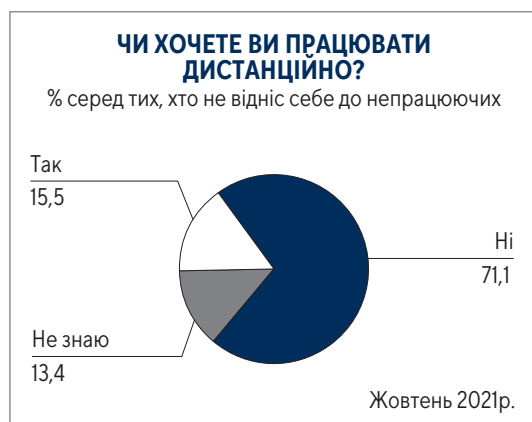
«Невідповідність» декларацій і дій влади спричинила погіршення настроїв та очікувань працівників багатьох професій стосовно налагодження ситуації із зайнятістю у посткоронавірусний період. Радше навпаки, завершення коронавірусних обмежень призведе до прискорення відтоку робочої сили з України.

Однак, це зовсім не означає, що низка формальних індикаторів погіршать свої значення. Парадоксальність ситуації у посткоронавірусному періоді полягає в тому, що офіційний рівень безробіття може навіть зменшитися. Саме тому, що прискориться відтік трудових ресурсів, у т.ч. внаслідок «роздратування» населення неспроможністю влади, дедалі менше (потенційно) безробітних матиме наміри звертатися до державних органів працевлаштування.

ФАКТОР ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Коронакриза, як і більшість інших глобальних криз, поряд із посиленням ризиків і втрат, спричинила і низку викликів, спрямованих на подолання яких, вочевидь, прискорить позитивні трансформаційні процеси в соціально-економічному середовищі. Одним з таких викликів є цифровізація. Зокрема, примноження дистанційних форм зайнятості і використання *online*-технологій і практик.

Криза стала своєрідним тестом на готовність працівників у різних країнах швидко адаптуватись до нових умов зайнятості. Слід віддати належне українцям — прийняття умов дистанційної діяльності і використання *online*-практик відбулося досить швидко, хоча й не було сприйнято позитивно. Що й засвідчують соціологічні дослідження Центру Разумкова.

Так, 16% представників економічно активного населення заявили, що хочуть працювати дистанційно (негативно до дистанційної роботи поставилися 71% економічно активних респондентів, ще 13% не визначилися, діаграма «*Чи хочете Ви працювати дистанційно?*»).

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ОБ'ЄКТИВНОЇ І СУБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНОК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Значні економічні ускладнення і запровадження антикоронавірусних обмежень, які тривають уже 1,5 роки, звичайно спровокували погіршення соціально-економічного стану в Україні. Між тим, Україні вкотре вдалось уникнути (на цей раз, коронавірусного) краху. Більше того, навіть в умовах «запізнення» вакцинації низка індикаторів надає позитивні сигнали стосовно певного покращення економічного стану домогосподарств.

Одним з індикаторів добробуту в Україні може виступати *Індекс економічної спроможності населення* (Індекс) (розроблений і запроваджений Центром Разумкова), базований на об'єктивних (статистичних) показниках і характеризує (інтегрує) не лише традиційно розглядувану купівельну спроможність населення (зокрема, зарплати та їх заборгованості, поточну цінову і курсову динаміку), але й економічну стійкість — здатність «усередненого» домогосподарства до життєдіяльності за умови втрати джерел поточного доходу впродовж певного періоду часу (зокрема, через доступ до депозитних і кредитних ресурсів, коштів, отримуваних з-за кордону та ін.). Саме економічна стійкість є однією з найважливіших умов відчуття життєвої захищеності, упевненості в завтрашньому дні — отже, можливостей побудови довгострокових життєвих стратегій, що водночас є умовою позитивного соціального самопочуття.

Попри продовження коронавірусних ускладнень, упродовж весняно-літнього періоду 2021р. Індекс демонструє досить стійку тенденцію до підвищення, що інтерпретується як покращення економічного стану домогосподарств (на що вказувалось у підрозділі про динаміку зарплат в Україні). Водночас, весняно-літній період характеризується сталістю житлово-комунальних тарифів і навіть відсутністю оплати за опалення (яка в зимовий період є лівовою часткою платіжок), що суттєво підвищує обсяги «вільних» ресурсів у домогосподарств, а з тим і їх поточну купівельну і платіжну спроможність.

Поряд з економічним вимірюванням ресурсів домогосподарств, **«самопочуття» українців** проявляються в опитуваннях. Центром Разумкова систематично (майже щомісяця) проводяться соціологічні

дослідження стосовно різноманітних аспектів соціально-економічного і суспільно-політичного середовища України. Зокрема, важливою є **оцінка громадян України спрямованості змін у країні** (запитати у респондентів «Якщо говорити в цілому, події в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі?»).

Зрозуміло, що «правильність руху країни» суттєво залежить від самопочуття респондента, де визначальною є економічна складова, рівень добробуту родини, впевненість у «завтрашньому дні». Звичайно, якщо респондент характеризував розвиток подій у правильному напрямі, це означало, що й стосовно власного добробуту особа має позитивні поточні і віддалені очікування. Негативні ж відповіді означають погіршення бачення власної спроможності забезпечення добробуту родини. Результат визначається як різниця між кількістю позитивних і негативних відповідей.

Відтак, динаміка самопочуття цілком може співвідноситися з динамікою економічних індикаторів. Так, упродовж усього 2020р. в умовах значного погіршення добробуту, в т.ч. унаслідок провальної антикоронавірусної політики, відбувалося «синхронізоване» зниження показників Індексу і значень оцінок самопочуття, які наприкінці 2020р. – початку 2021р. впали до мінімальних рівнів (діаграма «Правильність руху країни та Індекс економічної спроможності»).

Ситуація почала помітно змінюватися навесні 2021р. Якщо Індекс економічної спроможності почав демонструвати чітку тенденцію до підвищення, то результат опитувань вказував на відновлення розчарування (і навіть роздратування) українців у діях влади. Відтак, у вказаний період (квітень-липень) спостерігається наростання «розриву» у динаміках Індексу та оцінок правильності руху — певне економічне покращення вже не «компенсує» втрати, упущення, недоліки в інших соціальних і гуманітарних сферах (що дедалі більше турбують українців), а з тим суспільно-політичні чинники і складові посилюють свою значимість.

Зростання вказаного розриву (подібного до того, що був на початку 2019р.), водночас, є **свідченням наростання невдоволення суспільства діями влади** (навіть в умовах певної економічної стійкості). А якщо згадати, що в осінньо-зимовий період соціальна і житлово-комунальна сфери готують українцям чергові «сюрпризи», то вірогідність відкритого прояву невдоволення видається високою.

ОКРЕМІ УЗАГАЛЬНЕННЯ І РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Коронавірусна криза 2020-2021рр. виявилася неочікуваною і надзвичайно складною, і, водночас, стала попередженням людству стосовно зростання ризиків нової епохи, пов'язаної з поширенням екологічних, кліматичних і пандемічних хвиль, які несуть загрозу здоров'ю і добробуту людей і навіть існуванню всього людства.

Найскладнішими виявилися коронавірусні виклики для висхідних країн із слабкими державними інститутами. Для України коронавірусний період (2020-2021рр.) характеризується як проблемний і суперечливий, влада не змогла продемонструвати готовність і спроможність до належного захисту та підтримки власних громадян, а застосовувані напрями і заходи соціально-економічної політики далеко не завжди були вчасними та адекватними наявним і потенційним ризикам й викликам.

Суперечливість результатів і наслідків протікання коронавірусної кризи як в окремих країнах, так і у світі загалом проявляється у найрізноманітніших сферах. Так, одним з неочікуваних результатів пандемічного

впливу стало те, що (за статистичними свідченнями) захворюваність у країнах не залежить від їх ВВП. На початку кризового поширення припускалося, що розвинуті (багатші) країни будуть спроможні більше ресурсів спрямовувати на антикоронавірусні заходи, що також мало б зменшити вразливість населення. Однак виявилось, що числові показники захворюваності суттєво не пов'язані з рівнем економічного розвитку та економічної спроможності країни.

Іншою глобальною особливістю стало те, що протипандемічні заходи мали суттєво різну результативність у частині збереження життів, навіть для «близьких» країн. Так, за досить подібних рівнів захворюваності в окремих країнах у 2020р. рівень їх економічного падіння, як і рівень смертності помітно різнилися. Звичайно, рівень захворюваності безпосередньо впливає на трудові ресурси, участь працівників у виробничих процесах. Тому вищі рівні захворюваності мали б негативніше впливати на економічну динаміку, провокуючи сильніше падіння динаміки ВВП. Проте такі впливи були «компенсовані» іншими напрямками соціально-економічної політики, зокрема масовим переходом на систему дистанційної роботи.

Це добре ілюструє те, що запроваджувані в різних країнах **пріоритети і напрями дій соціально-економічної політики не мають однозначних впливів**, а їх результативність значно залежить від усвідомлення і прийняття населенням серйозності загроз та рекомендацій з протидії їм, а також традиціями способу життя в окремих країнах. У цьому контексті не виглядає дивним, що Україна, відверто проваливши антикоронавірусну політику, має відносно «пристойні» показники коронавірусних втрат, насамперед у період 1-ї кризової хвилі (весна 2020р.).

Ще одна неочікувана суперечність перебігу коронавірусу та активних протипандемічних заходів пов'язується з інфляцією, точніше з її практичною відсутністю. Попередніми десятиліттями значні грошові і фінансові вливання для протидії кризовим процесам часто асоціювалися з прискоренням інфляції (дія монетарного фактора). Тому на початку активних заходів фінансової підтримки бізнесу і домогосподарств очікувалося також на зростаючі інфляційні ризики.

Однак, у розвинутих країнах, не зважаючи на значні виплати, рівень споживчих витрат не демонстрував тенденцій до прискорення. Радше навпаки, обмеження на подорожі, поїздки, відвідування зон відпочинку, ресторанів, спортивних закладів призводило до пригнічення споживчих настроїв, що, зрештою, послаблювало інфляційні тенденції і зменшувало показники інфляції. Натомість, певне заспокоєння пандемічного середовища найвірогідніше «поверне» інфляційні показники до рівнів докризових років.

Для висхідних країн (зокрема, країн ЦСЄ) інфляційна динаміка мала достатньо усталений (хоча і незначним чином вищий) характер, а зниження споживчих цін переважно було зумовлено жорсткістю запроваджених заходів (обмеження у контактуванні, транспорті, відвідуванні магазинів). Причому такий характер мав певним чином стабілізуючий характер для очікувань і споживчих настроїв, а тому для країн ЦСЄ у 2021р. зміцнилися тенденції утримання цін на рівні 2020р.

Коронавірусна криза, на відміну від попередніх фінансових криз, не мала суттєвого впливу на курсову динаміку більшості національних валют. Значною мірою це пояснюється як зменшенням світової торгівлі, насамперед, товарами і послугами, задіяними у прямому контактуванні людей (сфера харчування, транспортні перевезення, відпочинок), так і послабленням транскордонного переміщення капіталів. Тому не виглядає дивним, що й Україна зберегла достатньо стійку динаміку гривні впродовж двох останніх років.

Коронавірусна криза суттєво змінила структуру публічних фінансів у різних країнах, що сталося внаслідок потреб, з одного боку, значного перерозподілу надходжень до бюджетів різних рівнів, а також спрямованості видатків. З іншого — необхідності утримати виникаючі бюджетні дефіцити в межах, які можуть бути профінансовані (з реалістичних джерел).

Для зменшення бюджетних дисбалансів чи утримання дефіцитів фіскальні органи зазвичай постають перед дилемою — зменшення видатків чи збільшення надходжень. Більшість країн, розуміючи потреби підтримки бізнесу, приставали до стратегії зменшення бюджетних доходів і утримання або розширення державних видатків. У будь-якому випадку вимагався прискіпливий контроль за системою управління

державними фінансами, насамперед у частині раціональної спрямованості видатків.

Слід, однак, визнати, що в Україні реалізація запроваджуваних заходів була низькорезультативною, а використання запланованих ресурсів часто не було цілеспрямованим та ефективним. Так, зокрема, у квітні 2020р. було створено Фонд боротьби з *COVID-19*. Однак з самого початку використання ресурсів Фонду стало очевидне їх [ресурсів] нераціональне (чи навіть «сумнівно» цільове) використання, і значні обсяги коштів Фонду були витрачені аж ніяк не за першочерговим пріоритетами.

Більше того, в Україні, фактично, розвиток і протидія коронавірусному поширенню відбувалися на фоні відсторонення держави від реальної фінансової допомоги бізнесу і домогосподарствам, наявної в інших країнах (хоча нормативно-законодавчі акти були адекватні потребам), а роз'яснювально-комунікаційна роль влади часто була неадекватною потребам. Найбільші роздратування і неприйняття викликали дії влади, які не були належно аргументовані. Серед таких насамперед слід згадати про негативні (матеріальні і психологічні) наслідки через обмеження пересування людей у парках чи малолюдних зонах відпочинку, т.зв. самоізоляцію, яка мала вільне трактування, і яку практично неможливо було перевірити і проконтролювати.

Жорсткі вітчизняні антикризові заходи в багатьох сферах входили у суперечність із досвідом і практикою інших європейських країн. Численні міжнародні дослідження показують, що основним джерелом зараження є тісні контакти людини впродовж тривалого часу в замкнених приміщеннях (інтернати, лікарні, гуртожитки, пенітенціарні заклади та ін.). Натомість практично немає, за винятком поодиноких випадків, підтвердження зараження людей у громадському міському транспорті (за умови помірного пасажирського навантаження). Так, відомо, що одним з протиепідемічних заходів є збільшення фізичного дистанціювання. Це означає доречність запровадження «плаваючого графіка» роботи окремих установ та організацій, розведення у часі початку їх роботи, в т.ч. шкіл та ЗВО, що «розмиває» скупченість у транспорті.

Однак в Україні влада замість впорядкування транспортних проблем фактично усунулася від них, поклавши відповідальність за забезпечення

транспортування працівників на робочі місця на власників підприємств без жодної компенсації. Так, навесні 2020р., *по-перше*, було запроваджено суттєве скорочення рухомого пасажирського транспорту, що спровокувало високу скупченість пасажирів без належного контролю дотримання маскового режиму. *По-друге*, заборона приміського, міжміського, регіонального переміщення людей і товарів, що не лише погіршувало мобільність людей, але й призводило до значного дефіциту споживчих товарів. Економічно це спричинило скорочення не тільки обсягів сфери послуг, але й спад промислового виробництва.

Хоча сьогодні зрозуміло, що основний акцент у протидії поширенню пандемії повинен бути зроблений на посиленні контролю за епідеміологічним станом у закладах закритого типу та на фізичному дистанціюванні в місцях громадського перебування, однак українська влада більш «охоче» говорить про чергові локдауни, що, вочевидь, має на меті радше політичне (антипротестне) застосування.

Значної шкоди завдано різноманітним соціально-економічним сферам, і чи не найвідчутніше – вітчизняній системі освіти. Запровадження дистанційного навчання, яке ґрунтувалось радше на «відчутті» урядових чиновників, практично однаково торкнулось як молодших школярів, так і старшокласників і студентів. При цьому було проігноровано те, що подібні обмеження мають незначний вплив на якість навчання лише за умови короткострокових позакласних занять. І не може бути системним рішенням довгострокового характеру, оскільки довге відсторонення дітей від школи прискорено негативно впливає на якість набуття знань, практичних навичок, формування людського капіталу. Тому стосовно навчання молодших школярів, яким вкрай необхідним є безпосереднє контактування (у т.ч. навчальне) з однолітками і вчителями, на жаль є підстави стверджувати, що результати вказаного запровадження «дистанційки» дуже швидко проявляться негативним рівнем освіти.

Не зважаючи на швидке поширення пандемії у світі, видається, що вітчизняна влада вчасно не зреагувала на попередження міжнародних експертів і фахівців країн, які першими були вражені хворобою. Це, своєю чергою, призвело до вжиття «термінових» і жорстких

заходів практично в усіх сферах, що були далеко не однозначними і часто не сприймались суспільством.

Такий підхід (висока жорсткість) міг би здаватися навесні 2020р. виправданим, якби базувався хоча б на короткостроковому, проте раціональному прогнозі поширення хвороби. Однак, швидко стало зрозумілим, що надмірна жорсткість була помилковою. А невиправдана надія на «панацею» обмежень замість розробки та реалізації стратегічних цілей інституційних перетворень й структурної перебудови ключових процесів і сфер, зрештою призвела до колосальних економічних втрат унаслідок фізичної зупинки економічної діяльності, а також психологічного шоку для населення.

Коронавірусна криза виявила значні упущення вітчизняної влади у протидії безробіттю і заохоченні бізнесу до створення (хоча б тимчасових) робочих місць, що було особливо важливо в період повернення частини «заробітчан» з європейських країн. Найближчими роками українській владі (як і урядам більшості висхідних країн) потрібно буде вирішувати завдання належної оцінки зайнятості/безробіття, у т.ч. внаслідок значних міграційних потоків, відновлення яких очується тільки-но коронавірусні хвилі вгамуються. Причому, йтиметься саме про сучасні види діяльності і професійної активності, які вимагають суттєвого реформування системи освіти (професійної та вищої), а також значних інвестицій у людський капітал.

Одним з неочікуваних, проте «назрілим» соціально-економічним наслідком коронавірусної кризи, що може мати довгострокові позитивні трансформаційні зрушення, стало прискорення цифровізації, у т.ч. в Україні. В умовах інформаційної суперечності, особливо на початковому етапі поширення пандемії, саме Інтернет став інструментом обміну актуальною інформацією. Звичайно, через нього також поширювалось багато викривленої чи й відверто неправдивої інформації (що завжди буває в умовах інформаційного «голоду» від офіційних установ). Однак, це також стало каталізатором поширення і доступності цифровізованих інструментів, що добре проявилось в Україні, яка останніми роками продемонструвала готовність до входження у цифровізований світ.

3.

ЗАХОДИ УКРАЇНСЬКОГО УРЯДУ З МІНІМІЗАЦІЇ НАСЛІДКІВ КОРОНАКРИЗИ

Пандемія *COVID-2019* і заходи, спрямовані на запобігання поширенню хвороби, виявили проблеми державного управління і кризи систем соціального забезпечення.

Україна – країна з малою відкритою економікою, орієнтованою на експорт, тому під час глобальних катаклізмів знижується попит на основну продукцію, що відразу позначається на всіх параметрах, пов'язаних з економічним зростанням. Водночас з падінням економіки загострився цілий комплекс проблем.

Системи соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти перебувають у процесі реформування. Реформи системи соціального забезпечення орієнтуються на здійснення неоліберального курсу, орієнтованого переважно на побажання й рекомендації МВФ і західних партнерів. Головною метою анонсованих реформ у соціальній сфері фактично є скорочення соціальних витрат, поступове підвищення податкового тягаря для населення, тотальна фіскалізація бізнесу, скорочення соціальних прав.

Наслідуючи приклад європейських країн стосовно підтримки бізнесу в часи кризи, спричиненої спалахом *COVID-19*, Уряд України відреагував антикризовим планом і спробував пристосувати наявні програми державної підтримки та створив кілька нових тимчасових схем бюджетного фінансування бізнесу на період карантинного простою.

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА

Грошові трансферти	Виплати державної соціальної допомоги Запроваджено виплату допомоги на дітей фізичним особам-підприємцям (ФОП), які належать до I і II груп платників єдиного податку, на період карантину та на один місяць після дати його скасування. Умови призначення і виплати допомоги на дітей визначено Порядком виплати допомоги на дітей ФОПами, які обрали спрощену систему оподаткування та належать до I і II груп платників єдиного податку¹. Порядком передбачено, що допомога на дітей призначається і виплачується ФОПам, які обрали спрощену систему оподаткування і належать до I і II груп платників єдиного податку, які: ✓ сплатили єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за всі місяці 2019р. або протягом усіх місяців 2019р. після державної реєстрації ФОП; ✓ або зареєструвалися як ФОП у січні-березні 2020р.; ✓ або отримують пенсію за віком, або є особами з інвалідністю, або досягли віку, встановленого ст.26 Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», та отримують відповідно до Закону пенсію або соціальну допомогу, та звільнені від сплати за себе єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Допомога на дітей призначалась і сплачувалась також ФОПам, які до березня 2020р. (включно) перейшли на спрощену систему оподаткування та обрали I або II групу платників єдиного податку. З 1 вересня 2020р. допомогу на дітей для ФОП I і II груп, пов'язану з карантином, було скасовано. Причиною цьому стало відновлення роботи більшості ФОП та збільшення чисельності громадян, зареєстрованих ФОПами. У зв'язку з погіршенням епідеміологічної ситуації 14-30 листопада 2020р. було запроваджено карантин вихідного дня². Щоб підтримати підприємців, виплати на дітей для родин підприємців було поновлено.
	Виплати на час дії карантинних обмежень Запроваджено три види соціальної підтримки застрахованих осіб і суб'єктів господарювання на період дії обмежувальних протиепідемічних заходів³.

¹ Див.: Постанови КМУ «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» №211 від 11 березня 2020р. (запроваджено карантин) та «Деякі питання соціальної підтримки сімей з дітьми» №329 від 22 квітня 2020р.; Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-2019)» (від 30 березня 2020р.).

² Уряд запровадив карантин вихідного дня. — Урядовий портал, 13 листопада 2020р., <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zaprovadiv-karantin-vihidnogo-dnya-onovleno>.

³ Закон «Про соціальну підтримку застрахованих осіб та суб'єктів господарювання на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» (від 4 грудня 2020р.).

Грошові трансферти	1. Одноразова матеріальна допомога застрахованим особам (8 000 грн.) – одноразова виплата держави у зв'язку із втратою частини заробітної плати найманими працівниками суб'єктів господарювання, робота яких тимчасово зупинена внаслідок запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів, та у зв'язку із втратою частини доходу ФОПами, економічна діяльність яких тимчасово зупинена внаслідок дії обмежувальних заходів⁴; 2. Сума одноразової компенсації становитиме середньомісячну суму єдиного соціального внеску (ЄСВ) з розрахунків останніх 10 місяців. Компенсації отримають ті компанії, які реально постраждають від запровадження карантинних обмежень. Компенсація не надаватиметься, якщо з ЄСВ є заборгованість, а також суб'єктам господарювання - юридичним особам, підприємницька діяльність яких на дату набуття чинності Законом, за даними Єдиного державного реєстру юридичних осіб, ФОПів та громадських формувань, не припинена. 3. Одноразова матеріальна допомога суб'єктам господарювання (надається центром зайнятості) – одноразова виплата держави суб'єктам господарювання для виплати найманим працівникам одноразової матеріальної допомоги в період дії обмежувальних протиепідемічних заходів, якщо вони вимушено скоротили або можуть скоротити передбачену законодавством тривалість робочого часу працівників⁵. Таку виплату отримають юридичні особи (роботодавці), основний вид економічної діяльності яких не входить до переліку основних видів економічної діяльності, стосовно яких здійснюються обмежувальні протиепідемічні заходи. Розмір допомоги визначається пропорційно робочому часу працівника, який скорочено або заплановано скоротити, в т.ч. через простій, та не може перевищувати 8 000 грн. на одного працівника (загальний обсяг за цією програмою становитиме майже 10 млрд. грн.). Станом на 10 червня 2021р., завершено виплату державної допомоги в розмірі 8 000 грн. найманим працівникам і підприємцям, діяльність яких була призупинена через посилення карантинних обмежень у «червоних» зонах. На виплату фінансової допомоги в розмірі 8 000 грн. застрахованим особам у 2021р. було подано 340 199 заявок, за якими виплатили 2,7 млрд. грн. Зокрема, виплати отримали майже 178 тис. найманих працівників та 161 427 ФОПів. У регіональному розрізі найбільше виплат отримали підприємці та наймані працівники у Києві (майже 502 млн. грн.), Львівській (майже 287 млн. грн.) та Харківській (274 млн. грн.) областях⁶.

⁴ Порядок надання одноразової компенсації затверджено Постановою КМУ «Про затвердження Порядку надання одноразової компенсації суб'єктам господарювання, Порядку формування і ведення реєстру набувачів одноразової компенсації суб'єктам господарювання та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2020 р. №302» №1234 від 9 грудня 2020р.

⁵ Порядок надання одноразової компенсації затверджено постановою КМУ №1231 від 9 грудня 2020р.

⁶ Понад 178 тис. найманих працівників та 161 тис. ФОПів отримали від держави карантинні виплати. – Міністерство економіки України, 10 червня 2021р., <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=80d5eb17-fa9c-4421-9416-5695f5ebe130&title=Ponad178-TisNaimanikhPratsivnikivTa161-TisFopivOtrimaliVidDerzhaviKarantinniViplati&showMenuTree=true>.

	У 2020-2021рр. за рахунок Державного бюджету виплати одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам, які можуть втратити частину заробітної плати чи доходу в разі запровадження додаткових обмежувальних протиепідемічних заходів, а також одноразової матеріальної допомоги суб'єктам господарювання з метою збереження робочих місць найманих працівників та одноразової компенсації суб'єктам господарювання витрат, понесених за сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування⁷. З 1 липня 2020р. відповідно до Закону «Про Державний бюджет України на 2020 рік» підвищено прожитковий мінімум для основних соціальних і демографічних груп населення. Для працездатних осіб прожитковий мінімум становить 2 197 грн.
Надання субсидій на послуги ЖКГ. Сплата комунальних послуг	Запроваджено мораторій на нарахування штрафів і відключення споживачів, які прострочили комунальні платежі. Влада пом'якшила доступ до ряду програм соціальної підтримки, таких як субсидії на оплату комунальних послуг та допомогу сім'ям із дітьми⁸. Зміни охоплюють: ✓ додаткову компенсацію витрат на оплату комунальних послуг одержувачам житлових субсидій на період дії карантину, яка в середньому складе 300 грн. для кожної родини; ✓ збільшення на 50% соціальних нормативів користування окремими комунальними послугами в місяці дії карантину. А саме користування електричною енергією (крім опалення), холодною та гарячою водою, водовідведенням та природним газом для приготування їжі та підігріву води, на які розраховано субсидію; ✓ перерахунок розміру житлових субсидій за березень у зв'язку із збільшенням нормативів; ✓ спрощення процедури призначення (в т.ч. на наступний період) та виплати у грошовій формі субсидій громадянам на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу. Цей процес відбуватиметься автоматично, без зайвих бюрократичних процедур; ✓ відтермінування зміни базової норми плати за житлово-комунальні послуги отримувачами житлової субсидії з 15-20%, яка мала б застосовуватись з травня 2020р.; ✓ спрощення порядку надання субсидій для громадян, які втратили роботу у зв'язку із карантинном та стали на облік як безробітні; ✓ скасування відсторонення від участі у програмі субсидій на комунальні послуги осіб, які порушили кваліфікаційні критерії; ✓ автоматичне повторне додання у програму на опалювальний сезон 2020-2021рр.

⁷ Закон «Про соціальну підтримку застрахованих осіб та суб'єктів господарювання на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 4 грудня 2020р. (Дію Закону зупинено в частині надання соціальної підтримки у формі одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам згідно із Законом «Про надання допомоги застрахованим особам на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 30 березня 2021р.).

⁸ Постанова КМУ «Про особливості надання житлових субсидій» №247 від 25 березня 2020р.

Підтримка малого та середнього бізнесу (умовна та безумовна)	Запроваджені державою заходи стосовно порятунку бізнесу передбачали добровільну відмову влади від надходжень до державних чи місцевих бюджетів або витрачання державного ресурсу за окремими програмами підтримки: ✓ суб'єкти господарювання одержали одноразову матеріальну допомогу для збереження робочих місць⁹; ✓ підприємства, робота яких припиняється через карантинні обмеження, отримують компенсацію витрат на сплату ЄСВ за найманих працівників; ✓ передбачаються податкові канікули. Під час посилення обмежувальних заходів 200 тис. ФОПів І групи будуть звільнені від сплати всіх податків і зборів, включно з ЄСВ; ✓ використання коштів Фонду боротьби з коронавірусом на одноразову допомогу бізнесу¹⁰; ✓ списання боргів платникам податків без заяви з їх боку, якщо сума не перевищує 3 060 грн.; ✓ ФОПам, податковий борг яких не більш як 6 800 грн., запропонують відтермінувати його сплату до кінця 2021р.¹¹ За антикризовим законом муніципалітети отримали право зменшувати протягом усього 2020р. ставки єдиного податку для компаній без додержання вимог про дотримання строків про внесення таких змін і подання повідомлення про нову державну допомогу¹² до Антимонопольного комітету, що встановлені Податковим кодексом і Законом «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». Кабінет Міністрів ухвалив ініційовану і підготовлену Фондом державного майна постанову, яка звільняє орендарів державної власності від орендної плати або ж надає знижки в 50% та 75%, залежно від типів їх діяльності на період карантину¹³. Повне звільнення від сплати за оренду або ж знижки в 50% та 75% на період карантину відповідно надані лише категоріям орендарів державної власності, що здійснюють підприємницьку діяльність (представникам комерційного сектору), які через карантинні обмеження були змушені призупинити свою діяльність. Разом із тим, звільнення від сплати за оренду та знижки не розповсюджуються на громадські організації¹⁴.

⁹ Закон «Про соціальну підтримку застрахованих осіб та суб'єктів господарювання на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-Co V-2» від 4 грудня 2020р. (Дію Закону зупинено в частині надання соціальної підтримки у формі одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам згідно із Законом від 30 березня 2021р.).

¹⁰ Закон «Про внесення змін до статті 28 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік»» від 4 грудня 2020р.

¹¹ Закон «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо соціальної підтримки платників податків на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 4 грудня 2020р.

¹² Там само.

¹³ Постанова КМУ «Деякі питання сплати орендної плати за державне майно під час дії карантину» №611 від 15 липня 2020р.

¹⁴ Уряд прийняв рішення про повне та часткове звільнення орендарів державного майна від сплати орендної плати на час карантину. – Фонд державного майна України, <http://www.spfu.gov.ua/ua/news/6678.html>.

Підтримка малого та середнього бізнесу (умовна та безумовна)	Державні портфельні гарантії під кредити – на рівні 70% суми кредиту для малого та середнього бізнесу (МСБ). Агентом гаранта визначено державний «Укрексімбанк», який перевірятиме надану банками інформацію та ухвалюватиме рішення про держгарантії. Термін дії держгарантії – до п'яти років. На портфельні гарантії по кредитах для бізнесу та компенсації за відсотковими ставками з бюджету передбачено 5 млрд. грн. Уряд розширив ухвалену на початку 2020р. програму банківських кредитів 5-7-9% для бізнесу. За програмою було заплановано, що держава надає можливість стартапам та існуючому малому бізнесу позичити кошти в банків за низькими ставками у 5-7-9% річних, а держава компенсує фінустановам відсоткову ставку за кредитами, виданими за програмою. Після внесення запланованих змін мікро- й малий бізнес зможе сплачувати 0% річних до кінця березня 2021р. щодо своїх наявних кредитів за програмою 5-7-9%, а після цієї дати – на умовах, визначених кредитним договором. Уряд вносив зміни до постанови, що регламентує програму «Доступні кредити 5-7-9%»¹⁵, але як для відсотків, так і для тіла кредиту терміни відстрочки залишилися не більше дев'яти місяців¹⁶. За програмою «Доступні кредити 5-7-9%» уповноважені банки видали 23 675 кредитів на загальну суму 62,34 млрд. грн. З них: ✓ 21,24 млрд. грн. були видані як рефінансування попередньо отриманих кредитів; ✓ 7,49 млрд. грн. підприємці отримали на інвестиційні цілі; ✓ 33,61 млрд. грн. як антикризові кредити. За тиждень уповноважені банки програми видали 349 кредитів на загальну суму 939 млн. грн. Станом на 20 вересня 2021р., Фонд розвитку підприємництва уклав угоди про співробітництво з 38-ма банками. МСБ вже отримав понад 13 млрд. грн. за програмою «Доступні кредити 5-7-9%»¹⁷. За даними Мінфіну, з моменту початку програми «Доступні кредити 5-7-9%» уповноважені банки надали 23 326 кредитів на загальну суму 62,34 млрд. грн.¹⁸ Із них 20,47 млрд. грн. видали в якості рефінансування попередньо отриманих кредитів, ще 29,26 млрд. грн. видані як антикризові кредити, лише 6,98 млрд. грн. підприємці отримали на інвестиційні цілі.

¹⁵ Державна програма «Доступні кредити 5-7-9» розроблена відповідно до Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам мікропідприємництва та малого підприємництва, затвердженого Постановою КМУ «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020р. №28» №1342 від 28 грудня 2020р., <https://5-7-9.gov.ua>.

¹⁶ Уряд розширив можливості програми «Доступні кредити 5-7-9%». – Урядовий портал, 29 квітня 2020р., <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-rozshiriv-mozhlivosti-programi-dostupni-krediti-5-7-9>.

¹⁷ Програма «Доступні кредити 5-7-9%». Додаток 1 до Протоколу засідання Ради Фонду розвитку підприємництва від 03 липня 2020р., https://5-7-9.gov.ua/%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%9C%D0%90%D0%94%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%BD%D1%96%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%205-7-9_%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8%20%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%8C_2020_approved_03.0.pdf.

¹⁸ Доступні кредити 5-7-9%: за тиждень 349 кредитних угод на 939 млн. грн. + Інфографіка. – Міністерство фінансів України, 20 вересня 2021р., https://mof.gov.ua/uk/news/dostupni_krediti_5-7-9_zatizhden_349_kreditnikh_ugod_na_939 mln_grn_infografika-3097.

	Зміни торкнулися документів дозвільного характеру, що не обумовлені міжнародними зобов'язаннями або іншими обмеженнями, встановленими законом, строк дії яких закінчується у період дії карантину, або обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), вважаються такими, дію яких продовжено на період карантину та обмежувальних заходів. Документи дозвільного характеру, строк дії яких закінчується у період карантину або обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), вважаються такими, дію яких продовжено на період карантину і протягом трьох місяців з дня його закінчення¹⁹.
Соціальні пенсії. Трансфери в натуральній формі. Продукти харчування, ваучери та інше	У бюджеті на 2020р. передбачено фінансову підтримку пенсіонерів²⁰: ✓ з 1 квітня — щомісячна виплата в розмірі до 500 грн. пенсіонерам старше 80 років і розмір пенсії яких не перевищує 9 205 грн.²¹; ✓ проведення індексації пенсій з травня на 11%. Середній розмір підвищення становитиме 260 грн.; ✓ встановлення мінімальної пенсійної виплати на рівні 2 100 грн. особам, які мають тривалий страховий стаж (30 років для жінок та 35 років для чоловіків); ✓ одноразова виплата грошової допомоги у сумі 1 000 грн. окремим категоріям населення, зокрема пенсіонерам, розмір пенсії яких не перевищує 5 000 грн. Регулювання цін на період дії карантину на 10 соціально значущих продуктів харчування, 20 категорій засобів індивідуального захисту і лікарських засобів, та понад 10 видів антисептиків²². Для забезпечення виплати матеріальної допомоги відповідно до урядової Постанови²³, 22 грудня 2020р. ПФУ було профінансовано 2,2 млрд. грн. для 280,3 тис. осіб²⁴.

¹⁹ Закон «Про соціальну підтримку застрахованих осіб та суб'єктів господарювання на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 4 грудня 2020р.

²⁰ Закон «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 10 грудня 2020р.

²¹ Постанова КМУ «Деякі питання підвищення пенсійних виплат та надання соціальної підтримки окремим категоріям населення у 2020 році» №251 від 1 квітня 2020р.

²² Постанова КМУ «Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення» №341 від 22 квітня 2020р.

²³ Постанова КМУ «Деякі питання надання одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам, які можуть втратити доходи у разі повної заборони сфери їх діяльності внаслідок посилення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» №1233 від 9 грудня 2020р.

²⁴ Див.: Пенсійним фондом України розпочато фінансування одноразової матеріальної допомоги в розмірі 8 000 гривень. — Урядовий портал, 23 грудня 2020р., <https://www.kmu.gov.ua/news/pensijnim-fondom-ukrayini-rozpochato-finansuvannya-odnorazovoyi-materialnoyi-dopomogi-v-rozmiri-8000-griven>.

	Київською адміністрацією створено центр для координації дій органів влади, громадських ініціатив і соціальних ініціатив бізнесу з допомоги малозахищеним та самотніми киянам ²⁵ . За підрахунками, його допомоги потребують близько 27 тис. жителів міста: малозахищені верстви населення, самотні непрацездатні люди і паліативні хворі.
Публічні фінанси та інші трансфери	Створено Фонд для боротьби з коронавірусом²⁶, обсягом 63,35 млрд. грн. Протягом 2020р. обсяг збільшився до 80,9 млрд. грн., фактично використано – 66,5 млрд. грн. Найбільший обсяг коштів Фонду було передбачено на: ✓ будівництво, реконструкцію та ремонт доріг державного значення – 26,2 млрд. грн., з яких фактично використано 25,7 млрд. грн., або 98,3% загальної суми витрат; ✓ фінансову допомогу Фонду страхування на випадок безробіття – використано 8,8 млрд. грн., або 82,1% запланованої суми; ✓ підвищення надбавок і доплат медичним працівникам – 5,5 млрд. грн. (92%); ✓ доплати поліцейським та військовослужбовцям – 4,5 млрд. грн. (100%); ✓ будівництво та ремонт приймальних відділень – 1,7 млрд. грн. (4,5%); ✓ збільшення фінансування медичних послуг за програмою державних гарантій медичного обслуговування – 3,9 млрд. грн. (74,1%); ✓ надання матеріальної допомоги особам, які втратили доходи у зв'язку із заборону сфери діяльності – 3,6 млрд. грн. (43,6%). Коштом місцевих бюджетів 10,3 млрд. грн. було витрачено на заходи, безпосередньо пов'язані з пандемією коронавірусу, що становить 2,1% їх обсягу видатків²⁷.

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ

Лікарняні листи	Кожна застрахована особа має право на компенсацію втраченого заробітку за час тимчасової втрати працездатності, догляду за хворими родичами, самоізоляції від COVID-19, на період відпустки по вагітності та пологах тощо. Страховий захист працівників забезпечується Фондом соціального страхування України (ФССУ)²⁸. Уряд виділив ФССУ 2,28 млрд. для фінансування оплачуваних лікарняних листів і одноразової допомоги сім'ям лікарів і медичних працівників, які померли від COVID-19. 2021р. Уряд виділив 400 млн. грн. фінансової підтримки для здійснення Фондом виплат за листками непрацездатності²⁹.

²⁵ Віталій Кличко: «На базі КМДА створений Єдиний центр координації дій для допомоги малозахищеним киянам». – Офіційний портал Києва, 24 березня 2020р., https://kyivcity.gov.ua/news/vitaliy_klichko_na_bazi_kmda_stvoreniy_yediniy_tsentr_koordinatsi_diy_dlya_dopomogi_malozakhschenim_kiyanam.

²⁶ Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиною коронавірусом SARS-CoV-2 та її наслідками. – Міністерство Фінансів України, https://www.mof.gov.ua/uk/data_and_analytics-433.

²⁷ Вплив пандемії COVID-19 на місцеві фінанси. – Децентралізація, 28 квітня 2021р., <https://decentralization.gov.ua/news/13503>.

²⁸ Допомоги від Фонду соціального страхування нараховано за 2,9 млн. лікарняних за підсумками 8 місяців. – Урядовий портал, 2 вересня 2021р., <https://www.kmu.gov.ua/news/dopomogi-vid-fondu-socialnogo-strahuvannya-narakhovano-za-29-mln-likarnyaynih-za-pidsumkami-8-misyaci>.

²⁹ Постанова КМУ «Деякі питання виділення коштів для виплати застрахованим особам матеріального забезпечення за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності» №578 від 2 червня 2021р.

Страхування непрацездатності	Зaproвадження тимчасової допомоги з непрацездатності через ФССУ для тих, хто хворий <i>COVID-19</i> або самоізолюваний під наглядом лікаря (50% середньої зарплати; 100% – для медичного персоналу) ³⁰ .
	Державне страхування для медичних працівників, які стали інвалідами в результаті хвороби, пов'язаної з <i>COVID-19</i> . Це страхування також поширюється на сім'ї лікарів і медсестер.
	Усувається обмеження щодо фінансування ФССУ у період дії карантину ³¹ : ✓ одноразових страхових виплат у разі стійкої втрати працездатності або смерті потерпілого на виробництві; ✓ спеціальних медичних та постійних сторонніх доглядів, побутового обслуговування, зокрема, для осіб з інвалідністю; ✓ ліків і виробів медичного призначення для потерпілих на виробництві, осіб з інвалідністю; ✓ санаторно-курортного лікування потерпілих, осіб з інвалідністю; ✓ реабілітаційного лікування працюючих після перенесених захворювань і травм.
	Фондом Соціального страхування було здійснено фінансування одноразових допомог за кошти державного бюджету родинам медичних працівників, померлих унаслідок гострого професійного захворювання, на суму 33,11 млн. грн., одноразових допомог відповідно до загальнообов'язкового державного соцстрахування на суму 4,74 млн. грн. Також із початку пандемії ФССУ ухвалив на оплату лікарняні листки на суму майже 4,8 млн. грн. для компенсації втраченого заробітку медикам, які захворіли на <i>COVID-19</i> внаслідок виконання професійних обов'язків. Крім того, для понад 8 000 медиків Фонд компенсував 100% втраченого заробітку за час ізоляції від <i>COVID-19</i> на суму більше ніж 14 млн. грн. ³²
Сплата соціальних внесків	
Звільнено самозайнятих осіб і підприємців від сплати ЄСВ ³³ у березні-квітні 2020р. Водночас для них не було передбачено заходів підтримки в умовах тимчасової неможливості здійснювати підприємницьку діяльність і, відповідно, відсутності доходів ³⁴ .	

³⁰ Наказ МОЗ «Про затвердження Змін до Порядку надання первинної медичної допомоги та Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян» №2593 від 11 листопада 2020р.

³¹ Закон «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік»» від 10 грудня 2020р.

³² Закон «Про захист населення від інфекційних хвороб» після визнання захворювання пов'язаним з виробництвом. – Адміністрація Амур-Нижньодніпровського району Дніпровської міської ради, 31 грудня 2020р., <http://andadm.gov.ua/fond-soc%D1%96alnogo-strahuvannja-2020>.

³³ Закон «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 30 березня 2020р.

³⁴ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (*COVID-19*)» від 17 березня 2020р., Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (*COVID-19*)» від 30 березня 2020р., Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо додаткової підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (*COVID-19*)» від 13 травня 2020р.

Сплата соціальних внесків	Самозайнятим особам, яких звільнили від нарахування та сплати ЄСВ за березень, квітень і травень 2020р., такі періоди зарахують до страхового стажу для призначення пенсії та вважатимуть, що страхові суми було сплачено у розмірі мінімального страхового внеску, визначеного законодавством для кожного з таких періодів³⁵. Проте страховий стаж для призначення допомоги по тимчасовій непрацездатності (лікарняних та декретних) не зарахують до страхового стажу для призначення пенсії. Адже змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999р. не внесли. Президентом ініційовано списання податкового боргу ФОПів у зв'язку з карантинном, їх борг (735 тис. грн.) складає менше ніж 5% загальної суми боргу³⁶. В Україні налічується понад 1,9 млн. підприємців. 927 тис. – мають податковий борг, із них 79,5% – борг менше ніж 3 000 грн.
Виплати з безробіття	Перерозподіл понад 4,72 млрд. грн. із фонду боротьби з COVID-19 до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Допомога встановлюється за кожну годину, на яку працівникові було скорочено тривалість робочого часу, із розрахунку двох третин тарифної сітки або окладу, але не більше розміру мінімальної заробітної плати на місяць³⁷. Мінімальний розмір допомоги по безробіттю було збільшено з 650 до 1 000 грн. (з \$24 до \$37, відповідно). Максимальний розмір допомоги по безробіттю в рамках цього заходу дорівнює чотириразовому прожитковому мінімуму для працездатних осіб – 8 408 грн. (\$311), станом на 31 березня 2020р. Безробітні мають право на участь у програмі незалежно від кількості відпрацьованих років і рівня внесків соціального страхування. Випускники навчальних закладів, неформальні працівники і ті, хто був звільнений із-за відсутності роботи, також мають право на цей вид допомоги. Роботодавці з-поміж суб'єктів МСП змогли отримати від держави допомогу по частковому безробіттю на період карантину, що надають на строк зупинення чи скорочення діяльності, а також протягом 30 календарних днів після завершення карантину. Програму спрямовано на те, щоб допомогти МСБ у покритті витрат на зарплату робітникам, яким було скорочено робочий час, тим самим зберігши робочі місця³⁸. За програмою по частковому безробіттю, станом на 4 вересня 2020р., роботодавцями подано понад 230 тис. пакетів документів. Це дозволило здійснити виплати та зберегти робочі місця для 370 тис. громадян, з них 180 тис. – ФОПі. Профінансовано – 2,3 млрд. грн.³⁹

³⁵ Відповідна норма внесена до Прикінцевих положень Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003р.

³⁶ Президент готовий списати заборгованість 80% ФОПів у зв'язку з карантинном. – Оpendatabot, 25 листопада 2020р., <https://opendatabot.ua/analytics/487-fop-debt>.

³⁷ Постанова КМУ «Деякі питання надання та повернення коштів, спрямованих на фінансування допомоги по частковому безробіттю на період карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» №600 від 15 липня 2020р.

³⁸ Постанова КМУ «Про затвердження Порядку надання та повернення коштів, спрямованих на фінансування допомоги по частковому безробіттю на період карантину та/або надзвичайної ситуації, встановлених Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» №306 від 22 квітня 2020р.

³⁹ Основні досягнення роботи Мінекономіки за останні півроку. – Урядовий портал, 4 вересня 2020р., <https://www.kmu.gov.ua/news/osnovni-dosyagnennya-roboti-minekonomiki-za-ostanni-pivroku>.

	У 2021р. на реалізацію програми з часткового безробіття для підтримки виробників, які змушено припинили виробництво продукції та скоротили робочий час, передбачено понад 133 млн. грн. – 16 тис. працівників отримали 55 млн. грн. ⁴⁰ .
Страховання зайнятості	Для МСП запроваджені «канікули» зі сплати внесків на соціальне страхування до 31 травня 2020р. (що не впливає на нарахування їх пенсійного стажу). Підприємці, фермери і самозайняті (вчені, артисти, вчителі, адвокати, нотаріуси тощо) звільняються від сплати ЄСВ. Уряд виділив 6 млрд. грн. Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, а також затверджено порядок використання зазначених коштів⁴¹. Виділені кошти спрямовані на виплату: ✓ допомоги по безробіттю – 1,277 млрд. грн.: • підвищення мінімального розміру допомоги по безробіттю з 650 грн. до 1 000 грн.; • допомога звільненим за власним бажанням з першого дня, а не як було раніше з 91 дня; • виплата всім безробітним з першого дня реєстрації, а не з 7 як було раніше; ✓ допомоги по частковому безробіттю – 4,723 млрд. грн.: • виплати суб'єктам МСП на період карантину для покриття витрат на зарплату робітникам, яким було скорочено робочий час. Упродовж карантину, тобто з 12 березня 2020р., виплачено 7,5 млрд. грн. допомоги по безробіттю. Заборгованості по виплаті допомоги по безробіттю немає. Фінансування здійснювалось кожні 10 днів. 15 вересня 2021р. Кабінет Міністрів ухвалив рішення про виділення майже 460 млн. грн. на фінансову допомогу Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття⁴². Таке рішення Уряду дозволить забезпечити в повному обсязі фінансування виплати допомоги по частковому безробіттю на період карантину. ФССУ запровадив тимчасову компенсацію втрат доходу для хворих COVID-19. Усі застраховані працівники мають право на отримання 50% середньої заробітної плати, незалежно від стажу, починаючи з 6-го дня підтвердженої тимчасової непрацездатності (перші п'ять днів фінансуються роботодавцями)⁴³.

⁴⁰ Мінекономіки: у I півріччі 2021р. кількість працевлаштованих на промислових підприємствах стрімко зростає. – Міністерство економіки України, 26 липня 2021р., <https://www.me.gov.ua/news/detail?lang=uk-ua&id=aa84ad82-d6ea-4b6e-94d6-296e77e28e8e&title=minekonomiki-uipivrichchi2021-rokukilkistpratsevlashтовanikhnapromislovikhpidprimstvakhstrimkozrosla>.

⁴¹ Постанова КМУ «Про виділення коштів для надання фінансової допомоги Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття» №1040 від 28 жовтня 2020р.

⁴² Уряд виділив майже 460 млн. грн. на виплати допомоги по частковому безробіттю. – Урядовий портал, 15 вересня 2021р., <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-vidiliv-majzhe-460-mln-grn-na-viplati-dopomogi-po-chastkovomu-bezrobittyu>.

⁴³ Допомоги від Фонду нараховано за 2,9 млн лікарняними за підсумками 8 місяців. – Фонд соціального страхування, 2 вересня 2021р., <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/977169>.

ЗАХОДИ НА РИНКУ ПРАЦІ

Створення умов для підвищення зайнятості населення	Запроваджено низку законодавчих змін, які стосувалися умов реєстрації в службі зайнятості та отримання допомоги по безробіттю⁴⁴. ✓ можливість подання заяв про надання статусу безробітного та допомоги по безробіттю дистанційно; ✓ підвищено з 650 грн. до 1 000 грн. мінімальний розмір допомоги по безробіттю на період карантину та протягом 30 днів після його завершення; ✓ зареєстрованим у службі зайнятості безробітним допомога признається з першого дня набуття статусу навіть тим, хто був звільнений у період карантину за власним бажанням. Анонсовано реалізацію плану зі створення умов для підвищення зайнятості населення, спрямованого на подолання безробіття внаслідок пандемії, яким передбачено створення 500 тис. робочих місць у сфері МСП⁴⁵. Створювати робочі місця Уряд планує за допомогою комунальних і державних підприємств, через державну підтримку та спрощення умов ведення бізнесу.
Регулювання ринку зайнятості	Для збереження робочих місць розширено програми компенсації відсоткових витрат за кредитами для ФОПів⁴⁶. Щоб підприємства не звільняли людей, Урядом запроваджено програму т.зв. часткового безробіття, якою, за даними Мінекономіки, скористалося близько 240 суб'єктів⁴⁷. Тим самим вдалося зберегти робочі місця для 380 тис. працівників. Станом на 3 вересня 2020р., за програмою по частковому безробіттю виплачено 2,3 млрд. грн. Набули чинності норми, якими внесено зміни до трудового законодавства та закон про зайнятість, якими унормовано дистанційну роботу та гнучкий графік робочого часу⁴⁸.

⁴⁴ Держслужба зайнятості: на період карантину спрощено процедуру реєстрації та отримання допомоги по безробіттю. – Урядовий портал, 5 травня 2020р., <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhsluzhba-zajnyatosti-na-period-karantinu-sproshcheno-proceduru-reyestraciyi-ta-otrimannya-dopomogi-po-bezrobittyu>.

⁴⁵ Презентовано план зі створення півмільйона робочих місць. – Міністерство економіки України, 13 травня 2020р., <https://www.me.gov.ua/news/detail?lang=uk-ua&id=6da53f20-d5c5-483a-a057-c712f9619e9f&title=prezentovanoplanzistvorenniapivmilionarobochikhmists>.

⁴⁶ Президент представив низку заходів з підтримки бізнесу під час карантину. – Офіційне інтернет-представництво Президента України, 24 листопада 2020р., <https://www.president.gov.ua/news/prezident-predstaviv-nizku-zahodiv-z-pidtrimki-biznesu-pid-c-65221>.

⁴⁷ «Зростання кількості зареєстрованих безробітних зупинилося», – Петрашко. – Міністерство економіки України, 4 вересня 2020р., <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=86dfa1ef-0928-4430-999d-79404c5eaf17&title=ZrostantiaKilkostiZarestrovanikhBezrobithnikhZupinilosia-Petrashko>.

⁴⁸ Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» від 4 лютого 2021р.

Скорочення робочого часу	17 березня Верховна Рада ухвалила зміни, що передбачають фактично не обмежений термін перебування у неоплачуваній відпустці: термін перебування у неоплачуваній відпустці на період карантину не додається у встановлений трудовим законодавством термін такої відпустки (до 15 днів на рік). Тривалі і вимушені відпустки без збереження заробітної плати є, де-факто, прихованим безробіттям. У результаті люди втрачають джерело доходу, але залишаються формально працевлаштованими. Також вони не отримують допомоги від держави, передбаченої у випадку безробіття ⁴⁹ .
Заходи, спрямовані на збереження заробітної плати	Для працівників МСБ на час карантину запроваджено статус неповної зайнятості. Для збереження робочих місць МСП отримують підтримку в розмірі однієї мінімальної заробітної плати на одного працівника. Вартість цього заходу становить 4,723 млрд. грн. (\$175 млн.), кошти виділені з державного фонду боротьби з COVID-19.

Публічні фінанси. Публічні фінанси стали однією зі сфер, які найбільше відчували вплив пандемії. При цьому Державні фінанси недостатньо відреагували на виклики, пов'язані з COVID-19.

Значну частину коштів Фонду боротьби з COVID-19 було спрямовано на видатки, не пов'язані з заходами боротьби з коронавірусом, зокрема, на будівництво і ремонт доріг.

Із Фонду боротьби з COVID-19 профінансували загалом п'ять сфер, три з яких є непрофільними:

- ✓ охорона здоров'я – 14,7 млрд. грн., або 65,6% (передбачено 22,4 млрд. грн.);
- ✓ соціальний захист – 12,8 млрд. грн. (передбачено 17,4 млрд. грн.);
- ✓ забезпечення правопорядку – 3,6 млрд. грн. (передбачено 4,5 млрд. грн.);
- ✓ будівництво і ремонт доріг – 24,9 млрд. грн. (передбачено 26,4 млрд. грн.);
- ✓ сфера культури і туризму – 6 млн. грн. (передбачено 1 млрд. грн.)⁵⁰.

⁴⁹ Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17 березня 2020р.

⁵⁰ З Фонду боротьби з COVID-19 використано 57 млрд. грн. – Урядовий портал, 30 грудня 2020р., <https://www.kmu.gov.ua/news/z-fondu-borotbi-z-covid-19-vikoristano-57-mlrd-grn>.

Місцевими радами майже не розроблялися окремі (спеціальні) цільові програми, спрямовані на фінансування заходів, пов'язаних із протидією поширення *COVID-19*. Фінансування таких видатків (зокрема, придбання засобів захисту та дезінфекції, медикаментів тощо), переважно здійснювалося коштом, передбаченим на виконання відповідних бюджетних чи цільових програм. В окремих випадках відбувалося збільшення їх фінансування.

Попри всі наявні виклики, пов'язані зі зменшенням джерел надходжень місцевих бюджетів, початково затверджені плани доходів місцевих бюджетів були виконані на 105,3%, власні доходи загального фонду — на 99%⁵¹. Незважаючи на значне зниження надходжень від податку на доходи ФОПів, під час періодів різного роду карантинів та локдаунів, податку на землю та єдиного податку протягом року⁵², звільнення від окремих платежів у період локдауну, відстрочення платежів, зниження оподаткування чи нестягнення податків та зборів внаслідок припинення економічної діяльності та падіння доходів домогосподарств тощо, початково затверджені плани доходів були виконані. Це пов'язано з особливостями планування місцевих бюджетів в Україні, на відміну від інших країн, основними надходженнями місцевих бюджетів яких є податки на доходи. В Україні основним джерелом формування місцевих бюджетів є неподаткові надходження, такі як адміністративні збори та доходи від власності⁵³. Внаслідок відсутності достатньої інформаційної бази для планування доходів, системних методологічних підходів, постійних змін у бюджетному та податковому законодавстві в органах місцевого самоврядування існує певна схильність до заниження прогнозних показників доходів місцевих бюджетів.

Для ефективнішого реагування на пандемію *COVID-19* мало місце переформатування діяльності медичних закладів без залучення значних

⁵¹ Вплив пандемії *COVID-19* на місцеві фінанси. — Децентралізація, 4 квітня 2021р., <https://decentralization.gov.ua/news/13503>.

⁵² Наприклад, внаслідок ухвалення Закону від 29 травня 2020р., і звільнення платників від плати за землю (земельного податку та орендної плати) та податку на нерухоме майно, відмінного від земельної ділянки, розрахункові втрати місцевих бюджетів склали 6,4 млрд. грн. (по платі за землю — 5,4 млрд. грн., по податку на нерухоме майно — 1 млрд. грн.) без відповідної компенсації державою. Див.: Експерти U-LEAD дослідили, як вплинула пандемія на місцеві фінанси. — Укрінформ, 28 квітня 2021р., <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3236806-eksperti-ulead-doslidili-ak-vplnila-pandemia-na-miscevi-finansi.html>.

⁵³ Джерела доходів місцевих бюджетів. — Центральний офіс реформ при мінрегіоні, 2019р., <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/369/2019.pdf>.

додаткових фінансових ресурсів. Здійснювався перерозподіл наявних людських і матеріальних ресурсів: розгорталися додаткові ліжка для хворих на коронавірус за рахунок зменшення їх кількості в інших підрозділах медичних закладів; для лікування та догляду за хворими залучався медичний персонал з інших підрозділів лікарень.

Через необхідність виконання соціальних зобов'язань суттєво зросла частка витрат загального фонду місцевих бюджетів на оплату праці, а саме: у 2020р. вона склала 57,4%, що на 17,2% більше, ніж у 2019р. У деяких громадах частка видатків на заробітну плату становить понад 70% обсягу видатків загального фонду⁵⁴.

Водночас з державного бюджету додатково не виділялися кошти місцевим бюджетам на боротьбу з COVID-19, оскільки майже не змінився протягом року запланований обсяг субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам (план 2020р. — 138,3 млрд. грн., фактичне виконання — 138,6 млрд. грн.)⁵⁵. Під час затвердження державного бюджету передбачалося надання місцевим бюджетам 32 видів субвенцій, фактично було перераховано 53 види субвенцій. Обсяг цільових коштів на видатки, пов'язані з боротьбою з COVID-19, становив 2,9 млрд. грн.

Ситуація на ринку праці та регулювання процесів зайнятості населення в період та після карантинних обмежень. Із запровадженням карантину і початком глобальної кризи НБУ почав проводити позачергові щотижневі опитування керівників великих і середніх підприємств з метою оцінки ситуації із зайнятістю⁵⁶. НБУ пропонує оперативну інформацію про ринок праці з двох альтернативних джерел. Перше джерело — Державний центр зайнятості (ДЦЗ), що відзначає неухильне зростання числа зареєстрованих безробітних. Друге джерело — це сайт *work.ua*, кількість нових вакансій.

Результати свідчили про значне погіршення ситуації із зайнятістю та стрімке зростання безробіття. Окрім того відбулося зменшення

⁵⁴ Вплив пандемії COVID-19 на місцеві фінанси. — U-LEAD з Європою, https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/716/ULEAD_COVID19_Report_29.04.2021_.pdf.

⁵⁵ Розпорядження КМУ «Про перерозподіл обсягу освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам у 2020 році» №1543 від 9 грудня 2020р.

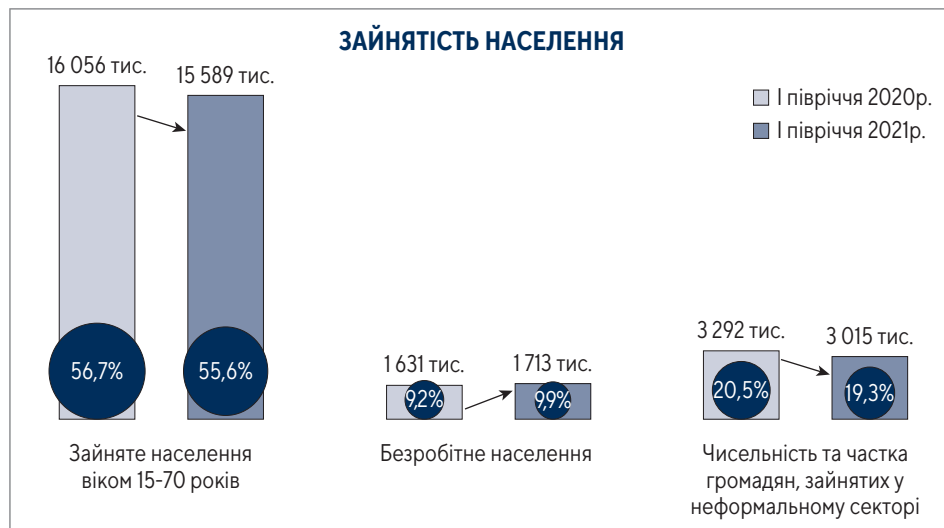
⁵⁶ Економічний огляд тижня. — Національний банк України, 17 квітня 2020р., <https://bank.gov.ua/ua/news/all/ekonomichnyi-oglyad-tijnya-vid-17042020>.

чисельності українців, які працюють за кордоном (трудових мігрантів); зниження доходів населення через зменшення заробітної плати, втрати роботи та ФОПів.

Безробіття зростало як внаслідок вивільнення робочої сили всередині країни через зниження економічної активності в умовах обмеження діяльності ряду сфер економіки на період карантину, так і через повернення частини заробітчан з-за кордону. З початку дії карантину (з 12 березня – 31 серпня 2020р.) статус безробітного отримали 444 тис. осіб, що на 64% більше, ніж за аналогічний період 2019р. Найбільший рівень безробіття було зареєстровано в оптовій та роздрібній торгівлі – 17%, переробній промисловості – 14%, сільському господарстві – 8%⁵⁷.

Скорочення обсягів та рівня зайнятості відбулося упродовж 2020–2021рр. як у міських поселеннях, так і в сільській місцевості, як серед жінок, так і серед чоловіків – так, якщо за даними Держстату, чисельність зайнятого населення віком 15–70 років за дев'ять місяців 2020р., порівняно з дев'ятьма місяцями 2019р., скоротилася на 627 тис. осіб та становила 16 млн. осіб. Рівень зайнятості населення віком 15–70 років скоротився з 58,3% до 56,7%, у 2021р продовжилось падіння зайнятості до 55,6 тис. (діаграма «Зайнятість населення»).

⁵⁷ Ситуація на ринку праці у січні-серпні 2020р. – Державний центр зайнятості, 13 жовтня 2021р., <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68>.

За два роки у міських поселеннях чисельність зайнятого населення віком 15–70 років скоротилася на 414 тис. осіб (до 11 млн. осіб, а рівень зайнятості скоротився з 59,4% до 57,5%. У сільській місцевості чисельність зайнятого населення зменшилася на 213 тис. осіб (до 5 млн. осіб), рівень зайнятості скоротився з 56,2% до 54,4%.

Зростання рівня безробіття відбулося серед громадян усіх вікових груп. Найнижчий рівень безробіття спостерігався серед осіб віком 30–34 роки (8%), в той самий час серед молоді до 25 років цей показник становив 19,3% робочої сили відповідного віку (удвічі вище, ніж серед усього населення).

Протягом 2020р. роботодавцями було подано інформацію про заплановане масове звільнення 301 тис. працівників, що на 103 тис. (або 52%) більше, ніж у 2019р.

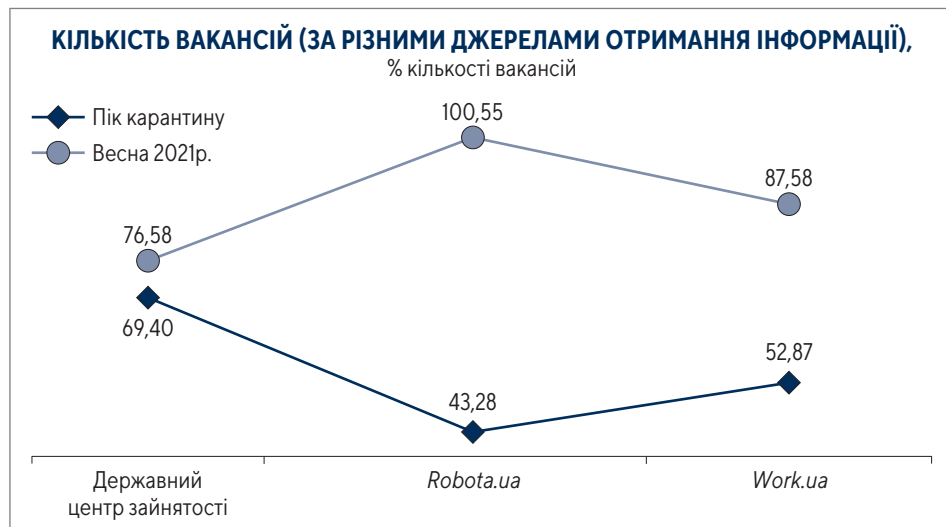
За експертними оцінками, на піку карантину (12 березня – 3 квітня 2020р.) у стані прихованого безробіття перебували до 3,1 млн. українців, або 17% усієї робочої сили. Тобто зайнятість цих людей була зменшена, або вони були відправлені у неоплачувану відпустку. Таких висновків дійшли економісти Центру економічної стратегії, аналізуючи дані соціологічних опитувань⁵⁸.

Крім того, під час піку коронакризи, кількість вакансій на сайтах пошуку роботи *work.ua* та *robota.ua*, а також у Державній службі зайнятості, впала майже вдвічі. Але, із запровадженням адаптивного карантину і скасуванням обмежень, кількість вакансій швидко повернулася до майже докарантинного рівня.

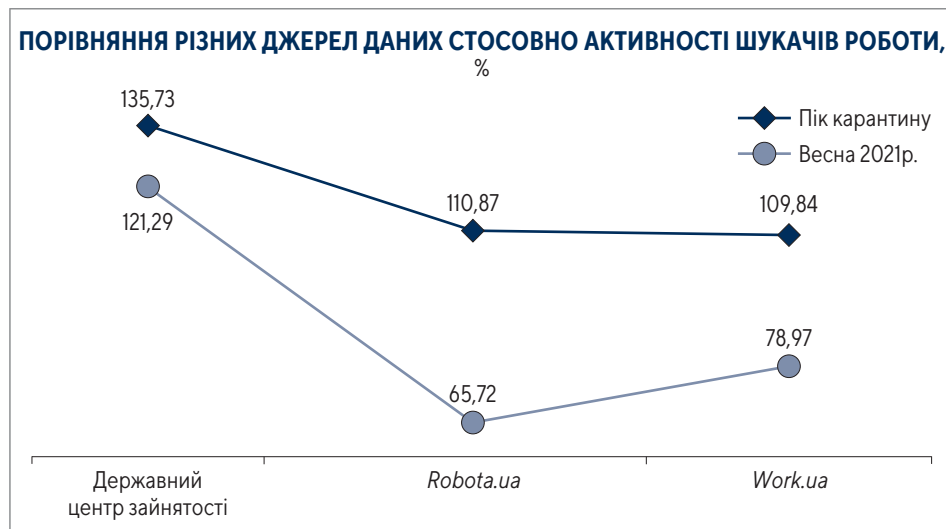
Із запровадженням адаптивного карантину та відновленням економіки, люди почали шукати роботу активніше, ніж у докризовий час – наприкінці 2020р. чисельність шукачів роботи зросла на 15–35%, порівняно з докризовим періодом. Це може бути пов'язано з тим, що люди, яких звільняли під час кризи, не починали шукати роботу одразу, внаслідок того, що кількість вакансій була незначною.

Це підтверджують як дані сайтів пошуку роботи, так і дані Державного центру зайнятості, які вказують на те, що під час піку карантину роботу

⁵⁸ Якою була ситуація на ринку праці під час карантину та чи відбувається відновлення? – Центр економічної стратегії, 28 липня 2020р., <https://ces.org.ua/labor-market-during-quarantine-ukraine>.

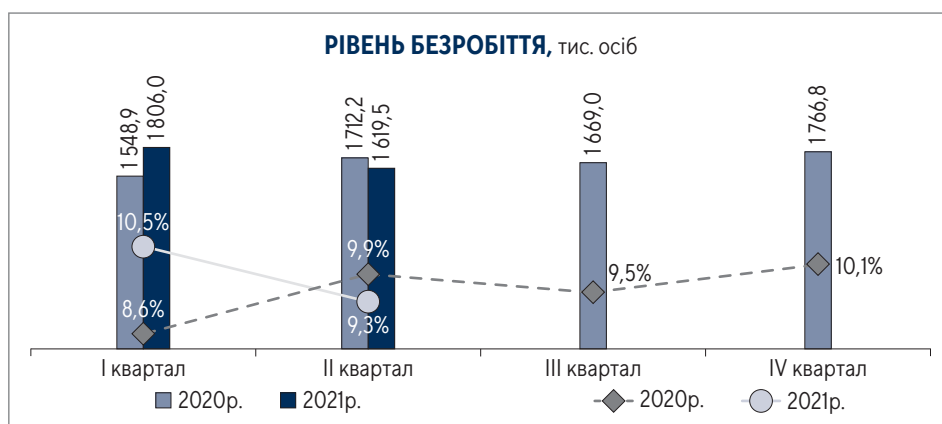
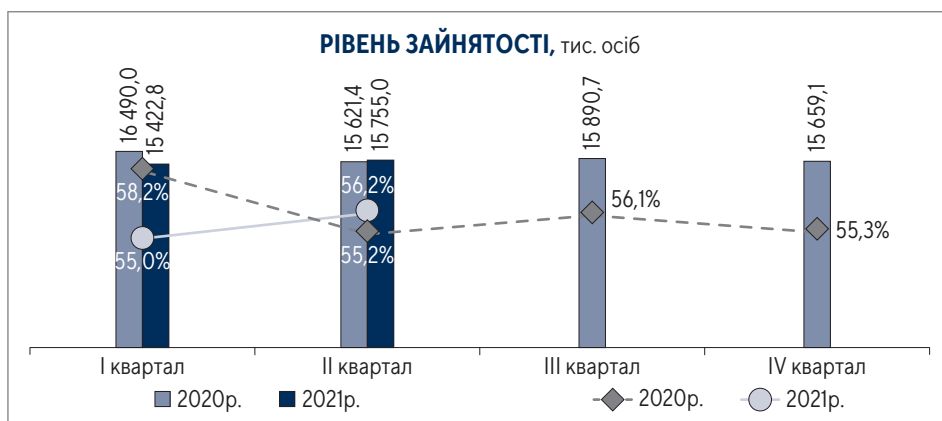
шукали на 22-35% більше, ніж до кризи. При цьому, кількість звернень у ДЦЗ під час кризи зросла — тому що люди звертаються не лише за допомогою у пошуку роботи, але й за грошовою допомогою.

Так, послугами ДЦЗ протягом 2020р. скористалися 2,2 млн. громадян, які шукали роботу, з них 1,2 млн. осіб мали статус зареєстрованого безробітного. Допомогу по безробіттю отримували 1,1 млн. осіб⁵⁹.

За сприяння центрів зайнятості працевлаштовано 606 тис. осіб, зокрема 385 тис. зареєстрованих безробітних.

Станом на 1 січня 2021р., послуги ДЦЗ отримували 1,2 млн. громадян, з них 459 тис. осіб мали статус безробітного, що на 36% більше, ніж на відповідну дату минулого року. Отримували допомогу по безробіттю 402 тис. осіб⁶⁰.

⁵⁹ Державний центр зайнятості, <https://www.dcz.gov.ua>.

⁶⁰ Аналітична та статистична інформація. – Державний центр зайнятості, <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67>.

Варто звернути увагу на деякі розбіжності в даних Державного центру та Держстату. Такі розбіжності пояснюються змінами методології підрахунків. Так, джерела інформації щодо ринку праці — це:

- ✓ вибіркові обстеження населення (домогосподарств) — основне джерело;
- ✓ обстеження підприємств, установ та організацій;
- ✓ адміністративні дані;
- ✓ перепис населення.

Інформацію стосовно робочої сили (зокрема, зайнятості та безробіття населення) отримують під час «Обстеження робочої сили». До 2019р. воно мало назву «Вибіркове обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності». Це опитування проводиться з 1995р. Його методологія базується на стандартах Міжнародної організації праці, тож воно є порівнюваним із подібними опитуваннями в Європі.

У 2019р. з метою гармонізації статистики зайнятості та безробіття між країнами було скасоване поняття «економічно активне населення» та введено поняття «робоча сила». Тепер люди, що раніше називалися «економічно неактивними» вважаються такими, що «знаходяться поза межами робочої сили». Також з'явилося поняття «трудова діяльність». Зайнятість є однією з форм трудової діяльності. Серед видів зайнятості — волонтерська діяльність, безоплатна робота учнів-стажистів та тих, хто виробляє продукт для власного споживання чи сімейного бізнесу. Нові опитувальники Держстат впровадив у 2019р.

Крім того, змінилася схема опитування. До 2019р. домогосподарства опитували за схемою 3-9-3 (опитування три місяці підряд, тоді дев'ять місяців перерва, тоді знову опитування три місяці підряд), з 2019р. схема опитування — 2-2-2 (домогосподарства опитуються впродовж двох кварталів, потім перерва два квартали, після чого ще два квартали опитуються⁶¹). За словами Т.Тищук, «багато питань щодо статистики стосується нових форм зайнятості — наприклад, до яких

⁶¹ Алектанкіна К. «Білі плями» та «сірі зони» у статистиці ринку праці. — Вокс Україна, 19 лютого 2020р., <https://voxukraine.org/bili-plyami-ta-siri-zoni-u-statistitsi-rinku-pratsi>.

категорій потрапляють водії в Убері, ті, хто працює на аутсорсі за кордоном чи в Україні, ті, хто реєструється в центрі зайнятості не для того, щоб шукати роботу, а для того, щоб мати субсидії»⁶².

Зміни форми зайнятості. Зменшення зайнятості і зростання безробіття не єдині ознаки «карантинного» ринку праці. Міжнародний кадровий портал *grc.ua* виокремив кілька ключових тенденцій, які з'явилися під час коронакризи⁶³.

1. *Максимальна оптимізація витрат* — головне питання, яке постає перед бізнесом — наскільки потрібні ті чи інші люди і функції. Головна тенденція — якомога більше функцій передати на аутсорс, не збільшувати штат. Також, якщо є можливість, спілкуватися в *online*-режимі. Компанії максимально «обнуляються», залишаючи лише основних співробітників, здатних генерувати прибуток. Відлунням цієї тенденції можна вважати перегляд системи мотивації співробітників: зниження фіксованої частини оплати і збільшення змінної, яка залежить від виконання планів.

2. *Різке збільшення конкуренції на ринку праці*, оскільки на одну вакансію стало припадати в 2–3 рази більше резюме, ніж це було в кінці 2019р. або на початку 2020р. Причому збільшення числа претендентів пояснюють пошуком вакансій з більшими зарплатними пропозиціями.

3. *Швидка зміна пріоритетів і нерівномірність*. В одних сферах кількість вакансій зменшувалася більше, ніж у 2 рази, в інших вона виростала втричі. І в межах однієї сфери під час весни та літа 2020р. можна було спостерігати як збільшення, так і зменшення кількості пропозицій про роботу. Наприклад, на початку карантину активно шукали ІТ-фахівців — тоді кількість вакансій збільшилася на 125%. Це досить очікувана ситуація, пов'язана з переходом компаній на дистанційну роботу. А вже у квітні 2021р. динаміка відчутно сповільнилася: порівняно з березнем, вакансій тут стало більше на 32%⁶⁴.

⁶² Там само.

⁶³ Горбань Ю. Як пандемія COVID-19 змінила ринок праці в Україні. — Укрінформ, 22 вересня 2020р., <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3104312-ak-pandemia-covid19-zminila-rinok-praci-v-ukraini.html>.

⁶⁴ ІТ-ринок праці в цифрах: В Україні різко виріс попит на ІТ-фахівців. — *Hillel blog*, 23 вересня 2021р., <https://blog.ithillel.ua/ua/articles/it-rinok-pratsi-v-tsifrah-v-ukrayini-rizko-viris-popit-na-it-fahivtsiv>.

Під час коронакризи із запровадженням локдауну та фізичного дистанціювання почали стрімко змінюватися форми зайнятості, зокрема зросла важливість віддаленої роботи та змінився її статус. Коронакриза стала каталізатором того, що люди зрозуміли важливість трудових прав. Дуже багато фрілансерів, які працювали без укладення формального трудового договору, на собі відчули, що таке не мати страховки, після того, як компанії закривали офіси у період локдауну. Це актуалізувало питання офіційного працевлаштування, саме тому питання законодавчого врегулювання дистанційної роботи — це одне з ключових питань, що постало під час коронакризи. Вимушене широке застосування дистанційної праці зумовило і термінову необхідність її законодавчого регулювання.

У лютому 2021р. ухвалено Закон, що передбачає вдосконалення правових відносин у сфері регулювання надомної та дистанційної роботи⁶⁵. Відповідно до Закону:

- ✓ Роботу в офісі можна поєднувати з роботою дистанційно. Цю модель багато експертів розглядають як цілком перспективну в сучасних реаліях.
- ✓ Співробітник може виконувати роботу у зручному для нього місці, мати власний графік, але бути забезпеченим необхідним обладнанням і програмами.
- ✓ Співробітник може працювати віддалено до двох місяців у разі дискримінації в офісі.
- ✓ Особливість Закону в тому, що він чітко розмежовує поняття дистанційної та надомної роботи.
- ✓ Робота віддалено передбачає, що людина працює за графіком компанії, але поза офісом у чітко зафіксованому місці. Це може бути місце, яке роботодавець забезпечує всіма необхідними для роботи технічними засобами. Також у Законі зазначається, що змінити місце надомної роботи можна лише за згодою керівництва.

⁶⁵ Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення правового регулювання дистанційної роботи».

За всієї необхідності правового регулювання дистанційної праці, дискусії щодо регулювання нової форми зайнятості тривають, особливо з огляду на те, що регулювання дистанційної роботи відбувається переважно у спробах врегулювати гнучкі форми зайнятості, які важко назвати вдалими, адже вони радше закріплюють наявну незахищеність працівників як норму, ніж сприяють забезпеченню для них повноцінних трудових і соціальних гарантій.

Хоча, за даними *Vox Ukraine*, в Україні не так багато працівників, які можуть потенційно перейти на віддалену роботу — за оцінками, їх від 8% до 32% зайнятих. При цьому частка зайнятих забезпечує щонайбільше 40% ВВП⁶⁶.

До чинників, що впливають на неможливість широкого застосування дистанційної праці відносять структуру економіки і стан розвитку технологій в Україні.

Структура економіки. У період жорстких карантинних обмежень на дистанційну роботу майже повністю перейшли працівники таких видів зайнятості як: страхова діяльність, телекомунікація, освіта, професійна і наукова діяльність, частково — держслужба і торгівля. Проте галузі, що забезпечують найбільші частки українського ВВП, перейти на віддалену роботу не можуть⁶⁷. Це сільськогосподарське виробництво, переробна та добувна промисловість, енергетика, будівництво, транспорт тощо.

Стан розвитку технологій. У світі готовність держав до запровадження фізичного дистанціювання оцінюється за допомогою трьох індексів:

- ✓ надійність таких платформ як: електронна комерція, цифрові медіа, засоби дистанційної комунікації (*Zoom, Skype, BlueJeans, Cisco Webex Meetings, Slack* тощо);

⁶⁶ 10% ВВП і чверть від усіх зайнятих: якому бізнесу буде важче повернутись до життя. — Економічна правда, 28 травня 2020р., <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/05/28/661074>.

⁶⁷ Подолання соціально-економічних ризиків та небезпек у сфері праці та зайнятості України в умовах впливу пандемії COVID-19. — Національна академія наук України, 2020р., https://nrfu.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/2020.01_0253_novikova_22_01.2020_zz.pdf.

- ✓ поширення та стійкість електронних платежів для проведення транзакцій;
- ✓ стійкість інтернет-інфраструктури до переривань трафіку⁶⁸.

Розвинуті країни мають більш надійні цифрові платформи та системи електронних платежів, що робить їх краще підготовленими до роботи в *online*, ніж країни, що розвиваються. Водночас інтернет-інфраструктура менше залежить від рівня економічного розвитку країни і може швидко розвиватися за наявності підвищеного попиту.

Крім того, перехід до дистанційної роботи серед тих, хто має таку можливість, також пов'язаний з наявною організаційною або корпоративною культурою. Йдеться про наявність норм, про гнучкість операційних і комунікаційних процесів, що не обов'язково зафіксовані у документах, але яких дотримуються всередині організації. Дослідники також вказують на такі фактори як житлові умови населення і структури домогосподарств, гендерні ролі та моделі поєднання роботи й особистого життя, які теж відіграють певну роль у поширеності та організації дистанційної роботи⁶⁹.

ПІДТРИМКА ПІДПРИЄМЦІВ

За даними *Opendatabot.ua*⁷⁰, в Україні налічується 1,9 млн. малих і середніх підприємств (16,5 тис. середніх, 339 тис. малих, 1,48 млн. індивідуальних ФОП⁷¹). 19,8% малі і середні підприємці (МСП) працювали як юридичні особи, решта — як індивідуальні (ФОП). Якщо додати найманих працівників, то вийде дещо більше 3 млн. Таким чином, допомогу отримали близько 10% ФОПів і найманих працівників. Такий рівень підтримки можна вважати абсолютно незадовільним, тому це не мало

⁶⁸ Which Countries Were (And Weren't) Ready for Remote Work. — Harvard Business Review, April 29 2020, <https://hbr.org/2020/04/which-countries-were-and-werent-ready-for-remote-work>.

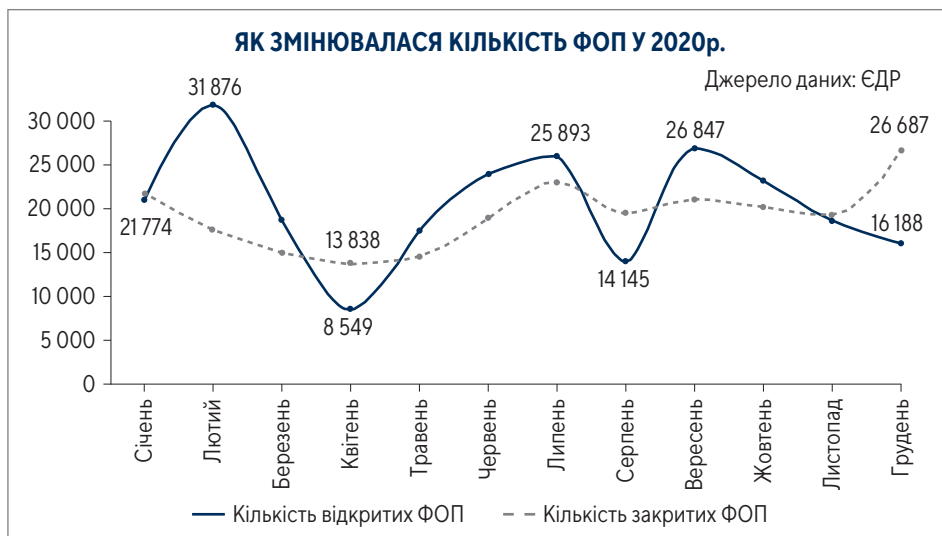
⁶⁹ Коронавірус і дистанційна робота: що зробила держава. — Gedos, 24 вересня 2020р., <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-i-dystantsiina-robota-shcho-zrobyla-derzhava>.

⁷⁰ Уряд виділить допомогу 734 621 підприємцю. — Опендатабот, 15 грудня 2020р., <https://opendatabot.ua/analytics/505-8k-for-736k-fop>.

⁷¹ Програма стимулювання економіки для подолання наслідків COVID-19: «економічне відновлення». — Додаток до Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) на 2020-2022 роки, 2020р., <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/07.2020/programa.pdf>.

значного позитивного впливу на доходи населення. Обіцянки щодо підтримки бізнесу під час локдауну виглядають нереалістично в умовах чергової бюджетної кризи.

Попри виділені кошти, за підсумками 2020р., в Україні закрилося 232 тис. ФОПів, що на 16% більше, ніж у 2019р. Водночас відкрилося майже на 5% менше — понад 247,5 тис. ФОПів⁷².

За даними бізнес-омбудсмена, у зв'язку з карантинном тимчасово вимушені були призупинити діяльність 29% компаній, 6% — закрили бізнес⁷³. Третина власників бізнесу (переважно малий та середній) фіксували падіння доходів на 25-50%, третина — 50-75%, а ще третина фіксували падіння доходів на 90-100% з початку карантину. Ці ж підприємці звільнили до 50% штату співробітників⁷⁴. За урядовими даними,

⁷² Дослідження: За рік карантину в Україні відкрилося на 20% менше підприємств і на 5% менше ФОП. — ІТС.ua, 17 березня 2021р., <https://itc.ua/news/doslidzhennya-za-rik-karantinu-v-ukra%D1%97ni-vidkriosya-na-20-menshe-pidpri%D1%94mstv-i-na-5-menshe-fop-infografika>.

⁷³ На що скаржиться бізнес під час карантину. — Рада бізнес-омбудсмена, 30 липня 2020р., <https://boi.org.ua/publications/press/1311-na-cshoskarzhivsy-biznes-pid-chas-karantinu>.

⁷⁴ Програма стимулювання економіки для подолання наслідків COVID-19: «економічне відновлення». Додаток до Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) на 2020-2022рр. — Урядовий портал, 28 травня 2020р., <https://www.kmu.gov.ua/news/programa-stimulyuvannya-ekonomiki-dlya-podolannya-naslidkiv-covid-19-ekonomichne-vidnovlennya>.

51% підприємств були здатні протриматися лише один місяць, а кожен четвертий бізнес — мав потенціал, щоб витримати 2-3 місяці роботи в умовах карантину і не збанкрутувати⁷⁵.

Заборона масових зборів, закриття закладів, мінімізація контактів змусила бізнес перейти в *online*-режим. Однак, 35% МСБ не змогли перепрофілюватися у зв'язку з особливостями бізнес-моделі⁷⁶.

Карантинні обмеження призвели до того, що:

- ✓ частина секторів не мали змоги нормально функціонувати через заборону ведення діяльності;
- ✓ падіння доходів населення призвело до втрати платоспроможності українців, відповідно і до зменшення попиту на продукцію з боку споживачів;
- ✓ частина суб'єктів МСП не витримала карантинних обмежень, тому вимушені були закритися;
- ✓ значна кількість підприємств у сфері МСП не володіють достатніми фінансовими ресурсами для швидкого подолання наслідків COVID-19;
- ✓ тіньовий сектор зайнятості та приховане безробіття продовжують зростати;
- ✓ відбулося руйнування ланцюгів доданої вартості і, як наслідок, негативний вплив на економіку загалом⁷⁷.

Отже, найбільшого негативного впливу зазнали ті види діяльності, карантинні заборони для яких були найбільш масштабними — роздрібна торгівля, транспорт, сектори послуг.

Заяву для отримання грошей на рахунок ФОПу можна було подавати через додаток «Дія» 14-31 грудня. Проте соціальні мережі почали

⁷⁵ Видимі та латентні наслідки COVID 19 для регулювання соціально-трудоких відносин в сфері МСБ України. — Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства, 2020р., <http://eap-csf.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Vidimi-ta-latentni-naslidki-COVID-19-1-1.pdf>.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Там само.

КІЛЬКІСТЬ ФОПІВ, ЩО ОТРИМАЛИ ФІНАНСОВУ ДОПОМОГУ ⁷⁸		
	Кількість ФОПів	%
Роздрібна торгівля	640 604	87,2
Діяльність із забезпечення стравами та напоями	58 755	8,0
Діяльність у сфері спорту, відпочинку та розваг	17 097	2,3
Тимчасове розміщування	13 181	1,8
Діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	4 707	0,6
Демонстрація кінофільмів	277	0,0

скаржитися на збої в його роботі. Також скарги поступали на те, що у «Дії» ФОПам відмовляли на виплату компенсації у 8 000 грн. навіть тим, у кого основний вид економічної діяльності безпосередньо зараховано до списку постраждалих від карантину.

ОДНОРАЗОВА ВИПЛАТА СІМ'ЯМ З ДІТЬМИ ДЛЯ ПРАЦІВНИКІВ ФОП

Уряд виділив кошти в сумі 1,6 млрд. грн. із Фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19 для надання допомоги на дітей ФОПів, які обрали спрощену систему оподаткування та належать до I і II груп платників єдиного податку, адже більшість з яких працює у сфері послуг та вимушено залишились без доходів⁷⁹.

Допомога надавалась на кожну дитину віком до 10 років у розмірі прожиткового мінімуму (для дітей до 6 років – \$66; для дітей віком 6-10 років – \$82). Вартість заходу – \$61,3 млн. Цією допомогою мали скористатися близько 337 тис. сімей (414 тис. дітей).

Одноразова виплата сім'ям з дітьми ФОП безумовно полегшила становище частини сімей, але проблема в тому, що це одноразова виплата, частина соціальних груп випала із системи соціальної підтримки або отримали її в недостатньому обсязі (неформально зайняті,

⁷⁸ Уряд виділить допомогу 734 621 підприємцю. – Опендатабот, 15 грудня 2020р., <https://opendatabot.ua/analytics/505-8k-for-736k-fop>.

⁷⁹ Постанова КМУ «Деякі питання соціальної підтримки сімей з дітьми» №329 від 22 квітня 2020р.

працівники втратили частину зарплати, сім'ї з дітьми старшого віку і молодь, що мала високі ризики зниження доходів). В Україні немає хорошої системи, що забезпечує рівність доступу до соціальної допомоги. Крім того, в країні недостатньо спрацювали механізми допомоги працівникам через роботодавців, зокрема, кредити (діаграма «Державна програма «Доступні кредити 5-7-9%», с.141)⁸⁰.

За попередніми розрахунками Уряду, Державна програма «Доступні кредити 5-7-9%» мала сприяти створенню понад 90 тис. нових робочих місць у перший рік та залученню близько 2 млрд. грн. внутрішніх інвестицій в українську економіку (у сферу мікробізнесу)⁸¹.

Проте ефективність цієї кредитної програми була визнана незначною⁸². Так, форум провідних міжнародних фінансових установ запропонував Національному банку та Міністерству фінансів згорнути або суттєво трансформувати програму «Доступні кредити 5-7-9%»⁸³, оскільки вона не виконує заявлених цілей. Наразі бюджетні кошти витрачаються переважно не на підтримку бізнесу, що постраждав від карантину, та не на фінансування інвестиційних проектів чи створення нових робочих місць, а на поповнення оборотних коштів платоспроможного бізнесу, зокрема за рахунок держбюджету дотуються кредити для прибуткового агробізнесу⁸⁴. За статистикою Райффайзен банку: 99,94% кредитів надані діючим підприємствам і лише 0,06% — новоствореним; при цьому 87,5% підписаних договорів і 84,3% виданих кредитів припали лише на одну галузь — сільське, лісне та рибне господарство⁸⁵.

⁸⁰ Державна програма «Доступні кредити 5-7-9%». — Міністерство фінансів України, 20 вересня 2021р., https://mof.gov.ua/uk/news/dostupni_krediti_5-7-9_za_tizhden_349_kreditnikh_ugod_na_939 mln_grn_infografika-3097.

⁸¹ More than 40% of small business owners fear re-entering the lockdown. — Європейська Бізнес Асоціація, 16 вересня 2020р., <https://eba.com.ua/en/bilshe-40-malyh-pidpryyemstiv-ne-gotovi-doposylennya-karantynu>.

⁸² Банкіри пропонують згорнути доступні кредити «5-7-9%». — Фінансовий клуб, 10 серпня 2021р., <https://finclub.net/ua/news/bankiri-proponuyut-zgornuti-programu-dostupnikh-kreditiv-5-7-9-protsen.html>.

⁸³ Див.: Там само.

⁸⁴ Шмыгаль поручил пересмотреть условия программы льготных кредитов для бизнеса. — Бизнес Цензор, 24 сентября 2021г., https://biz.censor.net/news/3290305/shmygal_poruchil_pere smotret_usloviya_programmy_lgotnyh_kreditov_dlya_biznesa.

⁸⁵ Див.: Банкіри пропонують згорнути доступні кредити «5-7-9%».

ДЕРЖАВНА ПРОГРАМА «ДОСТУПНІ КРЕДИТИ 5-7-9%»

(станом на 20 вересня 2021р.)

38

БАНКІВ

Кількість банків в програмі

23 675

ДОГОВІР

Кількість укладених кредитних договорів

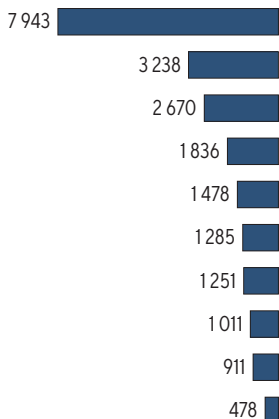
62,3

МЛРД ГРН

Сума укладених кредитних договорів

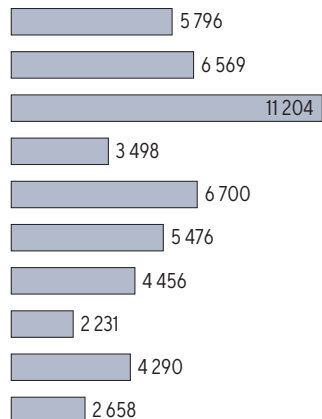
Кількість укладених кредитних договорів у розрізі уповноважених банків, шт.

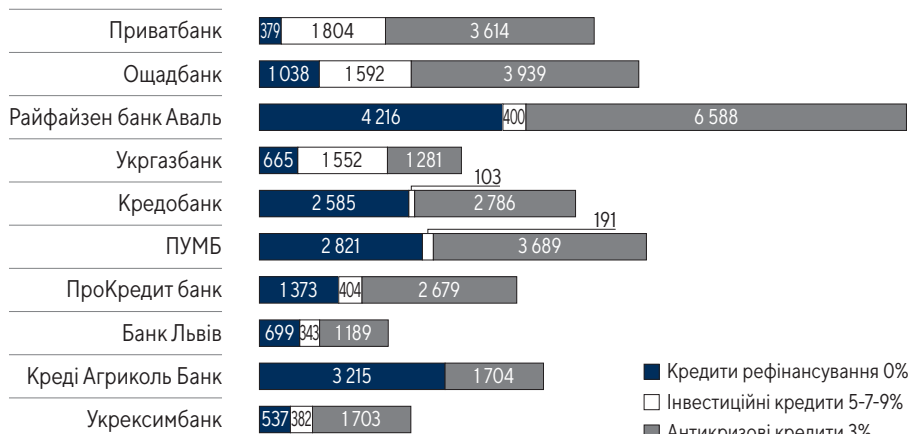
ТОП-10 БАНКІВ

Приватбанк
Ощадбанк
Райфайзен банк Аваль
Укргазбанк
Кредобанк
ПУМБ
ПроКредит банк
Банк Львів
Креді Агриколь Банк
Укрексімбанк

Сума укладених кредитних договорів у розрізі уповноважених банків, млн. грн.

Розподіл укладених кредитних договорів у розрізі цілей кредитування, млн. грн.

■ Кредити рефінансування 0%
 □ Інвестиційні кредити 5-7-9%
 ■ Антикризові кредити 3%

тримки бізнесу з відтермінуванням сплати кредиту строком на один рік⁸⁷.

Державні «Приватбанк» і «Ощадбанк», а також міністерства фінансів та економіки виступили проти згортання програми, хоча навіть оператор програми визнав доцільність її перегляду⁸⁸.

До основних ризиків програми «Доступні кредити 5-7-9%» слід віднести:

- ✓ дефіцит бюджету зумовлює низьку ймовірність підтримки програми з боку держави у майбутньому або ймовірність суттєвого коригування умов;
- ✓ неринкова конкуренція серед банків, оскільки наразі невеликі банки та банки з високим рівнем непрацюючих кредитів, що мають значно вищі відсоткові ставки, видають під 0% з метою покриття збитків;
- ✓ програма не спрямована на створення і розширення бізнесів або нівелювання негативного впливу кризового періоду (COVID-19), а використовується переважно існуючими прибутковими бізнесами.

⁸⁶ За програмою 5-7-9 бізнесу вже видано кредитів на 55,8 млрд. грн. – Міністерство економіки України, 2 серпня 2021р., <https://www.me.gov.ua/news/detail?lang=uk-ua&id=7f1e49e8-a354-4816-a248-66732ce51f6b&title=zaprogramoiu5-7-9-biznesuvzhevidanokreditivna55-8-mlrdgrn>.

⁸⁷ Шмигаль пообіцяв програму підтримки бізнесу з відтермінуванням сплати кредиту – терміном на один рік. – Слово і Діло, 10 квітня 2021р., <https://www.slovoidilo.ua/promise/83488.html>.

⁸⁸ Частные и госбанки поспорили об эффективности программы льготных кредитов для бизнеса. – Бизнес Цензор, 10 августа 2021г., <https://biz.censor.net/n3281898>. https://biz.censor.net/news/3281898/chastnye_i_gosbanki_posporili_ob_effektivnosti_programmy_lgotnyh_kreditov_dlya_biznesa_obnovleno.

ПРОБЛЕМИ СФЕРИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ, ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЯ ПОЗА УВАГОЮ ДЕРЖАВИ

Пандемія мала привернути увагу в першу чергу до вразливих груп населення — тих, хто і у «звичайний» час потребує більшої підтримки. Проте зосередившись на субсидіях та грошових виплатах, під час карантину держава майже не приділяла належної уваги групам населення, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-2019)» було передбачено додаткові, до встановлених законодавством, доплати до заробітної плати працівникам сфери соціального захисту населення, які безпосередньо надають соціальні послуги за місцем проживання/перебування отримувача соціальних послуг (вдома). Лише наприкінці травня 2020р., з великим запізненням, Кабінет Міністрів ухвалив постанову з чітким переліком посад працівників терцентрів та інших надавачів соціальних послуг державного та комунального сектору, на які має поширюватися запроваджена доплата у граничному розмірі до 100% зарплати⁸⁹. Відповідно до переліку посад працівників надавачів соціальних послуг державного/комунального сектору⁹⁰ доплату в розмірі до 100% заробітної плати змогли отримати:

1. Педагог соціальний /фахівець із соціальної роботи.
2. Фахівець із соціальної допомоги вдома.
3. Соціальний працівник.

⁸⁹ Постанова КМУ «Деякі питання оплати праці (грошового забезпечення) окремих категорій працівників, військовослужбовців Національної гвардії та Державної прикордонної служби, осіб рядового та начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту, поліцейських, які забезпечують життєдіяльність населення, на період дії карантину, установленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби *COVID-19*, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та протягом 30 днів з дня його відміни» №375 від 29 квітня 2020р.

⁹⁰ Наказ Міністерства соціальної політики «Про затвердження Переліку посад працівників надавачів соціальних послуг державного/комунального сектору, які безпосередньо надають соціальні послуги за місцем проживання/перебування їх отримувачів (вдома)» №321 від 22 травня 2020р.

4. Соціальний робітник.
5. Фахівець з фізичної реабілітації.
6. Психолог.

Проте, крім очевидного запізнення, найбільша проблема полягає у тому, що згідно з законодавством, ця доплата повинна відбуватися за рахунок та в межах видатків місцевих бюджетів. Немає комплексного уявлення про те, хто потребує додаткового соціального захисту під час пандемії.

Відповідно до рекомендацій МОП⁹¹ до непропорційно постраждалих від наслідків пандемії належать неформально зайняті працівники, мігранти, жінки, молодь, а також люди, які працюють, але лишаються за межею бідності. Проте спостерігається майже повна відсутність з боку держави чіткого уявлення про те, які групи соціально вразливих груп населення потребують додаткових адресних програм соціальної підтримки, кому і як слід допомагати, особливо поза переліком уже згаданих «класичних» вразливих груп. На думку експертів аналітичного центру *Cedos*, не в останню чергу такій ситуації сприяє дискурс соціальної політики, зосереджений на постійній оцінці та переоцінці ефективності заходів щодо тих вразливих груп, які вже отримують допомогу⁹².

⁹¹ ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. 1st Edition. – ILO, 18 March 2020, https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/WCMS_738753/lang-en/index.html.

⁹² Коронавірус і соціальний захист: між реформою і кризою. – Gedos, 11 листопада 2020р., <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-i-sotsialnyi-zakhyst-mizh-reformoiu-i-kryzoiu>.

За оцінками Мінсоцполітики, для подолання наслідків коронавірусу додатково потрібні 8 000 працівників соціальної сфери⁹³, які б займалися виявленням і оцінкою потреб сімей у конкретних громадах та визначенням тих, хто найімовірніше потрапляє в зону ризику. Проте з боку Уряду жодних кроків у цьому напрямі зроблено не було.

Майже жодних заходів підтримки не було запроваджено стосовно жінок. Жінки розглядаються як окрема соціальна група, що потребує уваги з боку держави оскільки:

- ✓ жінки переважають серед працівників тих галузей, які зазнали скорочення фінансування з державного бюджету: галузі культури й мистецтва, освіти та науки, фізичної культури та спорту;
- ✓ через запровадження карантинних заходів непропорційно високих збитків зазнали підприємства роздрібної торгівлі нехарчовими продуктами, готельно-туристичного сектору, сфери освіти, ресторанного бізнесу. Оскільки саме жінки становлять переважну більшість як штатних працівників, так і керівників цих підприємств, то вони зазнали значних втрат через припинення діяльності в цих сферах;
- ✓ заборона перевезення пасажирів громадським транспортом значно вплинула на зайнятість та рівень доходів чоловіків, тому що саме вони становлять переважну більшість штатних працівників, а також керівників приватних підприємств у цій галузі;
- ✓ за січень-квітень 2020р. рівень безробіття серед жінок на 31% більший, порівняно з відповідним періодом 2019р. Серед зареєстрованих безробітних жінки становлять 57%, проте серед працевлаштованих — лише 25%;
- ✓ жінки зазнали більшого навантаження через виконання домашньої та доглядової праці під час карантину.

Запровадження карантинних заходів матиме вплив на розмір майбутніх пенсій та термін виходу на пенсію жінок і чоловіків, які втратили

⁹³ Марина Лазебна: «Будь-яка криза загострює у суспільстві відчуття несправедливості». — LB.ua, 27 травня 2020р., https://lb.ua/news/2020/05/27/458451_marina_lazebna_budyaka_kriza.html.

роботу і доходи. Під час дії карантинних заходів понад 300 тис. пенсіонерів, які проживають на тимчасово непідконтрольних Україні територіях, не можуть отримати пенсії, оскільки діють обмеження на перетин лінії розмежування.

З незрозумілих причин виплату допомоги на дітей не надали ФОПам III групи платників податків, хоча вони також зазнали збитків внаслідок запровадження карантину.

Люди з дітьми часто не мають можливості вийти в умовах карантину на роботу, оскільки доглядова інфраструктура (зокрема, дитсадки, школи) або була закрита, або знаходились під постійною загрозою закриття, що створювало додаткове джерело невпевненості для батьків, передусім — для матерів, на яких в Україні завжди лягає більша частина доглядової праці. Працювати ж дистанційно в поєднанні із доглядом за дітьми також не завжди є можливим.

Значна частина жінок наражаються на більші ризики для здоров'я через зайнятість у сфері медичної допомоги, у секторах, пов'язаних із доглядовою інфраструктурою, освітою та наданням послуг. Гендерний дисбаланс є характерним як для лікарів (дві третини — жінки), так і середнього медичного персоналу (понад 90% — жінки)⁹⁴.

За травень 2020р. кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством у сім'ї, зросла на 69%, порівняно з відповідним періодом 2019р.: 793 випадків у 2019р., 1 147 — у 2020р.⁹⁵ За даними Генеральної прокуратури України, станом на грудень 2019р., зареєстровано 2 554 кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством в сім'ї⁹⁶.

За офіційними даними Національної поліції України, в I кварталі 2020р. також виявлено більше осіб, які вчинили насильство в сім'ї,

⁹⁴ Кадрові ресурси в системі охорони здоров'я в Україні. Ситуаційний аналіз. — USAID, 2019р., <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/HRH-situational-analysis-2019.pdf>.

⁹⁵ Назарчук І. Пандемія поглибила проблему домашнього насильства стосовно жінок. Її рішення у правовій чи виховній площині? — Юридична Газета, 9 березня 2021р., <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/pandemiya-poglibila-problemu-domashnogo-nasilstva-stosovno-zhinok-yiyi-rishennya-u-pravoviy-chi-viho.html>.

⁹⁶ Генпрокурор оголосила протидію домашньому насиллю пріоритетом роботи прокуратури на 2021р. — Офіс Генерального прокурора України, 4 квітня 2021р., <https://www.gp.gov.ua/ua/news?m=publications&c=view&t=rec&id=292798>.

не виконали захисний припис або не пройшли корекційну програму — 25 495 осіб (21 762 особи — 2019р.). Зросла і кількість складених адміністративних протоколів у I кварталі 2020р. — 33 287 (у 2019р. — 27 683)⁹⁷.

Міністерство внутрішніх справ (МВС) випустило оновлення чат-бота #ДійПротиНасильства, використовуючи Телеграм месенджер. Користувачі могли отримувати інформацію про контакти служб допомоги на регіональному рівні соціальних служб і територіальних підрозділів Нацполіції. Було встановлено понад 2 500 користувачів, що свідчить про високий рівень зацікавленості. Використання сучасного каналу інформації дозволило охопити підлітків, оскільки вони є більш активними користувачами сучасних технологій. Разом з тим, МВС не повідомляє, наскільки доступним цей інформаційний засіб був для найбільш вразливих категорій жінок. З огляду на обмеження, які відчувають жертви насильства, ізольовані під час карантину, інформація щодо запобігання насильству та шляхів сполучення повинна бути легкодоступною і поширюватися всіма можливими інформаційними каналами.

Не вжито майже жодних спеціальних заходів стосовно безпритульних під час карантину.

Не дивлячись на те, що Мінсоцполітики у звітах звертає увагу на недостатню кількість закладів для безпритульних осіб (станом на кінець 2019р., по всій країні їх було лише 110 (з них 96 — комунальні)), ця категорія також не потрапила до пріоритетних груп для державної підтримки⁹⁸.

Під час карантинних обмежень доступ безпритульних до їжі, засобів гігієни, тимчасового житла і медицини став ще більш обмеженим.

Слід звернути увагу на той факт, що в Україні не соціальні служби, а органи правопорядку відповідають за роботу з безпритульними.

⁹⁷ Кисельова А. Гендерний вимір пандемії COVID-19, травень 2020р., https://mof.gov.ua/storage/files/covid_final.pdf.

⁹⁸ Коронавірус і безпека бездомних людей: аналіз наслідків пандемії. — Gedos, 15 вересня 2020р., <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-i-bezpeka-bezdomnykh-liudei-analiz-naslidkiv-pandemii>.

Декларована Мінсоцполітики увага до інтеграції та підтримки безпритульних іде всупереч із застосуванням поліцією та муніципальною вартою системного насильства до людей, які із закриттям вокзалів та заборонаю відвідувати парки під час карантину втратили останнє місце для ночівлі. За майже повної відсутності уваги до побутових проблем безпритульних з боку Мінсоцполітики, мала місце прискіплива увага поліції та загроза застосування штрафів до активістів громадських організацій, що опікувалися харчуванням для безпритульних і під час карантину, лише погіршувала ситуацію⁹⁹.

ВИСНОВКИ

Під час карантину яскраво проявилася фрагментарність соціальної політики України. Більшість заходів соціальної підтримки, вжитих у розпал пандемії і на перших етапах виходу з карантину, було адресовано працездатному населенню, сім'ям із дітьми та найбільш уразливим в економічному становищі категоріям громадян.

Заходи держави у сфері соціального захисту, запроваджені як реагування на коронакризу, здебільшого стосувалися грошових форм соціальної допомоги. Проте такі заходи переважно мали вигляд разових та/або невеликих виплат та адресний характер.

Аналіз показав, що поза увагою лишилися негрошові форми допомоги, зокрема соціальні послуги. А як наслідок поза увагою лишилися і групи населення, які і до карантину рідко потрапляли до уваги держави. До таких груп слід віднести пенсіонерів, малозабезпечених, багатодітні сім'ї, дітей-сиріт, людей з інвалідністю та безпритульних. А також і самих працівників сфери соціального захисту.

Велика кількість проблем у сфері соціального захисту, що виникли або поглибились під час карантину і не отримали належної реакції з боку держави, так чи інакше пов'язані із системними проблемами в цій сфері. Тому уваги з боку держави потребують структурні питання — для своєчасного реагування на виклики, для розробки комплексних підходів і рішень, що працюватимуть на довгострокову перспективу.

⁹⁹ Непропорциональные риски. Как пандемия изменила жизнь бездомных в Украине. — openDemocracy, 11 сентября 2020г., <https://www.opendemocracy.net/ru/kak-pandemiya-izmenila-zhizn-bezdomnykh-v-ukraine>.

4.

ДОСТУП НАСЕЛЕННЯ ДО МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19

Пандемія COVID-19 стала серйозною загрозою людському розвитку, яка «оголила» всі слабкі місця в усіх, без винятку, сферах суспільної діяльності. Та найбільшого впливу зазнала система охорони здоров'я: оскільки всі сили були кинуті для надання медичної допомоги хворим коронавірусною хворобою, значно знизилася доступність планових медичних послуг. І це стосується не лише країн з низьким чи середнім рівнем соціально-економічного розвитку, системні збої з'явилися навіть у тих країнах, які можуть похвалитися високою доступністю медичних закладів, передовими технологіями та достатнім числом медичних працівників. Надзвичайна ситуація у сфері охорони здоров'я, пов'язана з пандемією COVID-19, впливає на все суспільство, в т.ч. й на його соціально-економічний розвиток. Тому, незалежно від країни чи континенту, всім доводиться переглядати свої системи охорони здоров'я для пошуку найкращого способу забезпечення рівного доступу до якісних медичних послуг в умовах подолання надзвичайних ситуацій (таких, наприклад, як пандемія COVID-19).

НАПРЯМИ ДІЙ МІЖНАРОДНИХ ІНСТИТУТІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Аналіз відкритих даних показує тисячі смертей і не завжди це на пряму пов'язано з коронавірусною хворобою, а швидше — з неготовністю або неспроможністю суспільства в цілому і систем охорони здоров'я зокрема ефективно реагувати на подібні виклики. Пишемо «систем», тому що це проблема не лише української системи охорони здоров'я. Пандемія оголила цілий пласт суспільних проблем у всьому світі. І найкраще виходять з цієї ситуації системи з жорстким

державним регулюванням. Саме тому Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) дедалі більше уваги приділяє питанню забезпечення універсального доступу до медичної допомоги, (UHC) (врізка). Зокрема на засіданні 71-ї сесії Європейського регіонального комітету ВООЗ (РК-71), яка відбулася 13 вересня 2021р. під назвою «Уроки COVID-19: підготовка до наступної пандемії» (*Response to the COVID-19 pandemic: lessons learned to date from the WHO European Region*), офіційно представлений новий стратегічний документ «Відповідні заходи у зв'язку з пандемією COVID-19: уроки, взяті Європейським регіоном ВООЗ на сьогодні». Директорка департаменту з надзвичайних станів ЄРБ ВООЗ Д.Нітзан (*Dorit Nitzan*) зазначила: «Якби можна було сформулювати колективний досвід, отриманий нами під час пандемії COVID-19, в одному реченні, то зміст його був би в тому, що загальне охоплення послугами охорони здоров'я і готовність до надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я ефективні лише в тому випадку, якщо вони йдуть рука об руку. Забезпечення життєстійкості перед обличчям надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я — це те, до чого ми всі повинні прагнути, щоб захистити наше населення від надзвичайних ситуацій зараз і в майбутньому»¹.

Універсальний доступ до медичної допомоги (*Universal Health Coverage, UHC*) означає, що всі особи та громади отримують необхідні медичні послуги, не знаючи фінансових труднощів при цьому. Він охоплює повний спектр необхідних, якісних медичних послуг — від зміцнення здоров'я до профілактики, лікування, реабілітації та паліативної допомоги протягом усього життя.

Саме досягнення UHC було однією з цілей, які країни світу ставили перед прийняттям Цілей сталого розвитку (ЦСР) у 2015р.

Індекс універсального доступу — це показник охоплення основними медичними послугами (серед яких репродуктивне здоров'я, здоров'я матері та дитини, інфекційні та неінфекційні хвороби, а також доступ до медичних послуг населення, яке перебуває у скрутному становищі, та ін.), який налічує 14 складових і подається за шкалою від 0 до 100.

¹ Уроки, извлеченные в ходе пандемии COVID-19: обеспечение жизнестойкости перед лицом новых чрезвычайных ситуаций в области здравоохранения. — Всемирная организация здравоохранения, Европейское региональное бюро, 13 сентября 2021г., <https://www.euro.who.int/ru/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/news/news/2021/9/lessons-learned-from-the-covid-19-pandemic-achieving-resilience-for-the-next-health-emergency>.

Перехід до *УНС* вимагає зміцнення систем охорони здоров'я у всіх країнах, забезпечуючи надійні канали фінансування. Адже коли людям доводиться оплачувати більшість витрат на медичні послуги власним коштом, малозабезпечені люди часто не можуть отримати необхідні медичні послуги, і навіть заможні люди можуть опинитися у фінансових труднощах у випадку серйозного чи тривалого захворювання.

Моніторинг прогресу на шляху до *УНС* зосереджується на завданні ЦСР 3.8 «Забезпечити загальне охоплення послугами охорони здоров'я, у т.ч. захист від фінансових ризиків, доступ до якісних основних медико-санітарних послуг і до безпечних, ефективних, якісних і недорогих основних лікарських засобів і вакцин для всіх». Для моніторингу було обрано два показники: **3.8.1** охоплення медичними послугами та **3.8.2** витрати на охорону здоров'я домогосподарств для виявлення фінансових труднощів, спричинених прямими виплатами за охорону здоров'я:

- ✓ частка населення, яке може отримати доступ до необхідних якісних медичних послуг (ЦСР 3.8.1)
- ✓ частка населення, яка витрачає велику суму доходу домогосподарства на охорону здоров'я (ЦСР 3.8.2).

Джерелами даних є: опитування домогосподарств, офіційна статистика та дані певних об'єктів/напрямів.

Покращення охоплення медичними послугами та результатів у сфері здоров'я залежить від наявності, доступності та спроможності медичних працівників надавати якісну комплексну медичну допомогу, орієнтовану на людей. Більшість країн світу значно просунулись у досягненні цих орієнтирів. Але пандемія *COVID-19* драматично продемонструвала неспроможність деяких систем перед викликами надзвичайних ситуацій².

У цьому розділі увага акцентується на питанні «Як пандемія *COVID-19* вплинула на доступ населення до всіх складових медичної допомоги в Україні, не пов'язаних з коронавірусною хворобою?». Зокрема розглядається, як змінилися тенденції використання медичної допомоги з точки зору медичної спільноти та простих громадян, та відповідно окреслюються тенденції, які в цілому показують вплив *COVID-19* на універсальний доступ до медичної допомоги.

² Докладно див.: Universal health coverage (UHC). – World Health Organization, [https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/universal-health-coverage-\(uhc\)](https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/universal-health-coverage-(uhc)); UHC Index of service coverage (SCI). – World Health Organization, <https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/uhc-index-of-service-coverage>.

ПРОБЛЕМНІ СФЕРИ ДОСТУПУ ДО МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Доступ до медичної допомоги — це легкість, з якою люди можуть отримати необхідну їм медичну допомогу в певний момент часу. А вірніше — це можливість користуватися послугами відповідно до можливостей системи охорони здоров'я. Тобто, якщо послуги доступні, то існує можливість отримати відповідну медичну допомогу. Разом з тим, така можливість може бути обмежена іншими бар'єрами, такими як фінансові, організаційні, соціальні, культурні тощо. Тобто рівень доступу впливає на використання медичних послуг, а отже, і на стан здоров'я населення. Як відомо, в Україні й до пандемії рівний доступ до якісних медичних послуг був проблематичним. У 2017р. Україна за показником ЦСР 3.8.1 *Частка населення, яке може отримати доступ до необхідних якісних медичних послуг* мала індекс 67,8 поряд з такими країнами, як: Чорногорія (67,9), Таджикистан (68), Туніс (69,6), Болівія (68,3), Парагвай (68,5). Тоді як, наприклад, Польща та Естонія мали індекс 75,3, Білорусь — 6,5, Чехія — 76, Німеччина — 82,7, Велика Британія — 87, Канада — 88,7³ (таблиця «Індекс загального охоплення здоров'я», с.152-154). Це спонукало уряд країни до рішучих дій щодо реформування медичної сфери.

ІНДЕКС ЗАГАЛЬНОГО ОХОПЛЕННЯ ЗДОРОВ'Я (ВКЛЮЧНО ІЗ ЗАХИСТОМ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ) У 2017р.⁴

Канада	89	Сінгапур	86	Японія	83
Австралія	87	Швеція	86	Люксембург	83
Нова Зеландія	87	Бельгія	84	Іспанія	83
Норвегія	87	Ісландія	84	Швейцарія	83
Велика Британія	87	США	84	Ізраїль	82
Нідерланди	86	Куба	83	Італія	82
Південна Корея	86	Німеччина	83	Мальта	82

³ Primary Health Care on the Road to Universal Health Coverage 2019 GLOBAL MONITORING REPORT, <https://www.who.int/docs/default-source/documents/2019-uhc-report.pdf>.

⁴ SDG Target 3.8. Achieve universal health coverage (UHC) including financial risk protection. — Universal Health Coverage index, <https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/uhc-index-of-service-coverage>.

ІНДЕКС ЗАГАЛЬНОГО ОХОПЛЕННЯ ЗДОРОВ'Я					
(продовження)					
Португалія	82	Кувейт	76	Хорватія	71
Бруней	81	Мексика	76	Північна Корея	71
Данія	81	Об'єднані Арабські Емірати	76	Латвія	71
Таїланд	80			Сент-Вінсент і Гренадіни	71
Уругвай	80	Багамські острови	75	Сейшельські острови	71
Австрія	79	Естонія	75		
Бразилія	79	Греція	75	Суринам	71
Китай	79	Польща	75	Чілі	70
Панама	79	Росія	75	Киргизстан	70
Словенія	79	В'єтнам	75	Марокко	70
Алжир	78	Домініканська Республіка	74	Туніс	70
Кіпр	78			Туркменістан	70
Фінляндія	78	Угорщина	74	Вірменія	69
Франція	78	Румунія	74	Кабо-Верде	69
Бахрейн	77	Саудівська Аравія	74	Оман	69
Барбадос	77	Тринідад і Тобаго	74	Парагвай	69
Коста-Ріка	77	Туреччина	74	Молдова	69
Еквадор	77	Венесуела	74	Південна Африка	69
Перу	77	Антигуа та Барбуда	73	Болівія	68
Словаччина	77	Ліван	73	Єгипет	68
Аргентина	76	Литва	73	Чорногорія	68
Білорусь	76	Малайзія	73	Катар	68
Колумбія	76	Нікарагуа	73	Сент-Люсія	68
Чехія	76	Узбекистан	73	Таджикистан	68
Сальвадор	76	Гренада	72	Україна	68
Ірландія	76	Гайана	72	Болгарія	66
Йорданія	76	Іран	72	Грузія	66
Казахстан	76	Македонія	72		

ІНДЕКС ЗАГАЛЬНОГО ОХОПЛЕННЯ ЗДОРОВ'Я					
(продовження)					
Шрі-Ланка	66	Індія	55	Судан	44
Азербайджан	65	Кенія	55	Йти	43
Гондурас	65	Сан-Томе і Прінсіпі	55	Танзанія	43
Ямайка	65	Зімбабве	54	Бурунді	42
Сербія	65	Замбія	53	Нігерія	42
Беліз	64	Коморські острови	52	Ємен	42
Фіджі	64	Тімор-Лешті	52	ДРК	41
Лівія	64	Лаос	51	Кірібаті	41
Есватіні	63	Габон	49	Мавританія	41
Маврікій	63	Гаїті	49	Ангола	40
Бутан	62	Бангладеш	48	Бенін	40
Мальдіви	62	Лесото	48	Буркіна-Фасо	40
Монголія	62	Непал	48	Гвінея-Бісау	40
Намібія	62	Вануату	48	Папуа-Нова Гвінея	40
Боснія та Герцеговина	61	Кот-д'Івуар	47	Конго	39
		Джібуті	47	Ефіопія	39
Ботсвана	61	Гана	47	Ліберія	39
Ірак	61	Мікронезія	47	Сьєрра-Леоне	39
М'янма	61	Соломонові острови	47	Ерітрея	38
Філіппіни	61	Камерун	46	Малі	38
Камбоджа	60	Малаві	46	Афганістан	37
Сирія	60	Мозамбік	46	Гвінея	37
Албанія	59	Екваторіальна Гвінея	45	Нігер	37
Самоа	58			ЦАР	33
Тонга	58	Пакистан	45	Південний Судан	31
Індонезія	57	Сенегал	45	Чад	28
Руанда	57	Уганда	45	Мадагаскар	28
Гватемала	55	Гамбія	44	Сомалі	25

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПАНДЕМІЇ COVID-19 В УКРАЇНІ

Масштабні заходи фізичного дистанціювання та обмеження пересування, запроваджені для стримування COVID-19, значно обмежували доступ до звичайних (планових) медичних послуг.

Перед аналізом доступу до планової медичної допомоги для населення України, варто окреслити тенденцію пандемії COVID-19 в Україні.

Як відомо, 3 березня 2020р. Україна оголосила про перший підтверджений випадок зараження коронавірусом — захворів чоловік у Чернівецькій області, який повернувся з Європи. Наступні підтверджені випадки COVID-19 зафіксували 12 березня, відтоді почав діяти оголошений урядом карантин, який передбачав заборону відвідування закладів освіти учнями та студентами, проведення всіх масових заходів, в яких беруть участь понад 200 осіб, крім заходів, необхідних для забезпечення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Спортивні заходи дозволялося проводити без участі глядачів (уболівальників)⁵. Такі досить жорсткі обмеження дали змогу Україні запобігти першій хвилі поширення пандемії COVID-19, що позитивно її виділяло з європейських країн-сусідів (Чехії, Польщі, Італії) (діаграма «Захворюваність на COVID-19»⁶, с.156).

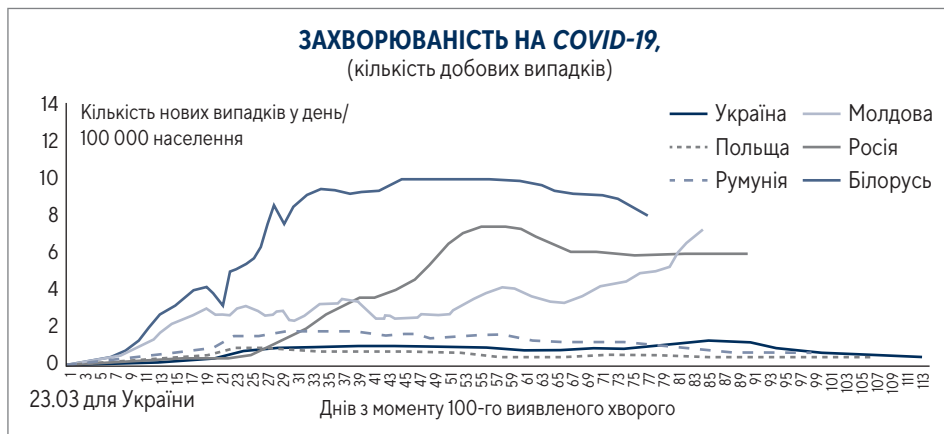
Аналіз ситуації COVID-19 в Україні та світі

Разом з тим, подальші дії не сприяли покращенню ситуації із запобігання поширенню коронавірусної інфекції в Україні, адже не була налагоджена система охоплення тестуванням населення, а також швидкої координації та оперативного реагування у разі виявлення хворих на COVID-19⁷. Це призвело до погіршення ситуації після послаблення карантинних обмежень, адже «Уряд постійно нарощував потужності у

⁵ Постанова КМУ «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» №211 від 11 березня 2020р.

⁶ COVID-19: Аналіз поточної ситуації та моделювання сценаріїв поширення захворювання. — Київська школа економіки, жовтень 2020р., https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/10/KSE_COVID-19-weekly-briefing_Oct15.pdf.

⁷ 31 липня в Україні запрацюють центри контролю та профілактики хвороб. — Центр громадського здоров'я МОЗ України, 30 червня 2021р., <https://www.phc.org.ua/news/z-1-lipnya-v-ukraini-zapracyuyut-centri-kontrolyu-ta-profilaktiki-khvorob>.

Динаміка України практично повністю дублювала динаміку Польщі, із затримкою в 1-2 тижні. Останній тиждень динаміки України випереджає динаміку Польщі.

З метою згладжування коливань, показник на кожну дату усереднений за останній тиждень.

Джерела: оперативний моніторинг НСЗУ по Україні, *University of Oxford (OXGRT database)*, Аналіз KSE.

«ковідних» лікарнях (навесні 2020р. Уряд визначив перелік із 248 лікарень, призначених для лікування хворих на *COVID-19*. Їх кількість пізніше було збільшено, а потужності розширені), наздоганяючи постійне збільшення числа госпіталізованих пацієнтів. Основною стратегією протидії *COVID-19* стало не виявлення нових випадків та контроль над поширенням захворювання, а створення достатньої кількості ліжок для всіх, хто потребує госпіталізації. Такі дії призвели до надмірного навантаження на лікарняну систему в епіцентрах спалаху, особливо у великих містах»⁸.

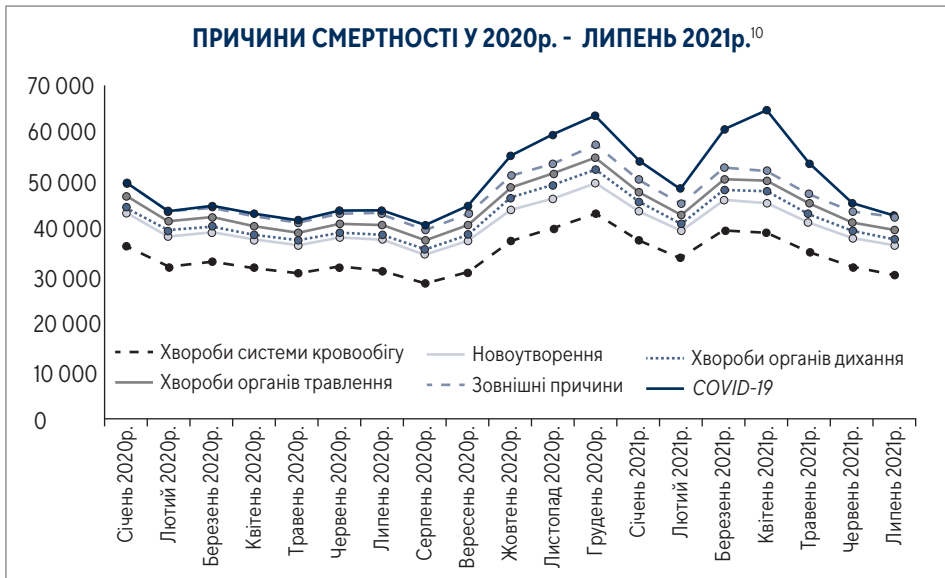
Така тактика призвела до переформатування більшості закладів охорони здоров'я під «ковідні» лікарні, що, своєю чергою, погіршувало ситуацію загального доступу населення до медичної допомоги у випадку хронічних захворювань чи з метою діагностичних або профілактичних послуг. Наслідком цього стало суттєве зростання рівня смертності (як пов'язаних з *COVID-19*, так і з інших причин) (діаграма «*Причини смертності у 2020р. - липень 2021р.*», с.157).

⁸ Здоров'я та освіта: Як пандемія COVID-19 вплинула на доступ до публічних послуг в Україні. Аналітичний огляд. – ГО «Ініціатива ХОЛОН», 2021р.

ДОСТУП НАСЕЛЕННЯ ДО МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

З діаграми видно чітку закономірність: у період погіршення епідемічної ситуації, пов'язаної з COVID-19, зростає смертність від основних груп хронічних неінфекційних захворювань, що свідчить про погіршення доступу населення до планової медичної допомоги (не пов'язаної з коронавірусною хворобою). Це при тому, що з 2021р. стартував другий етап реформування системи охорони здоров'я в Україні, що передбачав запровадження гарантованих пакетів надання медичної допомоги, в т.ч. усі зазначені напрями.

Однією з причин такої ситуації є, передусім, неефективна державна політика в частині маршрутизації пацієнтів з коронавірусною хворобою. Зокрема, для прийому хворих на COVID-19 були переоблаштовані лікарні планового лікування, пологові будинки, госпіталі, санаторії та інші медичні заклади. «У грудні 2020р. 125 із 533 виділених для COVID-19 лікарень (кожна четверта) належали до таких закладів. У більшості випадків вони приймали невелике число пацієнтів або взагалі не приймали їх. Однак низьке завантаження цих лікарень впливало на загальну статистику, яка створювала хибне враження про те, що завантаженість системи надання медичної допомоги є допустимою чи прийнятною»⁹.

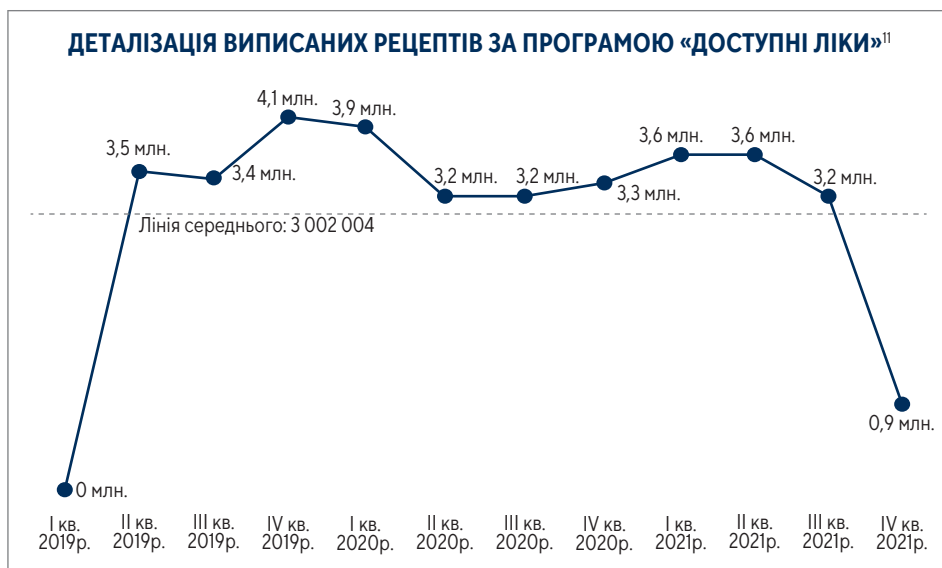

⁹ Там само.

¹⁰ Джерело: Держстат України, <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Значно погіршилась ситуація з ефективним використанням програми «Доступні ліки» (діаграма «Деталізація виписаних електронних рецептів...»).

Як видно з діаграми, суттєве зменшення виписаних рецептів відбувалось у період погіршення епідситуації.

РОЛЬ І МІСЦЕ ПЕРВИННОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Окреслена ситуація погіршення загальної доступності медичної допомоги в умовах пандемії викликає стурбованість на найвищому рівні. Дедалі більшу надію у забезпеченні універсального доступу до медичної допомоги всім, хто її потребує, при цьому ефективно реагувати на виклики, пов'язані з пандемією COVID-19, експерти ВООЗ покладають на лікарів первинної медичної допомоги (ПМД). Зокрема, на думку представників ініціативи лікарів «The Primary Health Care Performance Initiative» (PHCP)¹², потужна первинна медична допомога може

¹¹ Дані НСЗУ: Деталізація виписаних електронних рецептів за програмою реімбурсації («Доступні ліки»), <https://nszu.gov.ua/e-data/dashboard/reimb-w-prescriptions>.

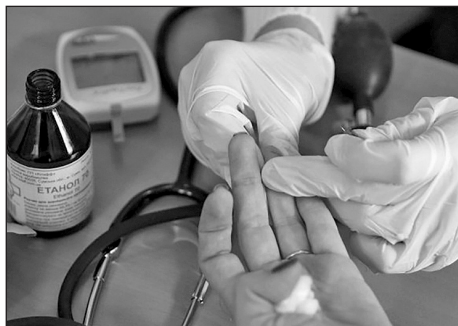
¹² Key Messages: The Role of Primary Health Care in COVID-19 Response & Recovery. – Primary Health Care Performance Initiative, https://improvingphc.org/sites/default/files/COVID19%20and%20Primary%20Health%20Care_Key%20Messages.p.

надати важливу «першу лінію» захисту для забезпечення безпеки і здоров'я населення та реагування на ситуацію з *COVID-19*. Адже ПМД – основа здоров'я та добробуту на кожному етапі життя, здатна задовольнити понад 80% потреб здоров'я людей. Системи ПМД можуть допомогти діагностувати, відстежувати та зупинити поширення локальних спалахів, одночасно надаючи громадам основні медичні послуги¹³.

З метою з'ясування ситуації щодо використання ресурсу ПМД у забезпеченні універсального доступу до медичної допомоги в умовах пандемії *COVID-19*, Бацюрю А., у межах магістерської кваліфікаційної роботи в Школі охорони здоров'я НУ «Києво-Могилянська академія», проведено дослідження «Роль медичних працівників первинної медичної допомоги під час пандемії *COVID-19*». Опитування проводилось на кафедрі сімейної медицини та амбулаторно-поліклінічної допомоги НУОЗ України ім.П.Л.Шупика під час проходження лікарями загальної практики сімейної медицини (ЗП-СЛ), лікарями-терапевтами та лікарями-педіатрами циклів тематичного удосконалення, спеціалізації та конференцій Української асоціації сімейної медицини (УАСМ) (листопад 2020р. – березень 2021р.). Деякі результати наведені в цьому розділі.

Щодо організації роботи ПМД в умовах пандемії *COVID-19*, то лише 1,7% респондентів повністю задоволені організацією роботи ПМД, переважна більшість лікарів вказували на певні недоліки, а 25,1% – на незадовільну організацію надання ПМД у зв'язку із *COVID-19* (сумарні відповіді «погано» та «дуже погано організовано» склали 61 респондент). При цьому кожен третій респондент відзначав недостатню готовність закладу, в якому він працює, до надання допомоги (72 лікаря, або 30% респондентів) і лише 20 (8,4%) лікарів вказували на повну готовність закладу надавати допомогу в умовах пандемії. Негативним фактом при цьому виступає відсутність (або лише часткове розроблення) належного маршруту пацієнта у разі різних епідеміологічних сценаріїв передачі *COVID-19*: про повне або часткове розроблення маршрутів вказали лише 2/3 респондентів: відповідно 46,4% та 37,7%. При цьому 15,9% респондентів вказали на відсутність їх у закладі, де вони працюють.

¹³ Бацюра Г.В. Роль первинної медичної допомоги в протидії пандемії коронавірусної хвороби в Україні. Магістерська робота. – Школа охорони здоров'я, НаУКМА, 2021р.

Усі респонденти відзначали, що постійно надають медичну допомогу хворим на *COVID-19* або епідеміологічно пов'язаним з ним (контактним, хворим з легким і середнім перебігом, а також пацієнтам, які виписані зі стаціонару). Кожен другий респондент-лікар ЗП-СЛ (53,6%) зазначав, що 25% пацієнтів є контактними особа-

ми з *COVID-19*. 56,1% лікарів ЗП-СЛ мали справу з реконвалесцен-тами коронавірусної хвороби. 50% усіх пацієнтів з *COVID-19*, які зверталися за медичною допомогою, мали легкий перебіг хвороби, про що вказували 33,5% респондентів. Цей факт є важливим для прогнозу захворювання та моніторингу стану пацієнтів. Варто зазначити, що медична допомога надається не лише пацієнтам, які уклали декларації з лікарями ПМД, але й пацієнтам, які не мають декларації.

Як відомо, підтримання принципів організації та надання послуг є одним із найважливіших завдань ПМД. Результати проведеного дослідження довели, що паралельно з наданням медичної допомоги пацієнтам з коронавірусною хворобою лікарі ПМД надають і планову медичну допомогу. Разом з тим, понад 50% респондентів вказали на погіршення та незначне погіршення доступності медичної допомоги (30,5% та 25,9%, відповідно), і лише 17% респондентів зазначили про покращення якості медичної допомоги. Крім доступності, понад 40% респондентів вказали на погіршення ситуації щодо безперервності медичної допомоги, і лише 14,3% респондентів вважають, що ситуація із дотриманням цього принципу на рівні ПМД покращилася.

Негативних змін зазнав показник своєчасності медичної допомоги: половина (50,2%) респондентів вказали на погіршення цього показника.

Тож, як видно з результатів дослідження, в період пандемії суттєво знизилась і доступність, і безперервність, і своєчасність медичної допомоги на рівні ПМД, що пояснює негативні тенденції статистики, які ми наводили вище, і які свідчать про порушення принципу універсального доступу. Отже, ситуація потребує обов'язкового вирішення. Адже ризики продовження або повторення пандемії є досить високими.

Наразі про неготовність та недостатню готовність до роботи в умовах пандемії відзначили 38,9% респондентів. Хоча варто зазначити, що 57,7% опитаних лікарів відзначили, що в їх ЗОЗ забезпечено (або частково забезпечено — 33,9%) безпечне та безперервне надання медичної допомоги на амбулаторному етапі пацієнтам, яким життєво необхідне надання медичних послуг (інсульти, інфаркти та інші невідкладні стани). Разом з тим, респонденти вказали на зниження профілактичної складової їх роботи. Зокрема:

- ✓ знизився рівень вакцинації згідно з календарем профілактичних щеплень: серед задекларованих пацієнтів на 30,5%, серед населення в цілому — на 33,5%;
- ✓ зменшилась кількість консультацій для населення з основних засад здорового способу життя, наслідків для здоров'я нездорового способу життя та важливості здійснення заходів з відмови від куріння та зловживання алкоголем, збільшення фізичної активності та здорове харчування.

Майже не зазнали змін такі напрями роботи, як ведення на рівні ПМД вагітних з неускладненим перебігом вагітності та медичне спостереження за здоровою дитиною, а також паліативна допомога дорослим і дітям; консультування та навчання осіб, які здійснюють догляд за пацієнтом; координація та співпраця з іншими установами для забезпечення медичних, психологічних, соціальних та інших потреб пацієнта. Без змін, як до пандемії *COVID-19* здійснюється призначення лікарських засобів і медичних виробів, технічних засобів медичної реабілітації з оформленням відповідних документів згідно з вимогами законодавства на рівні ПМД, на що вказали 59% опитаних. Разом з тим, 41% вказали на певні негативні зміни в цій діяльності.

Таким чином, за даними проведеного дослідження, до причин, що вплинули на організацію надання первинної медичної допомоги в період пандемії *COVID-19*, переважна більшість (89,1%) респондентів вказували на недостатню державну підтримку лікарів та медичного персоналу; більшість — на відсутність у влади чіткої і прозорої стратегії боротьби з *COVID-19* (64,4%) та суперечливі та недостатньо виважені дії влади з боротьби з *COVID-19* (56,1%), і половина — на відсутність координації між діями різних органів влади (49,4% опитаних).

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР ПАНДЕМІЇ COVID-19

Відображення впливу пандемії на гендерну складову соціально-економічного середовища. Як було зазначено в попередніх розділах, коронавірусна криза внесла помітні «коригування» до соціально-економічних процесів практично в усіх країнах світу. *По-перше*, чисельність захворілих і померлих суттєво різняться між країнами¹⁴, і ще більше різняться рівень захворюваності і смертності навіть для країн, розташованих в одному регіоні, які мають широкі економічні зв'язки і запроваджували подібні коронавірусні обмеження (хоча відсоток померлих жінок у загальній чисельності померлих у європейських країнах є досить схожим — 42-47%) (таблиця «Смертність від COVID-19 за статтю в окремих країнах»¹⁵). «Синхронність» хвиль захворюваності практично не дозволяла як належним чином враховувати практику і досвід країн-сусідів, так і надавати матеріальну та медичну допомогу партнерським країнам для результативної протидії.

СМЕРТНІСТЬ ВІД COVID-19 ЗА СТАТТЮ В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ*			
	Загальне число, осіб		Померлих жінок до загального числа померлих, %
	захворілих	померлих	
Австрія	726 873	10 716	46,53
Данія	355 603	2 633	45,58
Іспанія	4 932 891	85 832	44,74
Італія	4 616 780	129 558	43,52
Німеччина	4 126 341	92 919	47,34
Румунія	1 152 052	35 592	42,58
Фінляндія	137 117	1 059	46,27
Франція	6 737 561	88 518	42,30
Чехія	1 665 737	30 417	42,50
Швеція	1 147 876	14 813	45,34
Україна	2 379 483	55 424	47,00

*Станом на вересень 2021р.

¹⁴ Bauer P., et al. An international comparison of age and sex dependency of COVID-19 deaths in 2020: a descriptive analysis. — Nature Portfolio, 27 September 2021, <https://www.nature.com/articles/s41598-021-97711-8>.

¹⁵ The COVID-19 Sex-Disaggregated Data Tracker. — Global Health 5050, 28 September 2021, <https://globalhealth5050.org/the-sex-gender-and-covid-19-project/the-data-tracker/?explore=variable&variable=Deaths>.

По-друге, процеси захворюваності та перебігу хвороби, її наслідки і подальша життєдіяльність мають **різний коротко- та довгостроковий характер для жінок і чоловіків**. Системно це узагальнюється таким чином, що спричинена COVID-19 смертність чоловіків перевищує смертність жінок, економічна спроможність і добробут жінок у середньостроковій перспективі (внаслідок коронавірусної кризи) виявляються суттєво нижчими, ніж чоловіків.

Дійсно, з одного боку, впродовж першої коронавірусної хвилі (весна 2020р.) у розвинутих європейських країнах 69% смертних випадків від COVID-19 припадало на чоловіків¹⁶. Однак, у ряді європейських країн упродовж першої хвилі пандемії (березня-квітня 2020р.) чисельність померлих від коронавірусу медичних працівників-жінок суттєво перевищила відповідну чисельність чоловіків (таблиця «Чисельність померлих за статтю в Іспанії та Італії»¹⁷).

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ПОМЕРЛИХ ЗА СТАТТЮ В ІСПАНІЇ ТА ІТАЛІЇ*, осіб		
	Іспанія	Італія
Усього померлих медичних працівників	28 326	20 797
жінок	21 392	14 350
чоловіків	6 934	6 447
Частка жінок у загальному, %	75,5	69,0

*Станом на 28-30 квітня 2020р.

Більше того, коронавірус спровокував загострення перебігу і рівень смертності від хвороб, яким «традиційно» більше піддаються чоловіки, наприклад, онкозахворювань, хвороб органів дихання чи органів травлення. Тобто **гострота гендерної проблематики** (в т.ч. у коронавірусний період) **стосується не лише жіночої дискримінації** у політичній, економічній, суспільній та іншій сферах, **але й «додатковій» вразливості чоловіків** від зовнішніх чинників.

З іншого — економічне «пригнічення» жінок розширилося. У критичних умовах (до яких належить коронавірус) жінки частіше

¹⁶ Енрікес М. Хто постраждає від пандемії більше — чоловіки чи жінки. — BBC News Україна, 25 квітня 2020р., <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-52328324>.

¹⁷ COVID-19: Emerging gender data and why it matters. — Women Count Data Hub, 26 Jun 2020, <https://data.unwomen.org/resources/covid-19-emerging-gender-data-and-why-it-matters>.

відправляються у вимушену тимчасову відпустку (*to be furloughed*), мають менші можливості для роботи з дому, проте витрачають значно більше часу на неоплачувані роботи, пов'язану із веденням домашнього господарства та догляду за дітьми¹⁸. Відтак, окрім безпосереднього негативного впливу, коронавірусна криза виявила **«додаткові» негативи для життя і життєдіяльності жінок, пов'язані з вищою соціальною і психологічною напруженістю**, депресією, втратою традиційних життєвих орієнтирів та ін., що, водночас, має негативний вплив на репродуктивні функції жінок¹⁹. При цьому можливість **звернення до фахівців за життєвоважливою (медичною) допомогою суттєво ускладнена внаслідок карантинних обмежень**.

Поряд з цим, під час коронавірусної кризи підтвердилась історична негативна «закономірність» **впливу будь-якої пандемії на рівень народжуваності**, а серед головних чинників послаблення готовності сімей загалом і жінок зокрема до народження дітей виокремлюється **психологічна невпевненість** у подальшому розвитку світу, спроможності окремих країн і урядів уберегти і захистити нове покоління²⁰.

Іншим **чинником впливу на народжуваність** упродовж коронавірусу стала **результативність та ефективність заходів і дій влади**, спрямованих на захист населення і бізнесу від негативних проявів коронакризи. Так, у країнах Південної Європи (в яких влада піддавалася критиці за слабку антикоронавірусну політику) народжуваність помітно скоротилась: в Італії на 9,1%, в Іспанії — 8,4%, у Португалії — 6,6%. Водночас, у північних країнах — Данії, Фінляндії, Німеччині, Нідерландах (які доклали значних зусиль протидії кризі) — помітного скорочення не спостерігалось²¹.

¹⁸ Coronavirus (COVID-19) and the different effects on men and women in the UK, March 2020 to February 2021. — Office for National Statistics, <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/healthandsocialcare/conditionsanddiseases/articles/coronaviruscovid19andthedifferenteffectsonmenandwomenintheukmarch2020tofebruary2021/2021-03-10>.

¹⁹ The COVID-19 pandemic could have huge knock-on effects on women's health, says the UN. — World Economic Forum, 2 Apr 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/covid-19-coronavirus-pandemic-hit-women-harder-than-men>.

²⁰ Greco J. COVID-19 slows birth rate in US, Europe. — Cornell Chronicle, 15 September 2021, <https://news.cornell.edu/stories/2021/09/covid-19-slows-birth-rate-us-europe>.

²¹ Докладно див. дослідження англійських вчених «*Early Assessment of the Relationship Between the COVID-19 Pandemic and Birth in High-Income Countries*». — PNAS, <https://www.pnas.org/content/118/36/e2105709118>.

Зрозуміло, що **рівень захворюваності безпосередньо впливає на людський капітал**, участь працівників у виробничих і суспільних процесах. Тому вищі рівні захворюваності негативно впливають на економічну динаміку, провокуючи загострення соціально-економічних проблем, у т.ч. гендерного рівня (що потребує окремого дослідження).

У цьому контексті Україна виглядає відносно позитивно. ВВП на душу населення в Україні — один з найменших в Європі (докладніше див. Розділ 2 цієї доповіді), а між тим рівень захворюваності — близький до середніх європейських показників. Більше того, співвідношення постраждалих від коронавірусу між жінками і чоловіками в Україні також різниться. Так, існують статистичні свідчення (для країн Європи) того, що чоловіки «легше» заражаються *COVID-19*, а їх враженість хворобою є вищою. Зокрема, в більшості європейських країн у початковий період усереднена смертність серед чоловіків складала 2,8%, жінок — 1,8%. Однак, в Україні ситуація того періоду виявляється дещо іншою — жінки складали близько 60% числа всіх інфікованих коронавірусом²².

Тобто однозначної відповіді на питання — чому захворюваність і навіть смертність, у т.ч. за статевою ознакою, в Україні у 2020р. за результатами перебігу коронавірусної кризи виявилася меншою, ніж у Європі, поки немає.

Звичайно, певну роль відіграла менша мобільність українців, порівняно з мобільністю в європейських країнах, що на початкових етапах кризи було стримуючим чинником для поширення хвороби. Менша мобільність — менші ризики захворіти, а запровадження жорстких карантинних обмежень у більшості європейських країн відіграло «врівноважуючу» роль.

Утім, вірогідно, головну роль відігравав демографічний чинник. Тривалості життя в Україні є значно меншими, ніж у країнах ЄС (докладно про це див. Розділ 2 цієї доповіді).

Перша ж хвиля коронакризи (весна 2020р.) у всьому світі частіше вражала людей старшого віку — 65+. Тобто українське населення, насамперед чоловіче (у якому чисельність і частка людей віком 65+ помітно

²² Коронавірус в Україні. — Мінфін, <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/coronavirus/ukraine>.

менша, ніж усереднена для ЄС у відповідній віковій групі) знаходилося під меншим враженням коронавірусної вікової атаки.

Стосовно ж наступних хвиль і нових мутацій коронавірусу, то вони спричиняють дедалі більшу захворюваність людей середнього віку, а все доросле населення піддається однакового рівня ризикам. Тут Україна вже не мала вікових «переваг», а тому захворюваність, а з нею і смертність, почали зростати значно вищими темпами саме за рахунок «включеності» середнього покоління українців. Відтак, упродовж I півріччя 2021р. в Україні померли від COVID-19 35 тис. осіб (переважно середнього віку), що майже на 75% більше, ніж за весь коронавірусний 2020р.

Варто звернути окрему увагу на ще один **негативний вплив коронавірусу**. Структура медичних працівників зумовлює **«додаткові» ризики для захворюваності жінок**. Оскільки загалом у медичному персоналі чисельно переважають жінки, завдяки якому значною мірою і відбувалась протидія пандемії²³, то й **«додаткові» ризики захворюваності на коронавірус лягають переважно саме на жіночий персонал** (яскравий приклад випадки розгортання коронавірусу в Іспанії та Італії). Відтак, рівень захисту безпосередньо медичного персоналу одночасно віддзеркалює спрямованість заходів захисту жінок.

Коронавірусна криза виявила глобальні негативи **не лише коротко-, але й середньострокового характеру у процесах зайнятості**²⁴. Як і слід було очікувати, криза першочергово суттєво вплинула на зайнятість, однак втрати в робочих місцях (чоловіків і жінок) різнилися. Як представлено у Глобальному звіті гендерної нерівності за 2021р., за попередніми оцінками у 2020р. близько 5% зайнятих жінок втратили роботу, порівняно з 3,9% серед чоловіків. Це не викликає подиву, якщо врахувати, що економічні втрати (обсяги замовлень, рівні виробництва і скорочення робочих місць) у сфері послуг суттєво перевищують відповідні втрати у промисловості, то й економічні втрати для жінок

²³ Протидія коронавірусу потребувала залучення та активізації всього наявного потенціалу медичних працівників. Відтак, і захворюваність серед медиків була значною, оскільки лікарі і середній медичний персонал складають лівову частку всіх медичних працівників, то спасіння і догляд за захворілими і хворими означає вищі ризики зараженості, а також вищі ризики від «супровідних» хвороб, у т.ч. серцевих (що є наслідком коронавірусного зараження).

²⁴ Оперативна Гендерна Оцінка становища та потреб жінок у контексті ситуації з COVID-19 в Україні, https://www.auc.org.ua/sites/default/files/report_rga_covid-19_ukr_0.pdf.

(які більше зайняті саме у сфері послуг) будуть вищими, ніж для зайнятості і доходів чоловіків.

Варто зазначити, що оскільки **коронавірусна криза прискорила процеси цифровізації** і використання комп'ютерів у сферах, де раніше їх використання не було системним, то й у середньостроковій перспективі разом з прискоренням процесів цифровізації процеси підвищення зайнятості можуть різнитись. Оскільки сьогодні частка чоловіків, які працюють у т.зв. хмарних технологіях, інженерії, штучному інтелекті та ін., суттєво перевищують частку жінок у таких сферах (60-85% проти 15-30%), то й можливості працевлаштування у чоловіків вже в найближчому посткоронавірусному майбутньому будуть значно ширшими саме для чоловіків.

COVID-19: СТАВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВА

Загальнонаціональне соціологічне дослідження, здійснене соціологічною службою Центру Разумкова, присвячене COVID-19²⁵, виявило певні тенденції у ставленні громадян до пандемії коронавірусу, діяльності системи охорони здоров'я (СОЗ) загалом і забезпечення доступу до медичної допомоги зокрема.

Результати дослідження є важливими з точки зору рекомендацій для органів влади, особливо якщо їх розглядати паралельно з результатами опитування лікарів ПМД (наведеного вище) та аналізу офіційної статистичної інформації.

Довіра до офіційних повідомлень про COVID-19

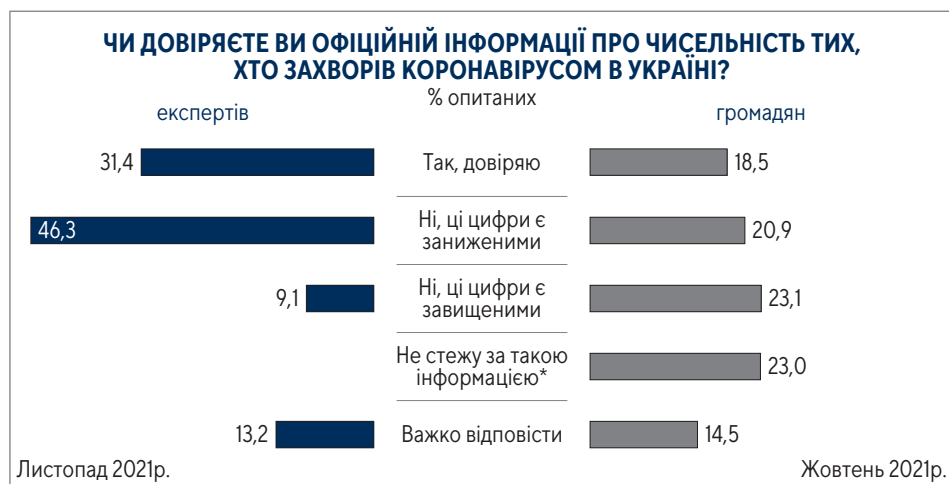
Перший важливий блок питань стосувався довіри населення до офіційних повідомлень про COVID-19. На питання *«Чи довіряєте Ви офіційній інформації про чисельність тих, хто захворів коронавірусом в Україні?»* лише 18,5% респондентів (31,4% експертів²⁶) дали позитивну відповідь, тоді як близько половини (44%) – не довіряють: 23% з них вказують на завищення даних офіційної статистики (9,1% експертів). Це певною мірою пояснює нехтування протиепідемічними

²⁵ Дослідження проводилося 14-20 жовтня 2021р. в усіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2 018 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

²⁶ Докладно результати експертного опитування наведені в розділі 5 цієї доповіді.

заходами, на які постійно наголошує МОЗ України. Можна припустити, що більша поінформованість експертів сприяє і більшому ступеню довіри до офіційних повідомлень.

* В анкеті експертів такого варіанту відповіді не було.

Підтверджує відсутність довіри до МОЗ серед населення і відповідь на питання «*Наскільки Ви довіряєте наведеним джерелам інформації про COVID-19?*» (діаграма, с.169). Понад 55% респондентів не довіряють інформації, яка надходить від МОЗ (зовсім не довіряють – 19,4%, скоріше не довіряють – 36,2%). При цьому, повністю довіряють лише 5,6% респондентів, скоріше довіряють – 30% респондентів.

Особливе занепокоєння викликає факт, що майже подібні показники недовіри простежуються й щодо інших джерел інформації, зокрема: Всесвітньої організації охорони здоров'я (зовсім не довіряють – 13,7%, скоріше не довіряють – 28,5%) та ЗМІ (зовсім не довіряють – 22%, скоріше не довіряють – 40,9%). Найавторитетнішими джерелами інформації для більшості респондентів є родичі та знайомі, яким довіряють 68% опитаних (скоріше довіряють – 46,3%, повністю – 21,6%) та практикуючі лікарі, яким довіряють 55% респондентів (44,7% – повністю та 10,3% – скоріше).

Відповіді на наведені питання певною мірою пояснюються тим, що респонденти особливо не виокремлюють небезпечність для себе

НАСКІЛЬКИ ВИ ДОВІРЯЄТЕ НАВЕДЕНИМ ДЖЕРЕЛАМ ІНФОРМАЦІЇ ПРО COVID-19?

% опитаних

Родичі та знайомі

Практикуючі лікарі

Всесвітня організація охорони здоров'я

Міністерство охорони здоров'я України

Засоби масової інформації

Народні цілителі та представники нетрадиційної медицини

☐ Довіряю*   ☒ Не довіряю**   ☐ Важко відповісти

* Сума варіантів відповіді «повністю довіряю» і «скоріше довіряю».

Жовтень 2021р.

** Сума варіантів відповіді «зовсім не довіряю» і «скоріше не довіряю».

COVID-19: небезпеку прирівнюють до таких захворювань, як цукровий діабет (становить істотну небезпеку – 35,9% становить смертельну небезпеку – 11,2% респондентів), інфаркт міокарда (28,7% та 34,2%, відповідно), туберкульоз (35,6% та 25,3%, відповідно). Істотну небезпеку від COVID-19 вбачають 37,2% опитаних громадян, а чверть (26,4%) – смертельну небезпеку (таблиця «Наскільки небезпечними Ви вважаєте для себе такі захворювання?», с.170). Це свідчить про те, що більшість опитаних отримують і довіряють точно не офіційним джерелам інформації, тому і ставлення як до COVID-19, так і захисту від нього (в т.ч. за допомогою вакцинації) є досить легковажним.

НАСКІЛЬКИ НЕБЕЗПЕЧНИМИ ВИ ВВАЖАЄТЕ ДЛЯ СЕБЕ ТАКІ ЗАХВОРЮВАННЯ?						
% опитаних						
	Зовсім не становить небезпеки	Мало небезпечно	Становить певну небезпеку	Становить істотну небезпеку	Становить смертельну небезпеку	Важко відповісти
Інфаркт	5,2	9,0	18,4	28,7	34,2	4,5
COVID-19	2,9	5,2	24,9	37,2	26,4	3,4
Туберкульоз	5,6	9,9	18,8	35,6	25,3	4,7
Цукровий діабет	6,9	11,9	28,0	35,9	11,2	6,0
Сезонний грип	6,1	21,9	42,5	21,6	5,4	2,5

Жовтень 2021р.

Доступність медичних послуг

Наступний блок питань був спрямований на з'ясування у громадян доступності медичних послуг, не пов'язаних з COVID-19. Адже відповіді лікарів ПМД (наведені вище) та дані аналізу офіційної статистики та наукових публікацій вказують на погіршення ситуації з універсальним доступом. Відповіді на питання цього блоку є досить суперечливими (що потребує додаткового дослідження), проте частково це можна пояснити тим, що серед опитаних громадян лише 39% мали проблеми зі

здоров'ям упродовж останніх 1,5 року (тоді як 61% — не мали проблем зі здоров'ям, а відповідно і досвіду отримання медичної допомоги також не мали).

Переважна більшість (85%) респондентів, які мали проблеми зі здоров'ям останнім часом, потребували медичної допомоги.

За необхідності, більшість (71%) опитаних громадян, які мали проблеми зі здоров'ям останні 1,5 роки, зверталися за медичною допомогою до терапевта/сімейного лікаря у державній поліклініці/амбулаторії, 23% — до вузького спеціаліста в державній поліклініці/амбулаторії, 15% — консультувалися з сімейним лікарем по телефону, 14% — лікувалися самостійно.

КУДИ ВИ ЗВЕРТАЛИСЯ У РАЗІ ЗАГОСТРЕННЯ/ВИНИКНЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗІ ЗДОРОВ'ЯМ (КРІМ СТОМАТОЛОГІЧНОЇ І КОСМЕТОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ) ПРОТЯГОМ ОСТАННІХ 1,5 РОКУ?*	
% тих, хто мав проблеми зі здоров'ям протягом останніх 1,5 року	
До державної поліклініки, амбулаторії до лікаря загальної практики, терапевта, сімейного лікаря	70,5
До державної поліклініки, амбулаторії до вузького спеціаліста	23,3
Консультувався по телефону з сімейним лікарем	15,3
Лікувався самостійно	14,3
До стаціонару (державної лікарні)	7,5
До приватної поліклініки до вузького спеціаліста	6,3
До приватної поліклініки до лікаря загальної практики, терапевта, сімейного лікаря	4,8
Консультувався по телефону з вузьким спеціалістом	4,7
До приватної клініки	2,0
До народного цілителя	1,1
До остеопата	0,3
Інше	0,7
Важко відповісти	0,3

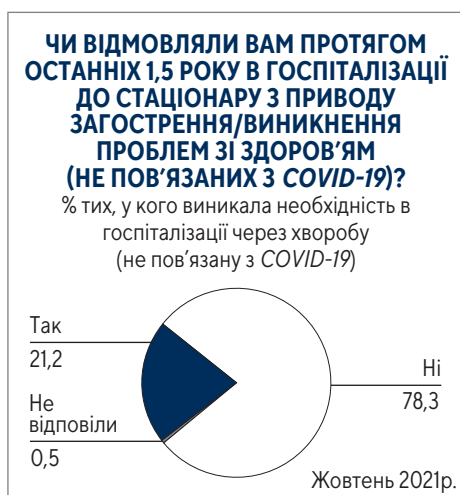
*Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Жовтень 2021р.

30% українських громадян зазначили, що мають хронічні захворювання. Упродовж останніх 1,5 року 10% опитаних потребували госпіталізації через хворобу, не пов'язану з коронавірусом.

Серед респондентів, у яких виникала необхідність у госпіталізації через хворобу, не пов'язану з COVID-19, 21% опитаних мали досвід відмови в госпіталізації, а дещо менше третині (31%) респондентів відмовляли в госпіталізації, у випадку захворювання на COVID-19. Звісно, ми не можемо заявляти про загальну тенденцію

на підставі цих даних, але ці цифри свідчать про певні збої в організації медичної допомоги в період пандемії, не готовність системи охорони здоров'я ефективно реагувати на сучасні виклики. І це не лише проблема СОЗ в Україні. Дослідження показують, що з подібними проблемами стикнулися майже всі країни світу.

Офіційна статистика показує, що в перший рік пандемії в Україні різко впала загальна кількість госпіталізацій. Падіння відбулося за багатьма показниками: скоротилося число медпрацівників, звернень до лікарів, виїздів «швидкої». Скоріше за все, це є свідченням не стрімкого зміцнення здоров'я населення, а катастрофічної ситуації в системі охорони здоров'я України. Таким чином відбулося зменшення доступу до стаціонарної допомоги.

Так, у 2020р., порівняно з 2019р., лікувальних закладів в Україні зменшено на 34 одиниці (2,8%), кількість ліжок впала на 13 867, або на 5,6%²⁷. Ці показники знизилися в усіх регіонах, і лише у Києві ліжок додалося на 176 одиниць. Лікарів у лікувальних закладах України поменшало на 3 140 (-3,56%), медперсоналу середньої ланки – на 15 275 осіб (-8,29%)²⁸.

²⁷ Центр медичної статистики МОЗ України, <http://medstat.gov.ua/ukr/statdan.html>.

²⁸ Там само.

ЛІКУВАЛЬНІ ЗАКЛАДИ УКРАЇНИ, од.			
	2019р.	2020р.	Зміни, %
Кількість лікувальних закладів	1 220	1 186	-2,8
Кількість місць	246 260	232 393	-5,6
Чисельність лікарів	88 085,25	945,75	-3,6
Чисельність середнього медичного персоналу	184 223,75	168 948,50	-8,3

Водночас, число хворих, які поступили до лікувальних закладів України у 2020р., було набагато меншим, ніж у 2019р. У перший рік пандемії до лікарень України поступило на 2,3 млн. менше пацієнтів, ніж у 2019р. Падіння становило 31,5%. Зокрема, обласні лікарні прийняли на 33,35% менше пацієнтів, центральні районні лікарні — на 34,23%, міські лікарні — на 29,7%. Показник проведених пацієнтами в лікарнях ліжко-днів у 2020р. впав на 34%, порівняно з 2019р.²⁹ Таке зниження кількості госпіталізацій безпосередньо пов'язано з процесами реформування медичної сфери.

Зниження кількості госпіталізацій безпосередньо пов'язано із впливом пандемії. З початком карантину надійшло розпорядження МОЗ та Уряду тимчасово припинити госпіталізацію планових хворих³⁰. Медустанови почали перепрофілювати під прийом пацієнтів із COVID-19. Згодом заборону на планову госпіталізацію пом'якшили, але потім у листопаді 2020р. знову заборонили планове лікування. Це не стосувалося хворих, яким була потрібна невідкладна допомога.

Початок пандемії коронавірусу в Україні збігся з черговим етапом медичної реформи. Тепер вона торкнулася вторинної ланки системи охорони здоров'я, а саме лікувальних закладів, які почали фінансуватися за договорами з Національною службою здоров'я України (НСЗУ) та тарифами за надану медпослугу.

Варто додати, що катастрофічні показники пов'язані не лише зі змінами вторинної ланки. Декларацію із сімейним лікарем мають близько

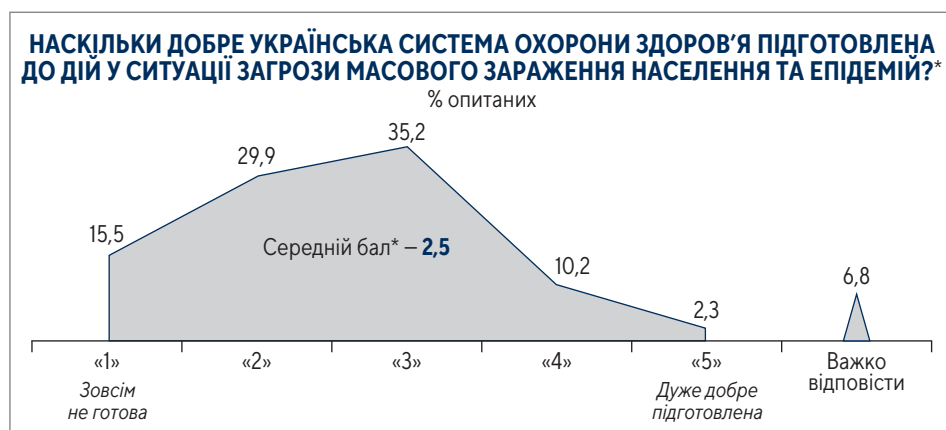
²⁹ Там само.

³⁰ Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Тимчасові заходи у закладах охорони здоров'я з метою забезпечення їх готовності для надання медичної допомоги хворим на гостру респіраторну хворобу COVID-19, спричинену коронавірусом SARS-CoV-2» №698 від 23 березня 2020р., https://moz.gov.ua/uploads/3/19644-dn_23032020_698_dod.pdf.

НАВАНТАЖЕННЯ НА ЛІКУВАЛЬНІ ЗАКЛАДИ				
	2019р.	2020р.	Зміни, од.	Зміни, %
Загалом поступило хворих, осіб у т.ч.:	7 414 775	5 079 153	-2 335 622	-31,5
до обласних лікарень	609 843	406 486	-203 357	-33,2
до центральних дільничних лікарень	2 521 524	1 658 370	-863 154	-34,2
до міських лікарень	2 112 230	1 484 580	-627 650	-29,7
Проведено хворими ліжко-днів	76 839 595	50 606 024	-266 233 571	-34,1

70% жителів України. Це означає, що потрапити на другий рівень надання допомоги без декларації громадяни можуть за власним зверненням, а це вже платно. Крім того, сімейні лікарі далеко не завжди є фізично доступними для своїх пацієнтів, які захотіли з ними підписати декларації. У самій медреформі зроблено акцент на гострий стан пацієнта, а профілактика і попередження захворювань відійшли на другий план або зовсім не розглядаються. Пацієнт опиняється у ситуації, коли отримати медичну допомогу нереально, якщо він не має невідкладного стану. **Фактично, ми можемо говорити про різке зменшення доступу громадян до стаціонарної допомоги.**

Тому не дивно, що майже 45% опитаних громадян вважають, що українська система охорони здоров'я не готова до серйозних викликів.

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де «1» означає, що система охорони здоров'я зовсім не готова до таких ситуацій, а «5» – дуже добре підготовлена.

Жовтень 2021р.

Сплата за медичні послуги

Наступним надзвичайно важливим, з точки зору універсального доступу до медичної допомоги, є питання фінансового тягаря для домогосподарств. Результати дослідження показали, що серед респондентів, які лікувались у стаціонарі останні 1,5 роки, 80% сплачували з власної кишені. При чому неофіційно – 39% респондентів. Якщо подивитися, за які саме спожиті медичні послуги сплачували опитані, то сумарно за обстеження сплачували 99,9% респондентів, за ліки – 93,2% респондентів.

ЯКЩО ВИ ЛІКУВАЛИСЯ СТАЦІОНАРНО, ТО ЧИ СПЛАЧУВАЛИ ВИ ЗА ЛІКУВАННЯ?

% тих, хто лікувався у стаціонарі протягом останніх 1,5 року

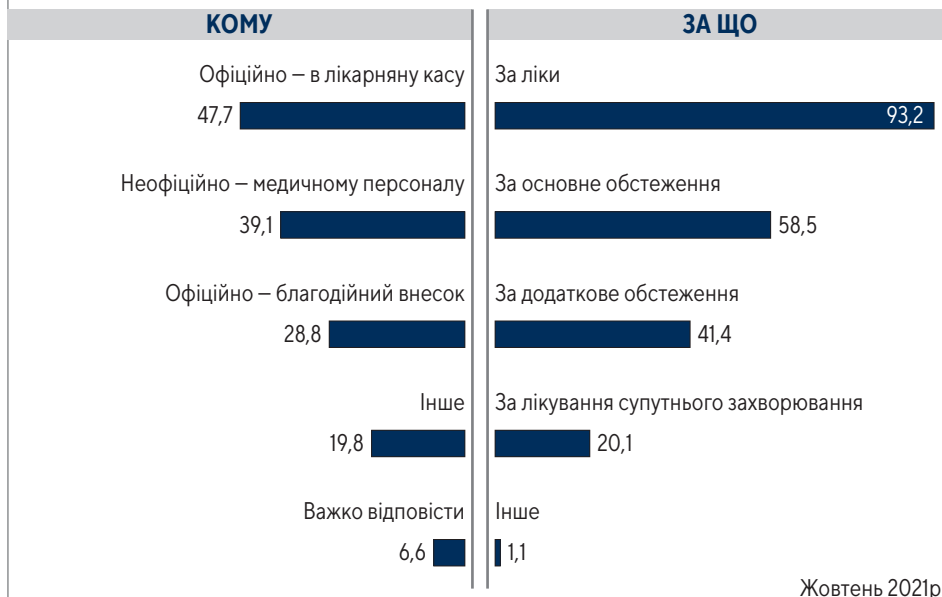

Жовтень 2021р.

Не відповіли – 0,5%

ЯКЩО ВИ СПЛАЧУВАЛИ ЗА СТАЦІОНАРНЕ ЛІКУВАННЯ, ТО...?*

% тих, хто лікувався стаціонарно протягом останніх 1,5 року і сплачував за лікування

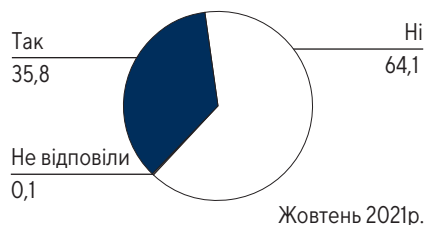
Жовтень 2021р.

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Амбулаторна допомога. Амбулаторна медична допомога забезпечується дещо краще: з 35,8% респондентів, які протягом останніх 1,5 року мали потребу в амбулаторній допомозі (з причин, не пов'язаних з COVID-19), відмову отримували лише 8,4% опитаних і 14,5% респондентів вимушені були відкласти візит до лікаря. На відмову від лікаря ПМД/сімейного лікаря вказали 3,5% респондентів. І хоча, здавалося, це дуже низький показник, адже, на думку представників ініціативи лікарів «The Primary Health Care Performance Initiative», потужна первинна медична допомога може забезпечити важливу «першу лінію» захисту для забезпечення безпеки і здоров'я населення та реагування на ситуацію з COVID-19³¹. Тож це вказує або на фізичну нестачу лікарів ПМД, або їх критичне навантаження у веденні ковідних хворих, або ж на неналежні організаційні механізми надання первинної медичної допомоги.

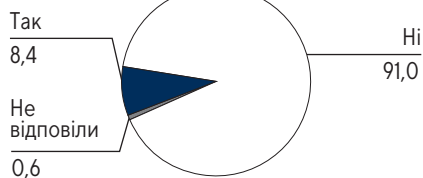
**ЧИ ВИНИКАЛА У ВАС НЕОБХІДНІСТЬ
ЗВЕРТАТИСЯ ДО ПОЛІКЛІНІКИ ЧИ
АМБУЛАТОРІЇ (З ПРИЧИН,
НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З COVID-19)
ПРОТЯГОМ ОСТАННІХ 1,5 РОКУ?**

% опитаних

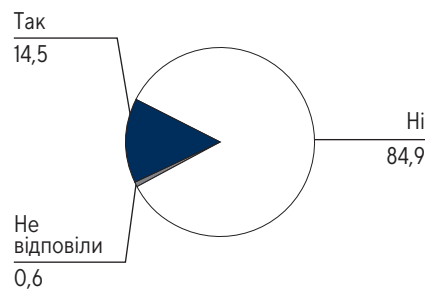
**ЧИ ВІДМОВЛЯЛИ ВАМ ПРОТЯГОМ
ОСТАННІХ 1,5 РОКУ У ПРИЙОМІ В
АМБУЛАТОРІЇ/ПОЛІКЛІНІЦІ З
ПРИВОДУ ЗАГОСТРЕННЯ/ВИНИКНЕННЯ
ПРОБЛЕМ ЗІ ЗДОРОВ'ЯМ?**

% тих, у кого виникала необхідність
звертатися до поліклініки чи амбулаторії
(з причин, не пов'язаних з COVID-19)

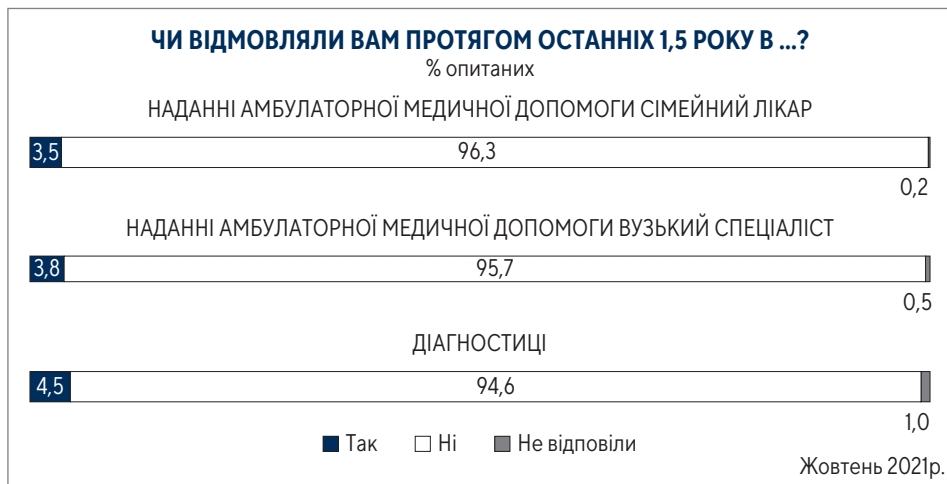

**ЧИ ВИМУШЕНІ ВИ БУЛИ
ПРОТЯГОМ ОСТАННІХ 1,5 РОКУ
ВІДКЛАСТИ ВІЗИТ ДО ЛІКАРЯ?**

% опитаних

³¹ Key Messages: The Role of Primary Health Care in COVID-19 Response & Recovery, https://improvingphc.org/sites/default/files/COVID19%20and%20Primary%20Health%20Care_Key%20Messages.

Медична допомога хворим на COVID-19

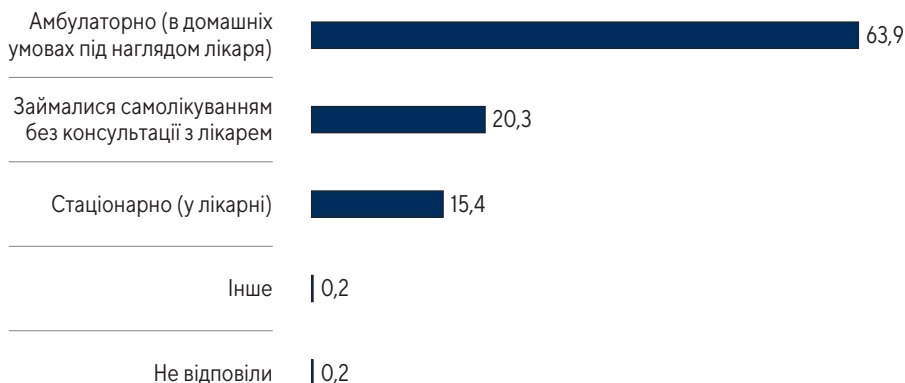
Наступний блок питань стосувався організації медичної допомоги хворим на COVID-19. 23,7% опитаних зазначили, що хворіли на COVID-19. 15,4% тих, хто хворів на коронавірус, відповіли, що лікувалися стаціонарно, 63,9% — амбулаторно (в домашніх умовах під наглядом лікаря), а 20,3% — займалися самолікуванням без консультації з лікарем. Останній показник свідчить про неналежну логістику у веденні ковідних пацієнтів (про що йшлося вище): від встановлення діагнозу, розслідування ланцюга поширення та реальної статистичної картини перехворілих.

Щодо фінансового тягаря, то 56% з тих, хто хворів на COVID-19 і лікувались амбулаторно (в домашніх умовах під наглядом лікаря), сплачували з власної кишені: 88% — за лікування, 40% — за діагностику і 13% — додатково сплачували лікарю/медсестрі.

ЯК ВИ ЛІКУВАЛИСЯ ВІД COVID-19?

% тих, хто хворів на COVID-19

Жовтень 2021р.

ЯКЩО ВИ ЛІКУВАЛИСЯ ВІД COVID-19 АМБУЛАТОРНО (В ДОМАШНІХ УМОВАХ ПІД НАГЛЯДОМ ЛІКАРЯ), ЧИ СПЛАЧУВАЛИ ЗА ЛІКУВАННЯ?

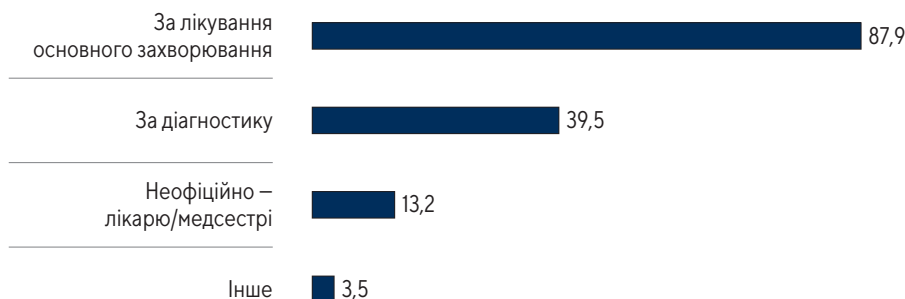
% тих, хто хворів на COVID-19 і лікувався амбулаторно

Жовтень 2021р.

ЯКЩО ТАК, ТО ЗА ЩО ВИ СПЛАЧУВАЛИ?*

% тих, хто хворів на COVID-19, лікувався амбулаторно і сплачував за лікування

Жовтень 2021р.

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Як квінтесенція усіх результатів опитування, які показали системні збої в організації та наданні медичної допомоги як хворим на *COVID-19*, так і хворим на інші (не пов'язані з *COVID-19*) хвороби – відповіді респондентів щодо найбільш дієвих (на їх думку) способів боротьби з розповсюдженням коронавірусу.

На початку пандемії виник консенсус стосовно того, що вакцинація є остаточним рішенням для реалізації надій людства на профілактику захворювань, колективний імунітет та повернення до нормального життя. Тому людство з великим інтересом, очікуванням і надією спостерігало за тим, як різні програми розробки вакцин стартували в усьому світі з метою створення вакцин, які довели свою ефективність, рентабельність і здатність отримувати схвалення регулюючих органів у рекордно стислі терміни.

Наука та наукові спільноти знайшли підхід до, здавалося б, невиконуваного завдання, оскільки кілька вакцин завершили випробувальні етапи до перших роковин оголошення ВООЗ про пандемію *COVID-19*. Проте цей швидкий прогрес на науковому фронті був обтяжений серйозною проблемою сучасності – інфодемією³² в епоху соціальних мереж. Контрнаукова, псевдонаукова інформація, теорія змови розмили уявлення суспільства про хворобу, спотворили розуміння профілактичних заходів та серйозно підірвали ставлення громадськості до програм вакцинації.

Відмова від вакцинації була внесена ВООЗ до 10 загроз глобальному здоров'ю у 2019р. Експерти ВООЗ визначили найпоширеніші причини відмови: впевненість у тому, що хвороба обійде їх стороною, недоступність вакцин, а також брак довіри³³.

Майже кожному відомо, що щеплення, як частина комплексу запобіжних заходів, запобігає виникненню та розповсюдженню багатьох інфекційних захворювань. Разом з тим, антищеплювальні кампанії періодично проходять у всьому світі, в період пандемії особливо була поширена така діяльність в Інтернеті, соціальних мережах, що суттєво вплинуло на думку громадян.

³² Поширення неправдивої інформації та відомостей, що впливає на громадську думку.

³³ ВОЗ: десять угроз общественному здравоохранению в 2019 году. – Новости ООН, 30 декабря 2019г., <https://news.un.org/ru/story/2019/01/1348082>.

За результатами опитування травня 2021р., 43% громадян не мали намірів вакцинуватися³⁴. Серед причин відмови від вакцинації 31% — називали недостатню ефективність і безпечність вакцин, що використовуються в Україні, 30% — вважали, що ризики від вакцинації перевищують ризики від самої хвороби.

ГОЛОВНА ПРИЧИНА ВІДМОВИ ВІД ЩЕПЛЕННЯ ВІД КОРОНАВІРУСУ COVID-19, % тих, хто не має наміру робити щеплення від коронавірусу	
Вважаю, що вакцини, які застосовуються в Україні, недостатньо ефективні чи безпечні, якоюсь іншою вакциною я зробив би щеплення	31,4
Вважаю, що ризики від вакцинації перевищують ризики від самої хвороби	29,9
Я вже перехворів на коронавірус	14,6
Маю медичні протипоказання	11,6
Вважаю, що імовірність того, що я захворію на COVID-19, дуже низька	7,5
Інша причина	3,3
Важко відповісти	1,7

Травень 2021р.

Не дивлячись на активну інформаційну кампанію з вакцинації з боку Уряду, станом на жовтень 2021р., лише 31% опитаних громадян вважають, що найбільш дієвим механізмом є тотальна вакцинація населення. 18% — вважають, що боротися з розповсюдженням коронавірусу може допомогти лише широка мобілізація медичних закладів та лікування хворих. 17% — згодні вдаватися до заходів ізоляції потенційних носіїв інфекції (діаграма «Яким є найбільш дієвий спосіб боротьби з розповсюдженням ...?», с.182).

Скоріше за все, саме брак достовірної повної інформації, з одного боку, а з іншого — високий рівень недовіри до офіційних посадових осіб, впливає на рівень довіри і до розроблених у світі вакцин.

³⁴ Докладніше див. підрозділ «Інформаційне забезпечення антикризової політики» розділу 2 цієї доповіді.

ЯКИМ Є НАЙБІЛЬШ ДІЄВИЙ СПОСІБ БОРОТЬБИ З РОЗПОВСЮДЖЕННЯМ КОРОНАВІРУСУ?

% опитаних

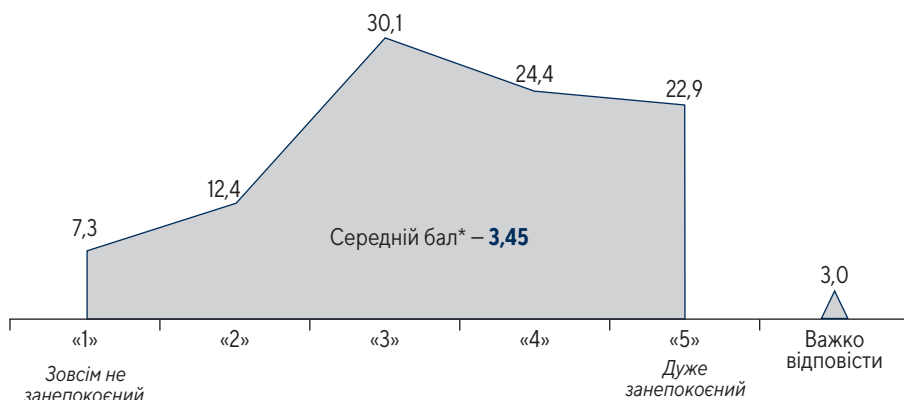

Жовтень 2021р.

Змінні, які виявилися значущими, відбивають страх чи відсутність страху перед хворобою *COVID-19*, віру чи невіру в те, що пандемія є фальшивою чи переоціненою, сильний чи слабкий інтерес до отримання інформації. Так, можливість захворіти на *COVID-19* громадянами оцінюється у середньому на 3,45 балу. При тому, що більше половини опитаних українців відповіли, що їх родичи або друзі вже хворіли.

НАСКІЛЬКИ ВИ ЗАНЕПОКОЄНІ МОЖЛИВІСТЮ ЗАРАЗИТИСЯ COVID-19?*

% опитаних

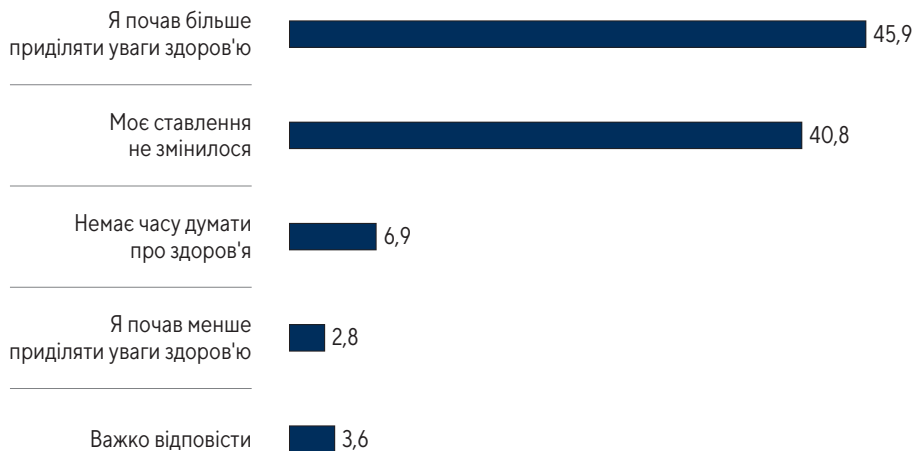

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де «1» означає, що зовсім не занепокоєний, а «5» – дуже занепокоєний.

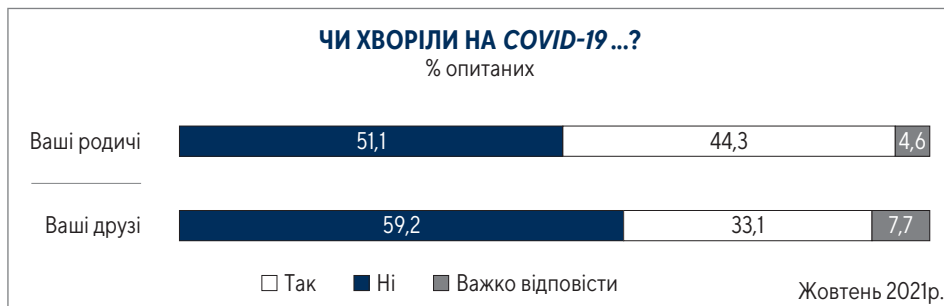
Жовтень 2021р.

ЯК ЗМІНИЛОСЯ ВАШЕ СТАВЛЕННЯ ДО ЗДОРОВ'Я ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ?

% опитаних

Жовтень 2021р.

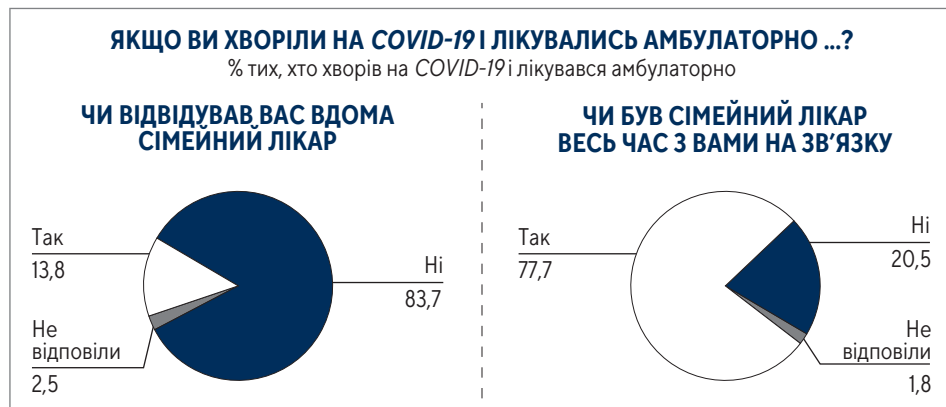

Таким чином, результати опитування показали, що організація СОЗ в умовах пандемії *COVID-19* є посередньою, як з точки зору лікарів ПМД, так і на думку населення.

Аналогічні тенденції стосуються і комунікації МОЗ, НСЗУ, органів місцевого самоврядування, ДОЗ. Це, безумовно, впливає на «довіру» до інформації, що надходить з офіційних джерел.

Під наглядом сімейних лікарів перебувають різні категорії пацієнтів з *COVID-19* (різної складності і перебігу захворювання). Респонденти-лікарі вказували на дефіцит медичних кадрів. Це опосередковано підтверджено й відповідями громадян – на відмову надавати медичну допомогу від лікарів ПМД вказували 3,5% респондентів, що, найімовірніше, пов'язано саме з фізичним перенавантаженням лікарів або нестачею кадрів (хоча це питання потребує окремого дослідження). Крім того, свідченням перенавантаження лікарів є відповіді українців на питання про відвідування або зв'язок хворих на коронавірус із сімейними лікарями (діаграми «Якщо Ви хворіли на *COVID-19* і лікувалися амбулаторно...?», с.185).

Кампанія з популяризації вакцинації населення від *COVID-19* є невдалою, про що свідчить те, що лише 31% опитаних вважають, що найбільш дієвим механізмом боротьби з пандемією є тотальна вакцинація населення. Одним з інструментів підсилення цього завдання є більше залучення лікарів ПМД до кампанії з популяризації вакцинації, адже саме практикуючі лікарі ПМД належать до категорії, кому переважно довіряють громадяни.

Жовень 2021р.

За результатами дослідження (огляду наукової літератури, статистичної інформації та результатів опитування) встановлено, що урядами більшості країн світу розроблено та запроваджено політики щодо послуг, які надаються постачальниками ПМД у зв'язку з пандемією COVID-19.

Переважна більшість експертів та дослідників вказують на недостатність уваги наданню основних послуг, не пов'язаних з COVID-19, на рівні ПМД, що призвело до:

- ✓ зниження обсягу такої медичної допомоги, особливо пацієнтам, які мають хронічні захворювання;
- ✓ зменшення доступу до первинної медичної допомоги;
- ✓ погіршення управління усіма проблемами здоров'я населення на рівні ПМД;
- ✓ заходи COVID-19 щодо фізичного дистанціювання, карантинних обмежень та локдауну впливають на соціальне життя, створюючи тим самим нові проблеми зі здоров'ям.

Пандемія є не просто проблемою для СОЗ, а тісно переплітається з політичними, соціальними та економічними проблемами, які вимагають комплексу заходів, тому посилення СОЗ не лише зменшить вплив COVID-19 на здоров'я і добробут мільйонів людей, але й обмежить сприйнятливність до наступної пандемії.

5.

ВПЛИВ КОРОНАВІРУСУ НА ВСІ СФЕРИ ЖИТТЯ: ПОГЛЯД ГРОМАДЯН ТА ЕКСПЕРТІВ

Поширення коронавірусу призвело до виникнення нової пандемічної реальності, а її масштабні соціальні наслідки вимагають вивчення та аналізу. Пандемія раптово докорінно змінила світ практично одночасно для всіх. Звичні уявлення про світ та уклад життя вочевидь «старіють і розсипаються», і складаються нові, поки невидимі соціальні звички.

З березня 2020р. соціологи почали вивчати нову реальність, що склалася в результаті пандемії коронавірусу *COVID-19*. Дослідження проводяться в різних сферах суспільного життя: в економіці, у сфері бізнесу, в медицині, в повсякденних практиках, а також аналізуються і особливості життєустрою в новій реальності.

Коли пандемія лише починалася, було багато прогнозів щодо того, як вона остаточно та безповоротно змінить наше життя, від найпохмуріших до найоптимістичніших.

Оптимістичні будувалися навколо ідеї зміни повсякденних практик: люди зрозуміють, що можна не їздити на роботу, не орендувати офіси, вчитися та зустрічатися в Інтернеті, і ці практики залишаться з нами назавжди, замінивши застарілі, пов'язані з фізичним переміщенням.

Другий прогноз, прямо протилежний, констатував величезний спектр можливостей втручання держави у приватне життя — страх вірусу на той момент був доволі сильним важелем (зараз його майже немає). Це легітимізувало будь-які дії влади, націлені на боротьбу з епідемією, і як наслідок — люди мали звикнути з делегуванням контролю над своїм життям владним структурам.

Проте ми бачимо, що втручання держави посилюється зовсім не тому, що люди делегували право контролю над своїм життям державним технологічним агентам. Наслідком пандемії стало надто сильне обмеження мобільності, а вже воно, своєю чергою, відкрило більш серйозний доступ до втручання у приватне життя.

У попередніх розділах уже згадувалися деякі результати загальнонаціонального соціологічного дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова, стосовно ставлення громадян України до пандемії, а також до кроків, здійснюваних Урядом для пом'якшення руйнівних наслідків коронакризи¹. У цьому розділі надається більш детальний аналіз причин і факторів, що детермінують ставлення громадян до дій українського Уряду, а також наводяться результати експертного опитування² стосовно оцінок ефективності запроваджених урядових дій.

РЕАКЦІЯ НА КОРОНАКРИЗУ

Реальні зміни в суспільстві внаслідок пандемії багато в чому залежатимуть від реакції на неї самого населення. У 1991р. М.Портер написав статтю, яка дала життя т.зв. «гіпотезі Портера»³, суть якої полягає в тому, що жорсткі обмеження дають поштовх до виникнення інновацій та підвищення ефективності. Цілком природньо, що за підсумками коронавірусу ця гіпотеза виявиться вкрай затребуваною для опису світу, в якому ми житимемо в найближчому майбутньому. Мало ймовірно, що після закінчення карантину все повернеться у вихідну точку на 100%.

¹ Дослідження проводилося 14-20 жовтня 2021р. в усіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2 018 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

Також у цьому розділі наводяться дані іншого загальнонаціонального опитування, проведеного 21-26 травня 2021р. в усіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2 017 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

² Експертне опитування проведене соціологічною службою Центру Разумкова в жовтні-листопаді 2021р. Опитані 120 експертів (представники органів місцевого самоврядування та місцевих адміністрацій, працівники соціальних служб та закладів охорони здоров'я, представники громадських організацій і волонтери) в усіх областях України та м.Києві.

³ The Porter Hypothesis at 20. Can Environmental Regulation Enhance Innovation and Competitiveness? – Discussion Paper, January 2011, <https://media.rff.org/documents/RFF-DP-11-01.pdf>.

Дослідження показало, що більшість громадян упевнені, що епідемія коронавірусу скоро завершиться, але «світ вже ніколи не буде колишнім». З такою тезою погоджуються половина опитаних експертів, хоча серед простих громадян з такою тезою погоджується значно менша частка — 39%. Серед населення більш розповсюджена надія на те, що після завершення коронакризи, все стане на свої місця, з цією тезою також погоджуються 18% громадян проти 7% опитаних експертів.

Дослідження підтвердило і тезу про зміну звичного способу життя людей, що проявилось не лише в посиленні засобах санітарної гігієни, але й в обмеженні безпосередньої соціальної взаємодії. 17% респондентів відповіли, що в період активної фази карантинних обмежень скасовували заплановані раніше заходи з сім'єю та друзями, 16% — уникають громадського транспорту, 11% — рідше стали подорожувати.

**ЯК ЗМІНИВСЯ ВАШ ЗВИЧНИЙ
СПОСІБ ЖИТТЯ ПІД ЧАС
ЕПІДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ
ТА ПІСЛЯ АКТИВНОЇ ФАЗИ
КОРОНАВІРУСНИХ ОБМЕЖЕНЬ?***

% опитаних

Мию частіше руки	62,7
Ношу захисну маску поза домом	59,4
Залишаюся частіше вдома	39,4
Дотримуюся соціальної дистанції	39,2
Уникаю громадських місць, таких, як бари, ресторани тощо	26,1
Скасував заплановані раніше заходи з сім'єю та друзями	17,2
Уникаю громадського транспорту	15,6
Став уникаати покупок у магазинах у час найбільшого скупчення людей	14,5
Рідше став подорожувати	11,3
Став більше часу проводити в соціальних мережах	10,7
Став більше купувати <i>online</i>	10,0
Повністю або частково перейшов на дистанційну роботу/навчання	9,3
Використовую рідше готівку	4,5
Працюю вдома	4,2
Менше займаюся спортом	3,1
Я не вніс жодних змін у звичний спосіб життя	11,4
Важко відповісти	1,7

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді. Травень 2021р.

Ще на початку поширення пандемії ВООЗ попереджала про небезпеку порушення психічного здоров'я населення⁴. На тлі стрімкого розповсюдження пандемії коронавірусної інфекції люди починають відчувати підвищений страх, хвилювання і занепокоєння. Це стосується як населення загалом, так і різних груп громадян (наприклад, осіб похилого віку, постачальників послуг охорони здоров'я та осіб із супутніми порушеннями здоров'я).

Головні психологічні наслідки пандемії сьогодні проявляються у підвищеному рівні стресу і тривожності. При цьому із запровадженням нових протиепідемічних заходів і пов'язаних з ними змін (насамперед карантину, який суттєво змінив звичні види діяльності, повсякденний уклад та вплинув на головні джерела існування) також може зростати рівень самотності, депресії, згубного вживання алкоголю та наркотиків. Через страх зараження людина перебуває в постійній тривозі, цурається роботи, нікуди не випускає дітей, постійно використовує засоби дезінфекції.

Переважна більшість респондентів погоджуються з тим, що соціальна ізоляція справила абсолютно негативний вплив на психічне самопочуття громадян. Пандемія вірусу COVID-19

⁴ Mental health and psychosocial considerations during the COVID-19 outbreak. – World Health Organization, 18 March 2020, https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/mental-health-considerations.pdf?sfvrsn=6d3578af_10.

з його непередбачуваністю, швидким розвитком, відсутністю чітких прогнозів на завершення та перевірених сценаріїв усунення ризиків значно підвищила рівень стресу. Дослідження зафіксувало, що 62% громадян тією чи іншою мірою погодилися, що ізоляція призводить до зростання депресії, 66% — тривожності і майже кожен четвертий вбачає можливим наслідком соціальної ізоляції самогубство.

* Сума варіантів відповіді «повністю згоден» і «скоріше згоден».

** Сума варіантів відповіді «зовсім не згоден» і «скоріше не згоден».

Жовтень 2021р.

ДО ЯКИХ НАСЛІДКІВ ПРИЗВЕЛА ПАНДЕМІЯ COVID-19?*	
% опитаних експертів	
Погіршення психічного здоров'я громадян	77,7
Зростання економічної нестабільності	72,7
Зниження доходів	69,4
Посилення проблем зі здоров'ям громадян	65,3
Зростання безробіття	62,8
Загострення соціальної напруженості та конфліктів у країні	59,5
Обмеження свободи пересування	53,7
Погіршення якості медичних послуг	47,9
Значне подорожчання товарів	46,3
Закупка додаткового обладнання для закладів охорони здоров'я	45,5
Зростання соціальної несправедливості, нерівності між людьми	38,0
Виділення додаткових бюджетних коштів на розвиток системи охорони здоров'я	38,0
Почастішання випадків відмови у безоплатній медичній допомозі	36,4
Додаткові виплати лікарям	33,9
Початок епідемій інших інфекційних захворювань	26,4
Посилення політичної нестабільності	20,7
Зростання рівня насильства в суспільстві	14,9
Дефіцит продуктів харчування	7,4
Інше	0,0
Важко відповісти	0,0

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Переважна більшість (78%) опитаних експертів головним наслідком, до якого призвела пандемія COVID-19, називають саме погіршення психічного здоров'я громадян. Цей наслідок вважається навіть більш суттєвим, ніж економічні наслідки. Так, зростання економічної нестабільності як наслідок називають 73%, зниження доходів – 69%.

ОЦІНКА ДІЙ УРЯДУ

Загрози пандемії мають прояв у кількох вимірах:

✓ *по-перше*, це нагальна криза системи охорони здоров'я, що має потенціал спровокувати соціально-економічну кризу;

✓ *по-друге*, пандемія COVID-19 ставить під питання базові принципи свободи, зокрема свободу пересування;

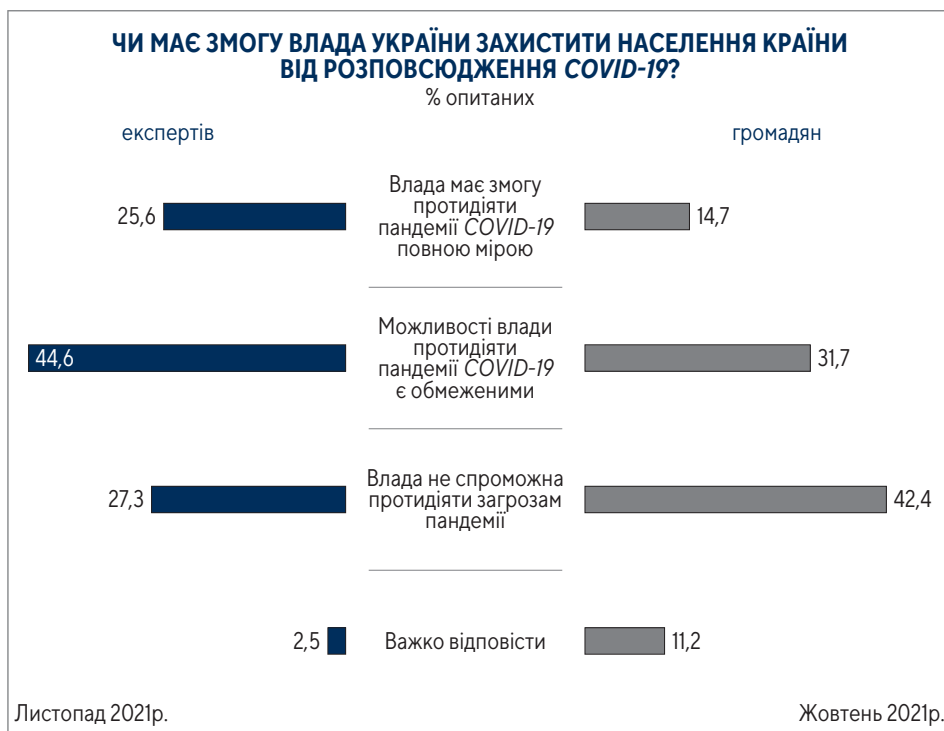
✓ *по-третє*, ставиться під питання здатність державних інституцій своєчасно надавати допомогу чи принаймні координувати діяльність у кризових ситуаціях.

Урядом представлено низку ініціатив з пом'якшення наслідків пандемії економічними інструментами з середини березня 2020р. Проте **відповідь українського Уряду на пандемію має дуже обмежений характер, зокрема з причин браку**

**компетенції, через динамізм ситуації, з яким важко оперативно впо-
ратися.** Фокус таких ініціатив зосереджений на наданні підтримки
громадянам і підприємствам. Чи вдалось українському Уряду діяти
ефективно?

Відповідь на питання «*Чи має змогу влада України захистити
населення країни від розповсюдження COVID-19?*» показує низький
рівень довіри громадян до дій Уряду. Не вірять у спроможність влади
протидіяти загрозам пандемії 42% опитаних громадян. 32% — вважають
таку можливість обмеженою, і лише 15% — висловлюють упевненість,
що влада має змогу протидіяти пандемії COVID-19 повною мірою.

Проте, вже традиційно, як можна побачити, думка експертів не збі-
гаються з думкою громадян. Так, експерти більш оптимістично оціню-
ють можливість влади протидіяти пандемії. Відповідно серед експертів
на 15% менше тих, хто сумнівається у спроможності влади протидіяти
загрозам пандемії.

Заходи антикризової політики переважно були спрямовані на вирішення трьох груп завдань:

- ✓ підтримку громадян, у т.ч. прямі виплати домогосподарствам;
- ✓ збереження робочих місць;
- ✓ підтримку бізнесу, особливо малого та середнього.

ДУМКИ ЕКСПЕРТІВ ПРО ПІДТРИМКУ БІЗНЕСУ ТА ГРОМАДЯН

У дослідженні було запропоновано три блоки питань стосовно того, що повинна робити держава для стабілізації економіки, підтримки бізнесу та населення.

На думку експертів, в економічній площині головні дії держави мали бути спрямовані на підтримку в першу чергу сфери охорони здоров'я (53%), зниження податкових платежів або їх відстрочення (49%), а також вжиття окремих заходів підтримки секторів економіки за рахунок бюджету (44%) (таблиця «Що держава повинна робити в першу чергу для стабілізації економіки?», с.194). Найменшу підтримку отримали такі кроки як припинення дії бюджетних правил, що обмежують обсяги залучених запозичень (5%). Саме такі кроки здійснювались урядами багатьох розвинутих країн світу. В Україні ж збільшення випадальних доходів бюджету позиковим фінансуванням експертною спільнотою підтримано не було.

ЩО ДЕРЖАВА ПОВИННА РОБИТИ В ПЕРШУ ЧЕРГУ ДЛЯ СТАБІЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ?*

% опитаних експертів

Збільшувати асигнування на сферу охорони здоров'я	52,9
Знижувати податкові платежі або відстрочити їх	48,8
Передбачати окремі заходи підтримки секторів економіки за рахунок бюджету	43,8
Збільшувати бюджетну підтримку для найбільш постраждалих галузей (авіаперевізників, сільського господарства, туризму тощо)	39,7
Збільшувати державні гарантії для економіки	36,4
Надавати державні гарантії фінансовому сектору по операціях для реального сектору економіки	26,4
Збільшення прямих асигнувань і заміщення випадаючих доходів бюджету позиковим фінансуванням	12,4
Припинити дію бюджетних правил, що обмежують обсяги залучених запозичень	5,0
Інше	1,7
Важко відповісти	5,8

* Експертам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

Підтримка бізнесу, з точки зору експертів, мала фокусуватися на скасуванні штрафів і пені за прострочення платежів (48%), відстрочки і зниження платежів по податках (47%), наданні субсидій ФОПам та самозайнятим особам (39%), створенні умов для вільного підприємництва, перш за все — для малого і середнього бізнесу (38%).

ЩО ДЕРЖАВА ПОВИННА РОБИТИ В ПЕРШУ ЧЕРГУ ДЛЯ ПІДТРИМКИ БІЗНЕСУ?*

% опитаних експертів

Скасувати штрафи і пені за прострочення платежів	47,9
Відстрочити і знизити платежі по податках	47,1
Надавати субсидії ФОПам і самозайнятим особам	38,8
Створити умови для вільного підприємництва, перш за все — для малого і середнього бізнесу	38,0
Надавати гарантії та пільгові умови за кредитами	36,4
Створити робочі місця з метою надання роботи всім працездатним громадянам	31,4
Надавати субсидії (гранти) для постраждалих галузей	29,8
Надавати субсидії (гранти) підприємствам в обмін на збереження зайнятості	24,8
Запровадити тимчасовий мораторій на процедуру банкрутства	14,9
Інше	1,7
Важко відповісти	5,0

* Експертам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

Що стосується підтримки населення, то переважна більшість (73%) опитаних експертів вважають першочерговим кроком з боку держави регулювання цін на період дії карантину на соціально значущі продукти харчування, засоби індивідуального захисту, лікарські засоби, антисептики. 57% експертів бачать обов'язок держави у збільшенні грошових виплат найбільш соціально вразливим групам населення (сім'ям з дітьми, пенсіонерам, ветеранам, малозабезпеченим тощо), а також надання субсидій, пільг, соціальних виплат малозабезпеченим громадянам (52%).

ЩО ДЕРЖАВА ПОВИННА РОБИТИ В ПЕРШУ ЧЕРГУ ДЛЯ ПІДТРИМКИ НАСЕЛЕННЯ?*	
% опитаних експертів	
Регулювати ціни на період дії карантину на соціально значущі продукти харчування, засоби індивідуального захисту, лікарські засоби, антисептики	72,7
Збільшити грошові виплати найбільш соціально вразливим групам населення (сім'ям з дітьми, пенсіонерам, ветеранам, малозабезпеченим тощо)	57,0
Надавати субсидії, пільги, соціальні виплати малозабезпеченим громадянам	52,1
Запровадити тимчасовий мораторій на виконання вимог про стягнення боргів з фізичних осіб (на вилучення майна у разі невиконання кредитів, скасування штрафів і пені у разі неплатежів за кредитами, за послуги ЖКГ)	47,1
Надавати соціальні кредити на житло, освіту тощо	21,5
Інше	1,7
Важко відповісти	1,7

* Експертам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

Переважна більшість (79%) експертів вважають, що найбільш ефективним заходом підтримки української економіки під час кризи мають бути стандартні заходи пом'якшення економічної політики (зниження відсоткових ставок, зниження податків, вплив на обмінний курс національної валюти тощо) (діаграма «Які заходи підтримки економіки...?», с.196).

Серед українських економістів найбільша дискусія була присвячена питанню, кому допомагати: тим, хто більше постраждав під час кризи, або галузям і підприємствам, які точно зможуть відновитися? Фактично підтримку мали б отримати переважно постраждалі. Проте, як показала практика, в Україні малий та середній бізнес отримали зано менше підтримки, ніж великі підприємства та фінансові установи.

ЯКІ ЗАХОДИ ПІДТРИМКИ ЕКОНОМІКИ ПІД ЧАС КРИЗИ Є БІЛЬШ ЕФЕКТИВНИМИ?

% опитаних експертів

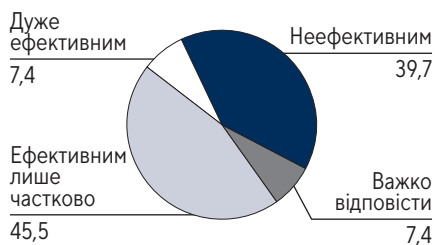
Стандартні заходи пом'якшення економічної політики (зниження відсоткових ставок, зниження податків, вплив на обмінний курс національної валюти тощо)	79,3
Стимулювати споживання за рахунок споживчих кредитів	4,1
Пряма роздача грошей	5,0
Важко відповісти	11,6

Населення отримало певну підтримку, але її було надзвичайно замало. За 11-бальною шкалою рівень підтримки громадян з боку держави експертами оцінено у 4,2 бала. Найбільш постраждалою соціальною групою відносно більшість (48%) експертів називають пенсіонерів (таблиця «Про які соціальні групи насамперед можна сказати, що вони не отримали достатній соціальний захист під час пандемії COVID-19?», с.197).

Експертів також просили визначити їх ставлення до такого заходу стимулювання економіки як пряма роздача грошей, тобто коштів, що видаються безпосередньо жителям країни в якості підтримки («вертолітні гроші»).

НАСКІЛЬКИ ЕФЕКТИВНИМ ЗАХОДОМ СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ МОЖНА ВВАЖАТИ ПРЯМУ РОЗДАЧУ ГРОШЕЙ («ВЕРТОЛІТНІ ГРОШІ»), ТОБТО КОШТИ, ЩО ВИДАЮТЬСЯ БЕЗПОСЕРЕДНЬО ЖИТЕЛЯМ КРАЇНИ В ЯКОСТІ ПІДТРИМКИ?

% опитаних експертів

Як уже зазначалося у попередніх розділах, така підтримка домогосподарств та підприємств може надаватися у вигляді податкових пільг, або полягати у відстроченні сплати за боргованості та податків, програмі допомоги безробітним, а також збереженні доходів для працівників та людей, безпосередньо уражених вірусом. Проте такий захід вважають дуже ефективним лише 7% опитаних експертів, частково ефективним — 46%. 40% — вважають його неефективним засобом стимулювання економіки.

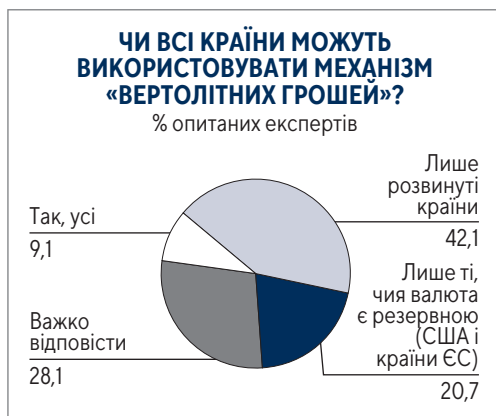

ПРО ЯКІ СОЦІАЛЬНІ ГРУПИ НАСАМПЕРЕД МОЖНА СКАЗАТИ, ЩО ВОНИ НЕ ОТРИМАЛИ ДОСТАТНІЙ СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19?*

% опитаних експертів

Пенсіонери	47,9	Водії комунальних установ та таксі	1,7
Лікарі, медпрацівники	18,2	Діти дошкільного віку	1,7
ФОП	14,0	Матері-одиначки	1,7
Інваліди	11,6	Молодь	1,7
Малий і середній бізнес	10,7	Працівники галузей, де обмежили можливість роботи	1,7
Соціально вразливі групи населення	8,3	Сім'ї з дітьми	1,7
Багатодітні	7,4	Соціальні працівники	1,7
Безробітні	5,8	Внутрішньо переміщені особи	0,8
Сироти	5,8	Засуджені та ув'язнені	0,8
Вчителі, працівники освіти	5,0	Люди, які перехворіли на коронавірус, майже всі купували медичні препарати за власний кошт	0,8
Люди похилого віку	5,0		
Школярі, студенти	5,0	Матері в декреті	0,8
Діти	4,1	Нарко- та алкозалежні	0,8
Малозабезпечені	4,1	Національні меншини	0,8
Хворі на хронічні захворювання	4,1	Родини з дітьми-школярами 1-4 класів	0,8
Важкохворі	3,3	Родини з дітьми, чиї батьки вимушено не працювали	0,8
Самотні	3,3	Сім'ї у складних життєвих обставинах	0,8
Безхатченки	2,5	Уразливі до ВІЛ та ТБ групи	0,8
Діти-інваліди	2,5	Немає таких	3,3
Жителі сіл	2,5	Важко відповісти/не відповіли	14,0

* Питання ставилося як відкрите, тобто експертам пропонувалося самим зазначити відповідні групи, але не більше трьох.

Це пояснюється тим, що з огляду на те, що в Україні інколи лунають заклики до використання нетрадиційних інструментів для стимулювання економіки, зокрема таких як кількісне пом'якшення для боротьби з нинішньою кризою, Україна через проблеми з публічними фінансами не може ефективно використовувати такі інструменти⁵.

ДУМКА ГРОМАДЯН ПРО ПІДТРИМКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДЬНОГО БІЗНЕСУ

Сектор малого та середнього підприємництва (МСП) найбільше, порівняно з великими підприємствами, відчув наслідки пандемії COVID-19. Це зумовлено кількома чинниками. *По-перше*, сектор МСП має менший, порівняно з великими підприємствами, обсяг власних ресурсів та обмежений доступ до зовнішнього капіталу. *По-друге*, МСП є менш стійкими, а також більш залежними від будь-яких змін у ланцюжку виробництва. Рівень запасів і кількість постачальників у МСП зазвичай є меншими, в результаті будь-які зміни цін і розриви зв'язків для них є більш проблематичними, ніж для великих компаній.

Крім цього, сектор МСП широко представлений у галузях, орієнтованих на надання послуг (туризм, *HoReCa*, побутові послуги населенню, торгівля), які найбільше постраждали від кризи. У цих галузях МСП генерує близько 75% робочих місць. Зрештою, доступність цифрових технологій і навичок, необхідних для впровадження нових форматів діяльності та бізнес-моделей, також є додатковим обмеженням для сектору МСП.

У зв'язку з тим, що на сьогодні сектор МСП фактично є основним генератором робочих місць, а також джерелом зростання, внесок якого,

⁵ Див.: Онлайн-презентація «Перспективи посткоронавірусних економічних трансформацій та її вплив на розвиток країн. Місце України у посткризовому світі». – Центр Разумкова, 9 листопада 2021р., <https://razumkov.org.ua/novyny/perspektyvy-postkoronavirusnykh-ekonomichnykh-transformatsii-ta-ikh-vplyv-na-rozvytok-krain-mistse-ukrainy-u-postkryzovomu-sviti>.

згідно з даними ООН, досягає близько 50% світового ВВП⁶, вкрай важливими вважаються заходи держави саме для порятунку МСП.

Якщо говорити про державну підтримку, то, як було зазначено в попередніх розділах, було запропоновано досить широкий спектр заходів підтримки, спрямованих на підтримання стійкості МСП у розпалі пандемії. Прямі підтримка здійснювалася у формі субсидій на виплату заробітних плат, грошових грантів, податкових канікул і пільг. Поширеність грошових субсидій і дотацій на доплати працівникам була передбачувана та зумовлена їх ефективністю під час минулих криз.

Однак, заходи з економічної підтримки бізнесу, вжиті Урядом під час пандемії, 62% опитаних громадян вважають недостатніми.

Безумовно, потрібно визнати, що Уряд був суттєво обмежений у доступних фінансових ресурсах та можливостях для нарощування запозичень для масштабної підтримки підприємств, постраждалих від економічних

шоків. А відтак і про масову підтримку населення не могло йтися. Тому не дивно, що 78% громадян зовсім не відчули жодної підтримки з боку влади.

У період карантину влада обрала шлях максимальної підтримки найменш забезпеченої категорії громадян — пенсіонерів. З тих, хто особисто отримав допомогу від держави, лише 7% опитаних відповіли, що отримали одноразову грошову допомогу (1 000 грн.) як пенсіонери, чия пенсія менше 5 000 грн. Також громадяни відзначили вчасно сплачені лікарняні (3%). 2% респондентів згадали відсутність штрафів за невчасно сплачені комунальні послуги. Решту підтримки громадян з боку держави можна вважати цілком символічною.

⁶ ММСП: ключ к инклюзивному и устойчивому восстановлению. — Организация Объединённых Наций, 27 июня 2021г., <https://www.un.org/ru/observances/micro-small-medium-businesses-day>.

ЧИ ОТРИМАЛИ ВИ ОСОБИСТО ДОПОМОГУ З БОКУ ДЕРЖАВИ НА ПЕРІОД ДІЇ АКТИВНОЇ ФАЗИ КАРАНТИНУ?* % опитаних	
Одноразова грошова допомога (1 000 грн.) як пенсіонер, чия пенсія менше 5 000 грн.	7,0
Вчасно сплачений лікарняний у розмірі 50% середньої заробітної плати, незалежно від стажу	3,3
Не нараховування штрафу за прострочені комунальні платежі	2,2
Право придбати ліки за нижчою ціною	1,9
Додаткова компенсація витрат на оплату комунальних послуг як одержувач житлових субсидій на період карантину	1,5
Часткова компенсація у сумі 8 000 грн. за втрату доходу для ФОП	1,3
Субсидія за спрощеною процедурою у зв'язку із втратою роботи	1,2
Отримання 50% середньої зарплати (100% – для медичного персоналу) під час самоізоляції під наглядом лікаря	0,9
Щомісячна виплата в розмірі до 500 грн. пенсіонерам, старше 80 років	0,9
Щомісячна допомога на період карантину в рамках додаткової програми підтримки сімей з дітьми	0,6
Швидке отримання статусу безробітного	0,6
Одноразова допомога сім'ї лікарів і медичних працівників, які померли від COVID-19	0,3
Підвищений розмір допомоги по безробіттю	0,3
Як роботодавець отримав фінансову допомогу для виплати заробітної плати найманим працівникам (у разі вимушеної зупинки або скорочення діяльності через карантин)	0,3
Як учасник малого та середнього бізнесу отримав допомогу в розмірі мінімальної зарплати за кожну годину втраченого робочого часу	0,3
На певний час звільнення від сплати єдиного соціального внеску	0,3
Скористався спрощеними умовами реєстрації і подання заяви на отримання допомоги з безробіття	0,3
Виплата допомоги на дітей молодше 10 років для ФОП	0,2
Збільшений розмір допомоги по безробіттю	0,1
Як малий підприємець отримав підтримку в розмірі однієї мінімальної заробітної плати на одного працівника	0,1
Отримання позики на пільгових умовах, участь у програмі «доступні кредити 5-7-9%»	0,1
Отримання роботи відповідно до програми Президента «Велике будівництво»	0,1
Інша допомога	0,9
Жодної допомоги не отримував	77,7
Важко відповісти	2,7

*Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Жовтень 2021р.

Як показало дослідження, громадяни вже не покладають надії на державу. Так, створення умов для вільного підприємництва, перш за все — малого і середнього бізнесу, підтримують лише 9% громадян України (таблиця «Що повинна була робити держава в першу чергу?»). Відносна більшість (39%) опитаних вважають, що держава має встановлювати такий рівень зарплат, коли кожен працюючий зможе утримувати себе і свою сім'ю на гідному матеріальному рівні. При цьому 24% громадян продовжують розраховувати на субсидії, пільги, соціальні виплати малозабезпеченим громадянам. На створення робочих місць з гідною заробітною платою розраховують лише кожен п'ятий українець. Це все свідчить про те, що чверть громадян України відчувають себе в абсолютному маргінальному стані, та розраховують винятково на допомогу з боку держави, що підтверджує тезу про поширення соціальної апатії.

ЩО ПОВИННА БУЛА РОБИТИ ДЕРЖАВА В ПЕРШУ ЧЕРГУ? % опитаних	
Встановлення такого рівня зарплат, коли кожен працюючий зможе утримувати себе і свою сім'ю на гідному матеріальному рівні	39,2
Субсидії, пільги, соціальні виплати малозабезпеченим громадянам	23,5
Створення робочих місць з метою надання роботи всім працездатним громадянам	21,2
Створення умов для вільного підприємництва, перш за все — малого і середнього бізнесу	8,9
Надання соціальних кредитів на житло, освіту тощо	3,5
Інше	0,4
Важко відповісти	3,4

ПІДТРИМКА ДІЙ УРЯДУ

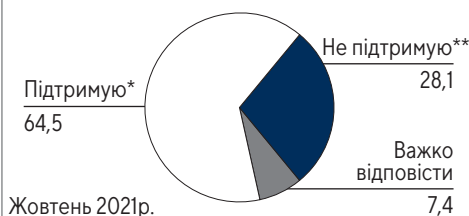
Заходи із запобігання поширенню коронавірусної інфекції об'єктивно пов'язані, з одного боку, із запровадженням певних обмежень, а з іншого — із застосуванням заходів підтримки. У результаті виникає питання стосовно обґрунтованості таких заходів та, відповідно, готовності громадян до їх дотримання, а також стосовно оцінки ефективності запроваджених заходів підтримки.

Заходи, здійснювані Урядом для боротьби з коронавірусом, підтримують більшість опитаних експертів — 65% (16% — повністю та

ЧИ ПІДТРИМУЄТЕ ВИ В ЦІЛОМУ ЗАХОДИ, ЩО ЗДІЙСНЮВАЛИСЬ УРЯДОМ ДЛЯ БОРотьБИ З КОРОНАВІРУСОМ?

% опитаних експертів

* Сума варіантів відповіді «цілком підтримую» і «скоріше підтримую».

** Сума варіантів відповіді «зовсім не підтримую» і «скоріше не підтримую».

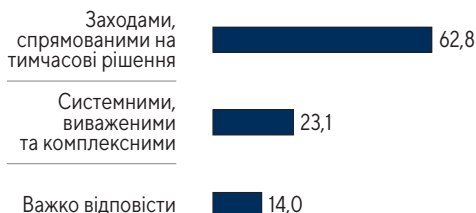
49% — скоріше підтримують). Лише 7% експертної спільноти відповіли, що зовсім не підтримують урядові заходи (діаграма «*Чи підтримуєте Ви в цілому заходи...?*»). За загальної підтримки дій влади, більшість (63%) експертів вважають, що заходи, здійснені Урядом, були спрямовані на тимчасові рішення. Системними, виваженими та комплексними заходами з боку Уряду вважають лише 23% опитаних експертів (діаграма «*У період*

активної фази коронакризи дії державної влади...»).

Стосовно конкретних заходів, здійснюваних Урядом, слід відзначити, що оцінка експертами обґрунтованості та адекватності обмежувальних заходів суттєво варіюється, залежно від сприйняття рівня ризику, на мінімізацію якого ці заходи спрямовані. Так, найбільшу підтримку експертів отримали такі заходи як відвідування масових заходів (кафе, ресторанів, фітнес-центрів, кінотеатрів) лише за наявності COVID-сертифікату чи ПЛР-тесту (70%), запровадження штрафних санкцій за порушення встановлених правил (65%), припинення навчання у школах, коледжах, ЗВО і дитячих садках, якщо там не будуть вакциновані принаймні однією дозою 80% усіх працівників — від викладачів і вихователів до кухарів (62%), обмеження пересування для людей віком понад 65 років та для осіб, що страждають на хронічні захворювання (54%) (діаграма «*Чи вважаєте Ви виправданими кожен з наведених заходів...?*», с.203).

У ПЕРІОД АКТИВНОЇ ФАЗИ КОРОНАКРИЗИ ДІЇ ДЕРЖАВИ БУЛИ...,

% опитаних експертів

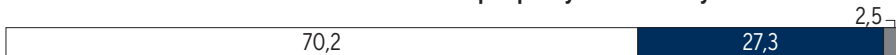

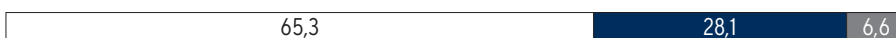
ЧИ ВВАЖАЄТЕ ВИ ВИПРАВДАНИМИ КОЖЕН З НАВЕДЕНИХ ЗАХОДІВ, СПРЯМОВАНИХ НА БОРотьБУ З КОРОНАВІРУСОМ?

% опитаних експертів

Відвідування масових заходів (кафе, ресторанів, фітнес-центрів, кінотеатрів)
лише за наявності COVID-сертифікату чи ПЛР-тесту

Запровадження штрафних санкцій за порушення встановлених правил

Припинення навчання у школах, коледжах, ЗВО і дитячих садках,
якщо там не будуть вакциновані принаймні однією дозою 80% усіх працівників –
від викладачів і вихователів до кухарів

Обмеження пересування для людей, віком понад 65 років,
та осіб, які мають хронічні захворювання

Запровадження системи перепусток та обмеження на пересування

Звільнення з роботи (або відправлення у неоплачувану відпустку)
працівника у разі його відмови від вакцинації від COVID-19

Тимчасова зупинка роботи підприємств, окрім життєво важливих

Призупинення медичними закладами надання медичної допомоги, крім випадків,
пов'язаних із COVID-19 (призупинка планових операцій, скорочення прийомів лікарів)

☐ Так ☒ Ні ☐ Важко відповісти

Не вважають виправданими дії, спрямовані на призупинення медичними закладами надання медичної допомоги, крім випадків, пов'язаних із *COVID-19* (зупинка планових операцій, скорочення прийомів лікарів) (82%), тимчасову зупинку роботи підприємств, крім життєво важливих (62%), звільнення з роботи (або відправлення у неоплачувану відпустку) працівника в разі його відмови від вакцинації від *COVID-19* (61%).

Запровадження системи перепусток та обмеження на пересування підтримують майже половина (47,5%) опитаних експертів.

В епідеміологічній ситуації, що склалася, вся українська медицина спрямована на протидію епідемії коронавірусу. Разом з тим, свою окрему боротьбу ведуть мільйони пацієнтів по всій Україні – з онкологією, цукровим діабетом, туберкульозом, нирковою недостатністю та іншими хворобами, які не пішли на карантин. Лікування тих, хто страждає на ці хвороби, тривале і важке, і найголовніше – безперервне. Від нього залежить життя хворого. Проте заборона на планове лікування з кожним днем посилює та прискорює кількість ризиків смертності від хронічних захворювань. Це означає, що хронічні захворювання людей можуть перейти у фазу загострення, коли людина опиниться на межі життя і смерті та потребуватиме екстреної госпіталізації. Коронавірусна інфекція здатна значно скоротити життя людям із хронічними захворюваннями, але самі по собі хвороби в теперішніх умовах стали набагато небезпечнішими через можливі загострення. Проте ані влада, ані МОЗ не забезпечили таких людей необхідним доступом до медичної допомоги. Люди вимушені самі вирішувати свої проблеми. Що найбільш небезпечно – вимагати медичного забезпечення, в умовах карантину, такі пацієнти не можуть.

Не вважають також виправданими заходи, що впливають на обмеження на отримання доходу. Тимчасова зупинка роботи підприємств, крім життєво важливих, користується підтримкою чверті опитаних експертів. Що ж до звільнення з роботи (або відправлення у неоплачувану відпустку) працівника в разі його відмови від вакцинації від *COVID-19*, то такий захід підтримують дещо більше чверті (27%) опитаних експертів. Це виглядає цілком природньо, оскільки серед експертів є поширеною думка, що вакцинація має бути добровільною для всіх громадян, незалежно від професії чи роду діяльності (48%), лише 12% – вважають,

що вакцинація має бути обов'язковою для представників певних професій. Хоча третина (34,7%) опитаних експертів вважають, що вакцинація має бути обов'язковою для всіх.

Варто нагадати, що такі урядові ініціативи наразі є найбільш дискусійними. Так, з 8 листопада 2021р. громадяни, які не пройшли вакцинацію (хоч би однією дозою), згідно з наказом МОЗ мають бути відсторонені від роботи без збереження зарплати⁷. Виняток можливий лише для тих, хто має протипоказання до вакцинації та підтвердження таких протипоказань відповідним медичним висновком.

Міністерство охорони здоров'я визначило, що обов'язково вакцинуватися від коронавірусу мають працівники:

- ✓ центральних органів виконавчої влади та їх територіальних органів;
- ✓ місцевих державних адміністрацій та їх структурних підрозділів;
- ✓ закладів освіти та наукових установ (незалежно від типу власності).

⁷ Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням» №2153 від 4 жовтня 2021р., <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-04102021-2153-pro-zatverdzhennja-pereliku-profesij-virobnictv-ta-organizacij-pracivniki-jakih-pidljagajut-ovovjazkovim-profilaktichnim-sheplennjam>.

Варто звернути увагу, що медичні працівники до цього списку не увійшли⁸.

Треба визнати, що законність наказу МОЗ, згідно з яким тих, хто не пройшов вакцинацію, відсторонюють від роботи без збереження заробітної плати, викликає багато нарікань, як з боку правників, так і з боку роботодавців. Тим не менш, документ набув чинності.

Серед українців, які могли опинитися у списках на усунення, почалася справжня паніка. Люди терміново почали шукати вихід із ситуації, як не залишитися без роботи, і, головне, без грошей. Стурбовані з цього приводу не лише ті, хто може залишитися без роботи та зарплати, але й роботодавці, оскільки одразу постало питання, хто буде працювати замість тих, кого відсторонюють. Крім того існує перспектива судових позовів.

Так, усунення людини від роботи та позбавлення її зарплати порушує цілу низку чинних нормативних актів, у т.ч. кілька статей Кримінального кодексу (зокрема п.1, 2 ст.172, п.1, 2 ст.173, п.1 ст.175). Наприклад, Законом «Про захист населення від інфекційних хвороб» передбачено відсторонення від роботи за умови певних перерахованих підстав, зокрема ст.12 передбачено, що роботодавець зобов'язаний усунути працівника, який ухиляється від проходження профілактичної вакцинації. Цей пункт, до речі, є досить спірним. Там нічого не сказано про вакцини від коронавірусу, які використовуються за схемою екстреного застосування, тобто є експериментальними препаратами. Також і процедура відсторонення законодавчо не врегульована. З іншого боку, для роботодавця у разі невідсторонення працівника, передбачено штраф у розмірі від 34 тис. до 170 тис. грн.

Додатковий момент, який викликає непорозуміння, це те, що навіть перехід на дистанційну роботу не врятує невакцинованих педагогів від усунення від роботи без збереження зарплати. Оскільки, за поясненням представників Держпраці: «Дистанційна, віддалена, надомна робота — це просто режими роботи. Обов'язок роботодавця — усунути

⁸ У МОЗ пояснили, чому медиків немає в списку на обов'язкову вакцинацію. — Слово і Діло, 10 жовтня 2021р., <https://www.slovoidilo.ua/2021/10/10/novyna/suspilstvo/moz-poyasnyly-chomu-medykiv-nemaye-spysku-obovyazkovu-vakcynacziyu>.

невакцинованих співробітників, без винятків за режимами роботи»⁹. Таким чином, невакцинований вчитель навіть не може сісти за екран комп'ютера та провести урок дистанційно. Як і дати дітям домашні завдання по *Viber*. Принаймні платити за це йому все одно не будуть.

Також невисокий рівень оцінки з боку експертної спільноти надано цілеспрямованості використання Фонду боротьби з *COVID-19*, кошти якого передбачалося повністю спрямувати на боротьбу з пандемією *COVID-19* та її наслідками — середній бал оцінки — 4,0. Ефективність використання запланованих ресурсів за шкалою від «0» до «10», складає в середньому — 4,3 бала.

* За 11-бальною шкалою від «0» до «10», де «0» означає повну невідповідність заявленим цілям, а «10» — повну відповідність заявленим цілям.

* За 11-бальною шкалою від «0» до «10», де «0» означає, що ресурси були використані зовсім неефективно, а «10» — «дуже ефективно».

СТАВЛЕННЯ ДО ДИСТАНЦІЙНОЇ ПРАЦІ

Як уже неодноразово підкреслювалося, пандемія стала тригером цілої низки процесів, у т.ч. фундаментальних соціальних перетворень. Найбільшої трансформації зазнала безпосередня організація трудового

⁹ У Держпраці надали роз'яснення з питань щодо застосовування договорів про дистанційну та надомну роботу. — Бухгалтерія для бюджету та ОМС, 5 листопада 2021р., <https://www.budgetnyk.com.ua/news/9255-u-derjprats-nadali-rozjasnennya-z-pitan-shchodo-zastosovuvannya-dogovorv-pro-distantsynu-ta>.

процесу: через епідеміологічні приписи більшість організацій були змушені оперативно перебудувати свої виробничі процеси, перенісши їх в *online*-середовище, держструктурам і бізнесу довелося в максимально короткі терміни звикнути до відсутності в офісах більшої частини персоналу.

Пандемія *COVID-19* суттєво вплинула на ситуацію на ринку праці. Навесні 2020р. було реалізовано унікальний досвід масового впровадження дистанційного формату в діяльність багатьох різних підприємств, обумовлений безпрецедентними зовнішніми обставинами, що вимагали екстреного застосування карантинних заходів.

Форс-мажорними обставинами *виправдовують жорсткі кроки і нові способи організації праці*, які в іншому випадку наразилися б на громадський осуд і спротив. Там, де дистанційна робота була можливою, тривалий час суспільство виявляло неабиякий консерватизм. Інерційність визначалась зокрема і статусними уявленнями, — факт наявності робочих місць і візуального контролю — звичний атрибут статусу і впливу. Проте *COVID-19* прискорив корінний перелом, і завдяки локдауну більшість адаптувалися до віддаленої роботи.

Необхідність дотримання режиму ізоляції змусила роботодавців терміново виводити співробітників на віддалену роботу (повністю або частково) практично в усіх галузях і організаціях, де це можна було зробити, оскільки таке рішення найчастіше було єдино можливим для функціонування в умовах поширення коронавірусу.

Слід звернути увагу, що провідні міжнародні аналітичні компанії прогнозували, що до кінця 2021р. від 25% до 30% співробітників будуть працювати з дому кілька днів на тиждень¹⁰. У деяких сферах багатьох працівників приваблювала «дистанційка», тому прогнозувалась, що після локдауну попит на віддалену роботу з боку компаній також стане однозначним трендом. Також прогнозувалось, що деякі технологічні компанії зовсім відмовляться від постійних офісів та перейдуть на нову бізнес-модель, яка буде більш гнучкою, ніж модель коворкінг.

Перш ніж аналізувати отримані результати соціологічного дослідження, слід зазначити кілька принципово важливих моментів. Так,

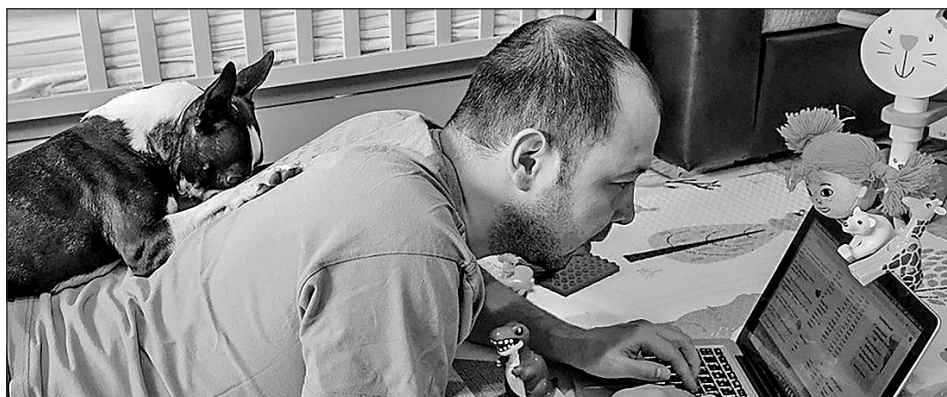
¹⁰ Мир как офис. Почему удаленная работа стала новой нормальностью. — РБК, <https://plus.rbc.ru/specials/mir-kak-ofis>.

дистанційна робота розглядається саме в умовах самоізоляції — тобто треба враховувати, що формат зайнятості, що аналізується, став вимушеним заходом. Другий момент — аналіз здійснювався в умовах, коли відбуваються певні швидкі зміни обмежувальної практики з боку держави, в т.ч. зміни у вимогах до відвідування робочого місця, що з'явилися останнім часом у зв'язку з вимогою обов'язкової вакцинації працівників певних сфер зайнятості.

Результати цього дослідження довели, що в Україні повністю або частково на віддалену роботу перейшли лише 14% респондентів (діаграма «Які зміни в режимі Вашої роботи відбувалися...?», с.210). 7% у травні і 4% у жовтні перейшли на повністю або часткову дистанційну роботу з частковим збереженням заробітної плати. Для 54% опитаних респондентів у режимі роботи нічого не змінилося.

В Україні дистанційна робота частіше набувала змішаних форм — трудові обов'язки могли виконуватися частково віддалено, з періодичними виїздами працівника на робоче місце. Закономірно, що на дистанційну роботу найчастіше переходили офісні співробітники, переважно фахівці з вищою освітою, які спочатку поставилися до цього цілком спокійно і навіть виявили певний інтерес. Однак, більша частина респондентів дали негативну оцінку віддаленому формату роботи.

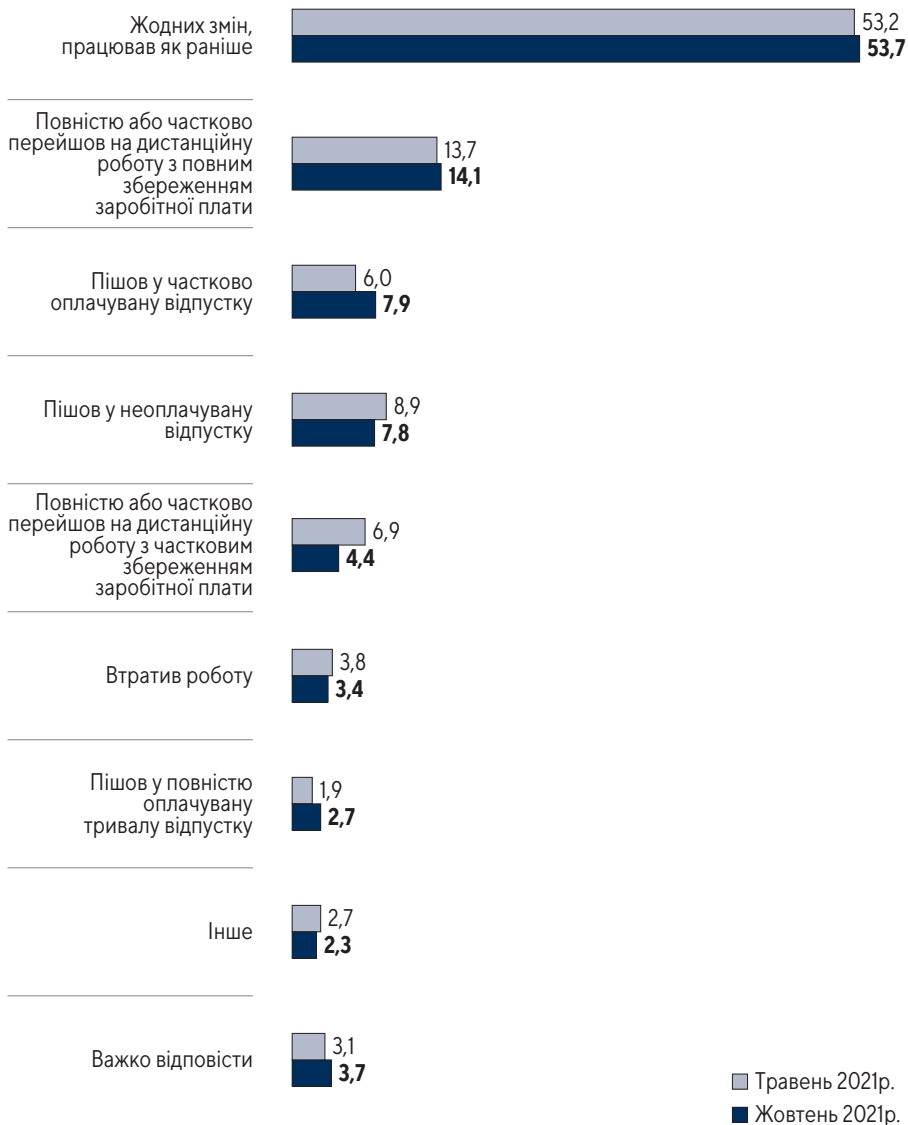
Загалом можна сказати, що в період ізоляції дистанційний формат було запроваджено переважно у великих містах, і охоплював він певну частину зайнятих осіб у бюджетній та комерційній сферах, найшвидше

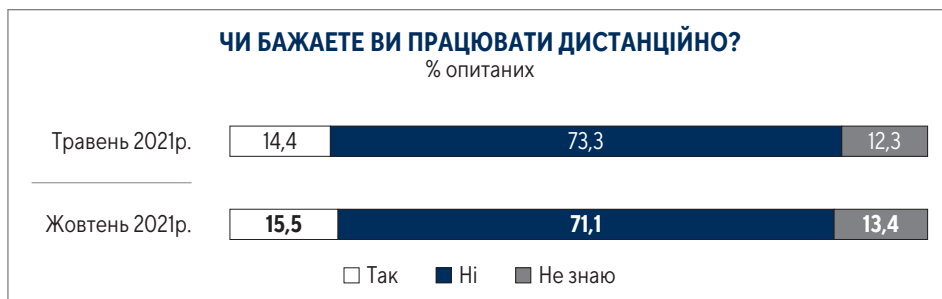
ЯКІ ЗМІНИ В РЕЖИМІ ВАШОЇ РОБОТИ ВІДБУВАЛИСЯ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ?

% опитаних

поширившись у тих областях і професіях, де його застосування було обґрунтовано за характером діяльності (насамперед, в інформаційно-комунікаційному, фінансовому сегментах, освіті).

На питання «*Чи бажаєте Ви працювати дистанційно?*» більшість респондентів дали негативну відповідь, більше 70% — відповіли, що не бажають працювати дистанційно, і лише 16% опитаних висловили таке бажання. Причому навіть серед готових постійно працювати дистанційно, бажають так працювати 41%, 50% — відповіли, що хотіли б лише частково виконувати роботу поза межами офісу (діаграма «*Ви хотіли б...?*»). Серед працюючих 22% відповіли, що більш ефективно працюють в офісі, і лише 6% — що більш ефективно працюють вдома (діаграма «*У цілому Ви більш ефективно...?*», с.212). Усталений режим роботи, обладнане робоче місце, чіткий графік тривалості та інтенсивності праці, а головне комунікація з колегами — це фактори, які відіграють не останню роль в організації робочого процесу.

Безумовно, на ставленні до дистанційної роботи відбивається безпосередньо діяльність. Для експертної спільноти ставлення до дистанційної праці відрізняється завдяки тому, що саме експертний вид діяльності належить до такого, який можна здійснювати дистанційно. Тому саме для експертів дистанційна робота зберігає час (54%), проте і більшою мірою впливає на втрату комунікативних навичок (55%), які є дуже важливими для певного роду діяльності (таблиця «Що з наведеного більшою мірою...?», с.213). Також вдома відбувається «перепрацювання» та «вигорання» (розмивання кордонів між робочим та неробочим часом), з чим погоджуються 49% опитаних експертів, хоча й продуктивність праці у експертів вдома може бути вищою (17%) завдяки економії робочого часу. Судячи з того, що серед експертів лише 2% мали труднощі з визначенням свого ставлення до дистанційної праці, проти 26% серед населення, то можна зробити висновок, що саме експертна спільнота мала безпосередній досвід праці дистанційно.

Цікавим є факт, що думка населення і експертів щодо майбутнього дистанційної роботи є майже протилежною. Так, якщо серед населення лише 19% вважають, що дистанційна праця почне поширюватися,

ЩО З НАВЕДЕНОГО БІЛЬШОЮ МІРОЮ ВІДБИВАЄ ВАШЕ СТАВЛЕННЯ ДО ДИСТАНЦІЙНОЇ ПРАЦІ?* % опитаних експертів	
Робота вдома призводить до більшої ізоляваності та втрати комунікативних навичок	55,4
Дистанційна робота зберігає час (не треба добиратися до роботи)	53,7
Удома відбувається «перепрацювання» та «вигорання» (розмивання кордонів між робочим і неробочим часом)	48,8
Складно працювати продуктивно, якщо для цього немає належних умов	45,5
Можливість проводити більше часу з родиною	32,2
Вимушене перебування вдома призводить до зростання сварок, випадків насильства в родині	29,8
Скорочує негативний вплив на довкілля (скорочується кількість твердих побутових відходів, пов'язаних із роботою: в офісі люди використовують набагато більше паперу, ніж удома; зменшується споживання енергії)	28,9
Удома збільшується продуктивність праці, порівняно з роботою в офісі	16,5
Інше	3,3
Важко відповісти	2,5

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

ЩО З НАВЕДЕНОГО БІЛЬШОЮ МІРОЮ ВІДБИВАЄ ВАШЕ СТАВЛЕННЯ ДО ДИСТАНЦІЙНОЇ ПРАЦІ?* % опитаних	
Дистанційна робота зберігає час (не треба добиратися до роботи)	29,3
Робота вдома призводить до більшої ізоляваності та втрати комунікативних навичок	28,5
Складно працювати продуктивно, якщо для цього немає належних умов	26,3
Можливість проводити більше часу з родиною	23,0
Вдома відбувається «перепрацювання» та «вигорання» (розмивання кордонів між робочим і неробочим часом)	18,5
Вимушене перебування вдома призводить до збільшення сварок, випадків насильства в родині	13,3
Скорочує негативний вплив на довкілля (скорочується кількість твердих побутових відходів, пов'язаних із роботою: в офісі люди використовують набагато більше паперу, ніж удома; зменшується споживання енергії)	11,2
Вдома збільшується продуктивність праці, порівняно з роботою в офісі	10,8
Інше	2,3
Важко відповісти	25,5

*Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Жовтень 2021р.

то серед експертної спільноти таких 38%, і 37% експертів вважають, що дистанційна робота залишиться лише на деяких підприємствах. Сумуючи, можна сказати, що експерти майбутнє бачать саме за дистанційними формами організації трудової діяльності, а для половини населення дистанційна праця все ще на стадії усвідомлення.

Саме добра обізнаність з особливостями дистанційної роботи зумовила ставлення експертної спільноти до запровадження дистанційного навчання у школах та ЗВО. 73% опитаних експертів негативно оцінили дистанційну форму навчання.

Головні проблеми, з якими зіткнулися працівники під час дистанційної роботи, можна згрупувати в порядку зменшення їх значущості (визначено усереднено, з певною часткою похибки).

Таким чином:

1. більша ізолюваність і втрата комунікативних навичок, плюс фактори, пов'язані з режимом ізоляції — постійна присутність членів сім'ї (що серйозно відволікає увагу і дає додаткове психологічне та емоційне навантаження), відсутність руху (що також призводить до проблем зі здоров'ям) та нестача спілкування в цілому;
2. недоліки організації робочого процесу на дистанції — відсутність оперативного зворотного зв'язку та особистого спілкування для вирішення робочих питань, що впливають на ефективність праці; невідповідне оснащення робочого місця в домашніх умовах — відсутність необхідних меблів та обладнання (слабкий комп'ютер тощо) та поганий зв'язок (Інтернет та ін.);
3. проблеми самоорганізації — складність поєднання праці та особистого життя, і навіть зосередження на робочих питаннях домашньої атмосфери.

Якщо не враховувати групу проблем пункту 1 (тобто обумовлених ізоляцією), стає очевидним, що більшість мінусів віддаленої роботи, зазначених респондентами, знаходяться в організаційній площині. Причому недоліки організації дистанційної праці залежать як від роботодавця (в частині налагодження відповідних бізнес-процесів та забезпечення персоналу необхідним обладнанням), так і від самого співробітника (проблеми самоорганізації виявилися досить помітними).

Разом з тим, значну частку організаційних проблем можна пов'язати із загальною слабкою підготовленістю, оскільки запровадження віддаленого формату в такій ситуації відбувалось у вимушеному екстреному режимі. Це відповідним чином позначилося на ефективності дистанційної праці, зниження якої також зафіксували респонденти.

Переваги дистанційного формату, відзначені працюючими, аналогічно можна розділити на групи:

1. скорочення певних видів витрат — економія грошей на дорогу та харчування в офісі;
2. вивільнення часу — можливість займатися домашніми справами і більше проводити часу з родиною. Тобто головними плюсами віддаленої роботи є економічна та часова складові.

Отже, переважання негативних оцінок дистанційної праці з боку працівників обумовлено переважно факторами, пов'язаними, скоріше за все, з наслідками надто швидкого переходу на такий формат зайнятості в ситуації пандемії та вимушеного режиму особистої ізоляції.

Як можна побачити, не зважаючи на прогнози подальшого поширення дистанційної праці, інтерес до віддаленої роботи не підвищився. Таким чином виходить, що незначний інтерес до дистанційної праці спостерігається як з боку працівників, так і з боку роботодавців.

Безумовно, віддалена робота є можливою далеко не в усіх видах господарської діяльності. Майже 54% опитаних громадян відповіли, що їх роботу неможливо виконувати вдома. Насамперед її доцільність розглядається для т.зв. транзакційних галузей та спеціальностей, пов'язаних з інформацією, здійсненню різного роду комунікацій, посередництвом і наданням деяких видів професійних послуг — наприклад, для сфер IT, HR, фінансів, консалтингових і перекладацьких послуг, закупівель, продажів тощо. Але, незважаючи на досить очевидну перспективність в умовах цифровізації економіки, а також наявність низки певних переваг, навіть у зазначених галузях цей формат організації праці викликав безліч питань і у роботодавців, і у працівників — як у соціально-економічних та організаційних аспектах, так і з погляду його правового забезпечення. У цих умовах **перевага поки ще зберігається за традиційними формами організації виробничого процесу, а розвиток дистанційної зайнятості відбувається досить низькими темпами.**

Серед роботодавців дистанційна зайнятість також отримала неоднозначні оцінки, багато противників формату оперують цілком утилітарними аргументами. Безумовно, задля ефективності довгострокової практики необхідно, передусім, вирішення організаційних питань (проігнорованих більшістю під час пандемії, але, як показали результати навіть тимчасового запровадження дистанційної роботи), які суттєво впливають на її якість. Це вимагає від компаній відповідних вкладень (і управлінських, і фінансових), які можуть нівелювати економічну вигоду, а для деяких стануть навряд чи можливими у кризовій ситуації.

З іншого боку, у деяких випадках опір віддаленому формату обумовлений певною психологічною неготовністю багатьох керівників вітчизняних підприємств до нової реальності трудових відносин.

Тим не менш, незважаючи на всі «за» і «проти», апробація дистанційної зайнятості відбулася. Тому цілком природньо у лютому 2021р. Верховна Рада ухвалила Закон, який регулює дистанційну зайнятість українців. Цим Законом впроваджується поділ дистанційної зайнятості на віддалену роботу, коли співробітник може працювати з будь-якої точки світу, і надомну роботу, коли робочі обов'язки співробітник виконує вдома або в іншому заздалегідь зазначеному приміщенні. У разі надомної роботи робоче місце фахівця – фіксоване й не може переноситися без узгодження з керівництвом.

За новим Законом співробітник може звернутися до роботодавця з вимогою перевести його на дистанційний вид зайнятості в разі:

- ✓ необхідності самоізоляції (у період пандемії), в період військових дій, стихійних або техногенних катастроф;
- ✓ вагітності або якщо в людини є дитина до 3 років чи дитина-інвалід;
- ✓ загрози фізичному та психічному здоров'ю, якщо на робочому місці співробітника піддають насильству, дискримінації, сексуальним домаганням (у цьому випадку працівникові потрібно довести правдивість заяви).

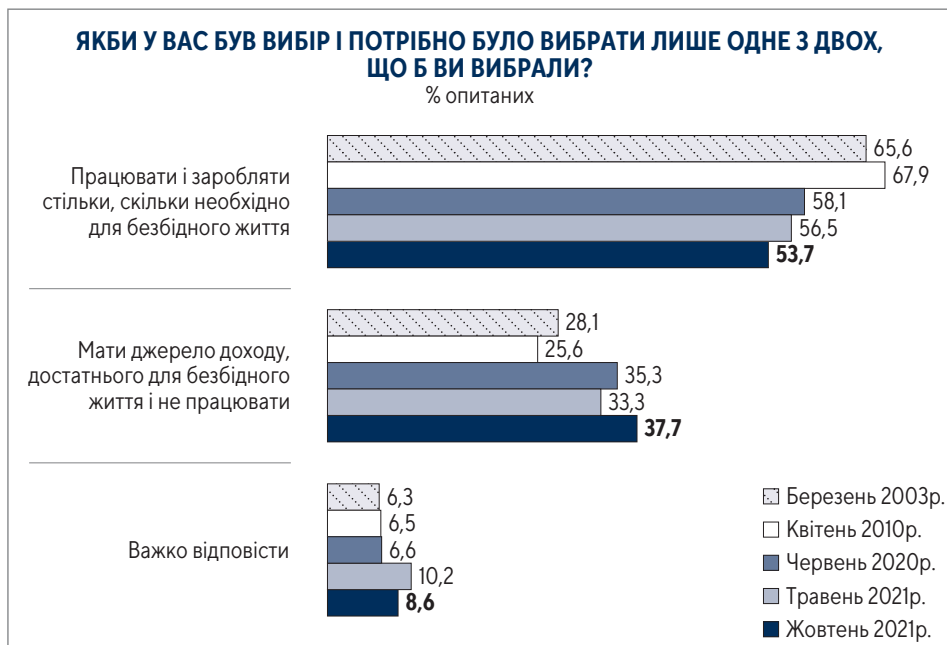
ВПЛИВ КОРОНАКРИЗИ НА МОТИВАЦІЮ ПРАЦІВНИКІВ ТА ОПЛАТУ ПРАЦІ

У дослідженні респондентам також ставилося питання, яке може пояснювати певні зміни, що відбуваються в галузі трудової мотивації працівника, зокрема питання було поставлено так: що для респондента є більш привабливим *«Працювати і заробляти стільки, скільки необхідно для безбідного життя»* або *«Мати джерело доходу, достатнього для безбідного життя і не працювати»* (діаграма *«Якби у Вас був вибір і потрібно...?»*, с.218).

Динаміка відповідей з 2003р. вказує на усталену тенденцію зниження мотивації до праці. Як можна побачити, таке зниження трудової мотивації безпосередньо пов'язано з політичними циклами, що зумовлювали і певні зміни економічного курсу, що, своєю чергою, впливало на рівень та якість життя громадян і, відповідно, формувало певні

мотиваційні тенденції. Так, якщо у 2003р. за те, щоб працювати і заробляти стільки, скільки необхідно для безбідного життя, висловлювались 66% громадян України, то в жовтні 2021р. їх частка знизилася на 12%. Також зростає чисельність тих, хто бажає мати джерело доходу, проте не працювати. Число прихильників такої трудової поведінки зросло на 10%. Винятком є 2010р., коли було зафіксовано найвищий рівень мотивації та найнижчий рівень антимотивації.

Безумовно, демотивація не однозначна з точки зору моменту її виникнення та причин, що її породжують. Проте у цьому випадку демотивація праці чітко пов'язана з реалізацією певного економічного та соціального курсу, що здійснюється у країні.

Так, перш за все, однією з головних причин зниження мотивації є несправедлива економічна політика, зокрема політика оплати праці, яка має прояв у заниженому розмірі заохочування працівника, порівняно з рівнем його внеску до загального результату на тлі високого рівня винагороди інших співробітників, які не здійснюють суттєвого впливу на досягнення високих результатів.

Соціальна та економічна диференціації у країні досягли максимального розміру. Особливе роздратування серед населення викликають надвисокі рівні оплати праці членів різних наглядових рад. В Україні з'явився прошарок високооплачуваних посадовців, чия робота у широкого загалу викликає чимало питань. Члени незалежних наглядових рад державних компаній — серед найбільш високооплачуваних працівників. Їх зарплати сягають десятків тисяч доларів. При тому, що середній рівень оплати праці у країні в перерахунку складає лише трохи вище \$500¹¹.

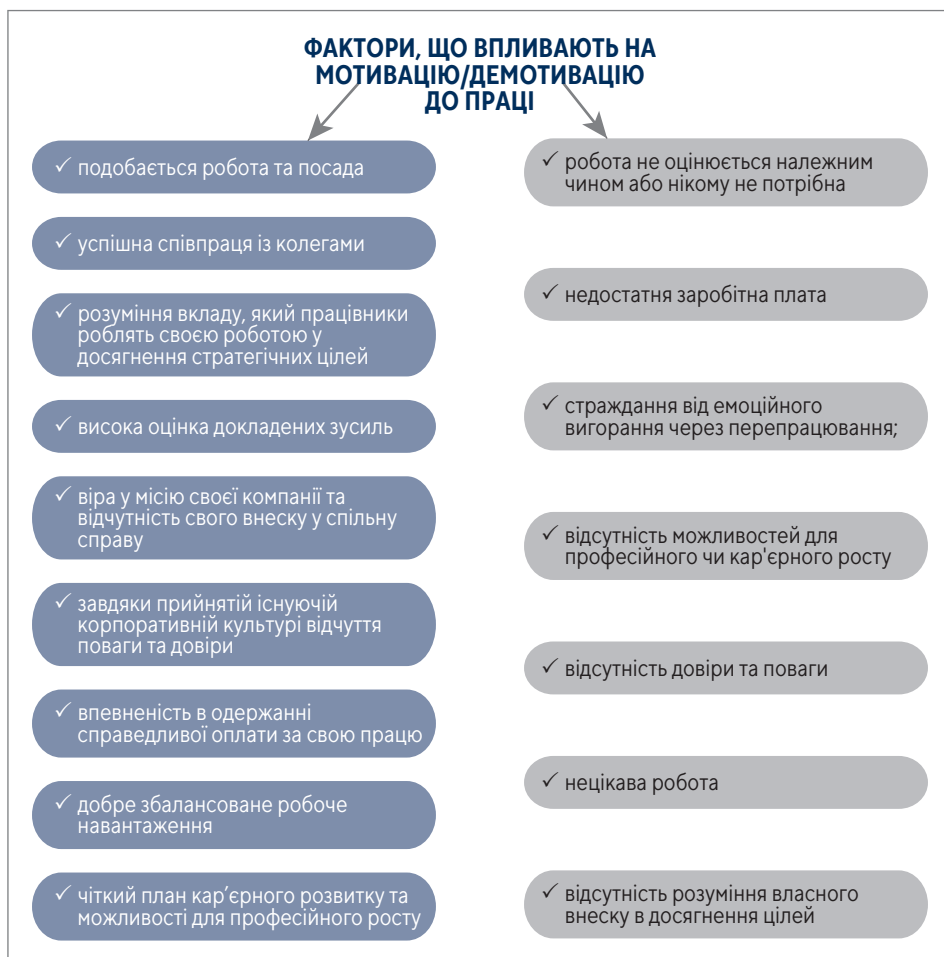
Але, насправді, на \$500 в місяць живуть менше 5% українців¹². Згідно з дослідженням Держстату доходів і витрат населення у II кварталі 2021р., медіанний рівень середньодушових грошових доходів — 5 250 грн. (\$200). 30% населення живуть на 4 000 грн. або менше¹³. 13% (кожний восьмий українець!) — на 3 000 грн. або менше. Лише 4,7% — на понад 12 тис. грн. на місяць. Отже, половина громадян України живуть на \$200 або менше. При цьому зайнятого населення 15,7 млн. І до цієї категорії належать і неформально зайняті, і навіть ті, хто вирощує овочі на власному городі і продають на ринку. Штатних працівників в Україні лише 7,1 млн. і саме вони отримують середню зарплату в розмірі 14 239 грн. Варто нагадати, що 14 239 грн. — це сума до оподаткування. Після вирахування ПДФО та військового збору залишається 11 462 грн. Ці 11 тис. мають працюючі українці. Крім них в Україні ще є 1,7 млн. безробітних. 14,5 млн. тих, хто не врахований у робочу силу. Ці люди не працюють, але не вважаються безробітними. Пенсіонерів, які не працюють, лише 9,5 млн. Ще є 6,3 млн. дітей до 15 років. Отже 11 тис. грн., які штатний працівник у середньому отримує, витрачаються далеко не на одну людину.

Доведено, що фактори, які впливають на мотивацію до праці, детерміновані певними соціально-економічними умовами. До зовнішніх факторів, що впливають на мотивацію, відносять регулярний дохід, визнання, статус і стабільність.

¹¹ Див.: Заробітна плата у грудні 2020 року. — Державна служба статистики, Експрес випуск, розрахунки експертів Центру Разумкова.

¹² Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). — Державна служба статистики, Доповідь, <http://www.ukrstat.gov.ua>.

¹³ Там само.

У чому ж причина стрімкого зниження трудової мотивації громадян? Демотивація безпосередньо пов'язана з матеріальними статками людини та можливістю отримувати гідний дохід від своєї праці. Так, серед тих, хто живе відносно забезпечено, найбільший відсоток тих, хто найбільше мотивований до праці (68%). Своєю чергою, ті, хто ледве зводять кінці з кінцями, або ті, кому вистачає лише на харчування, мають найбільший рівень демотивації (42-43%) до праці (таблиця «Співвідношення мотивації до праці та матеріального становища», с.221). Це може бути ознакою того, що частина громадян пов'язують своє матеріальне забезпечення не лише із заробітною

платою, рівень якої вважають недостатнім для гідного життя, але й із субсидіями і різного роду допомогами, що надаються державою.

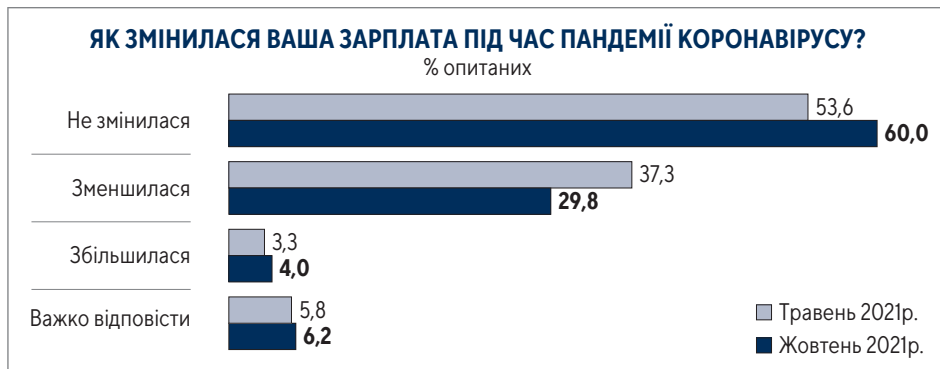
СПІВВІДНОШЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДО ПРАЦІ ТА МАТЕРІАЛЬНОГО СТАНОВИЩА, % опитаних				
	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку, уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Працювати і заробляти стільки, скільки необхідно для безбідного життя	43,1	48,1	58,5	68,1
Мати джерело доходу, достатнього для безбідного життя і не працювати	41,9	43,1	34,6	27,8
Важко відповісти	15,0	8,8	6,9	4,2

Демотивація до праці призвела до того, що лише 40% громадян вважають за необхідне встановлення такого рівня зарплат, коли кожен працюючий зможе утримувати себе і свою сім'ю на гідному матеріальному рівні, проте майже четверта частина респондентів розраховують на отримання субсидій, пільг інших соціальних виплат з боку держави.

Безумовно, коронакриза суттєво вплинула на рівень доходів громадян. Але вона також може розглядатися як супутній фактор, що має додатковий вплив на подальше зниження трудової мотивації. Далеко не кожен роботодавець зміг компенсувати заробітну плату на допандемійному рівні – 30% громадян відповіли, що їх заробітна плата зменшилась. І лише 4% повідомили про збільшення доходів (діаграма «Як змінилася Ваша зарплата...?», с.222).

Хоча важливо **зауважити**, що навіть у ситуації різкого уповільнення ділової активності більше половини персоналу (особливо офісного), переведеного на дистанційну працю, відповіли, що їх заробітна плата під час пандемії не змінилася.

Між тим, слід вказати на вельми важливий соціально-демографічний ризик, який може мати довгострокові системно-негативні наслідки

для розвитку країни. Йдеться про те, що нездійснення Урядом своєчасних ефективних заходів для покращення мотивації до праці в цілому провокує посилення трудової міграції з країни. А згадана демотивація до праці, якої Уряду, як зазначалося, у коронавірусний період не вдалося уникнути, може сприяти загостренню й інших наявних складнощів соціально-економічного характеру (зокрема, у пенсійному забезпеченні, підтримці багатодітних сімей, людей з інвалідністю). Тому уваги з боку держави насамперед потребують структурні проблеми — для своєчасного реагування на виклики, для розробки комплексних підходів і рішень, що працюватимуть на довгострокову перспективу і матимуть чітку соціальну спрямованість.

Загалом, попри складнощі 2020–2021рр., у т.ч. зумовлені коронавірусною кризою, Україні все ж вдалося стримати негативні тенденції і не катастрофічного обвалу економіки. Разом з тим, продовження складних трансформаційних процесів¹⁴ вимагає від владних інституцій повного врахування існуючих ризиків і викликів, з метою створення і зміцнення суспільства, базованого на людських і демократичних європейських цінностях, відображених в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. І сьогодні є підстави стверджувати, що, попри не завжди однозначні результати діяльності української влади, Україна послідовно йде до своєї стратегічної мети — досягнення європейських стандартів якості життя громадян¹⁵.

¹⁴ Докладніше див.: Перспективи посткоронавірусних економічних трансформацій та їх вплив на розвиток країн. Місце України у посткризовому світі, Київ, 2021р., https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_perspectives_for%20economic_transformations.pdf.

¹⁵ Докладніше див.: Україна: Якименко Ю. та ін. 30 років на європейському шляху. — Центр Разумкова, 2021р., 392 с., <https://razumkov.org.ua/uploads/2021-nezalezhnist-30.pdf>.

THE UKRAINAIN GOVERNMENT'S RESPONSES TO THE COVID-19 PANDEMIC

The present study seeks to analyse economic and social components of the coronavirus environment in order to highlight peculiar features of the crisis period, and thus to identify possible areas and measures of socio-economic policy aimed at strengthening the Ukrainian economy and consolidating the social sphere in the medium term.

Ukraine has open economy with high dependence on export conditions. This significantly increases its susceptibility to global crises, which weakens external demand for Ukrainian exports and negatively affects the country's economic dynamics and social support in general.

The complexity of countering crisis processes in Ukraine, including those caused by the COVID-19 pandemic, is growing not only due to the dependence on the partners' economic situation, but also due to the need to urgently mitigate accumulated social imbalances. Today, Ukraine's systems of social security, health care and education undergo reforms that are largely focused on the implementation of the neoliberal course.

PUBLIC FINANCES

Public finances have failed to respond adequately to the challenges posed by COVID-19. Much of Ukraine's Anti-COVID-19 Fund was spent on things not related to the pandemic prevention, such as road construction and repair. Specifically, 3 of 5 sphered financed from the Anti-COVID-19 Fund financed were non-core:

- ✓ health care – UAH 14.7 billion, or 65.6% (UAH 22.4 billion budgeted);
- ✓ social protection – UAH 12.8 billion hryvnias (UAH 17.4 billion budgeted);
- ✓ law enforcement – UAH 3.6 billion (UAH 4.5 billion budgeted);
- ✓ road construction and repair – UAH 24.9 billion (UAH 26.4 billion budgeted);
- ✓ culture and tourism – UAH 6 million (UAH 1 billion budgeted).

As of 1 January 2021, UAH 11.9 billion of the Fund approved for 2020 have not been used, mainly due to poor coordination of the government's efforts to counter the pandemic. Out of 37 budget programmes, 32 were not fully implemented. Particularly damaging is the fact that the government failed to properly finance the work of health professionals. By the end of 2020, UAH 116 million (or almost 35%) of the planned amount was not used for additional payment to health workers.

LOCAL BUDGETS

Despite all existing challenges related to the reduction of sources of local budget revenues (significant decrease in revenues from personal income tax, land tax and single tax during the year; exemption and deferral of certain payments during the lockdown; declining household income, etc.), initially approved plans of local budget revenues were fulfilled by 105.3%, and own revenues of the general fund – by 99.0%. This is primarily due to the peculiarities of local budgeting in Ukraine, where the main revenues come not from income taxes, as in most countries, but from non-tax revenues, such as administrative fees and property income.

Despite the fulfilment of the revenue plan by local councils, they adopted almost no specific targeted programmes aimed at supporting COVID-19 response. Financing of such expenditures (in particular, procurement of protective equipment and disinfectants, medicines, etc.) was mainly carried out at the expense of funds allocated within relevant budget or targeted programmes. And only in some cases there was an increase in their funding.

No additional funds were allocated to local budgets from the state budget to combat COVID-19.

SUPPORT OF ENTREPRENEURS AND BUSINESSES

Following the example of European countries in supporting businesses in crisis, the government of Ukraine presented an anti-crisis plan and tried to adapt existing state support programmes, also introducing several new temporary schemes for budget financing of businesses during quarantine.

In Ukraine, there are 1.9 million small and medium-sized enterprises (SMEs). 19.8% of SMEs operate as legal entities, and the remaining work as individual entrepreneurs (IPs) – a little over 3 million, including employees. Only about 10% of IPs and employees received assistance under the government small business support programmes. Such level of support can be considered totally unsatisfactory, having no significant impact on people's income. Moreover, promises to support businesses during the lockdown seemed unrealistic amidst the budget crisis that has been «accompanying» the country in recent years.

Due to quarantine, 29% of companies were forced to suspend their activities, with 6% completely closing their businesses. 35% of SMEs could not switch and go online due to the peculiarities of their business models. Despite the allocated funds, 232 thousand IPs discontinued their business activities by the end of 2020 – a 16% increase compared to 2019. At the same time, the number of new IPs was by 5% lower.

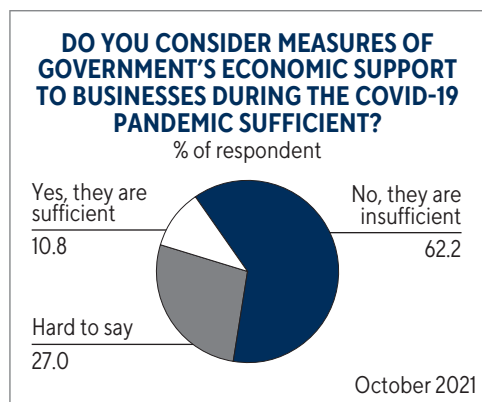
The government has allocated a total of UAH 1.6 billion for one-time payments to IPs' families with children, which certainly was a relief for some families, but some social groups were lost for the social support system or received only part of it (informally employed workers, families with older children and young people at high risk of declining incomes).

Mechanisms to help employees through employers, in particular loans, have also worked poorly in the country. The state programme «Affordable Loans 5-7-9%» was designed to help create more than 90 thousand new jobs in the first year and attract about UAH 2 billion of domestic investment in the Ukrainian economy (in microbusiness).

However, the effectiveness of this loan programme was questionable. The forum of leading international financial institutions proposed to curtail or significantly transform «Affordable Loans 5-7-9%», as it did not meet

the stated objectives — budget funds were spent not to support quarantine-affected businesses, but rather to replenish capital of solvent business, such as profitable agricultural business.

The results of a sociological survey showed that 62% of respondents consider the government's measures to support business insufficient.

It must be acknowledged, however, that the government has been severely limited in access to financial resources and in its ability to increase borrowing for providing large-scale support to businesses affected by economic shocks.

Therefore, any massive support for both households and businesses was out of the question. It is not surprising that 77.7% of Ukrainians did not feel any support from the government at all.

REGULATION OF EMPLOYMENT DURING AND AFTER QUARANTINE RESTRICTIONS

The country saw a significant deterioration in the employment situation and a sharp rise in unemployment. Unemployment increased both due to the release of labour inside the country resulting from reduced economic activity in certain sectors during the quarantine, and the return of some workers from abroad.

Experts estimate that up to 3.1 million Ukrainians, or 17% of the total workforce, were in hidden unemployment at the peak of quarantine. In other words, these people's employment was reduced, or they were sent on unpaid leave.

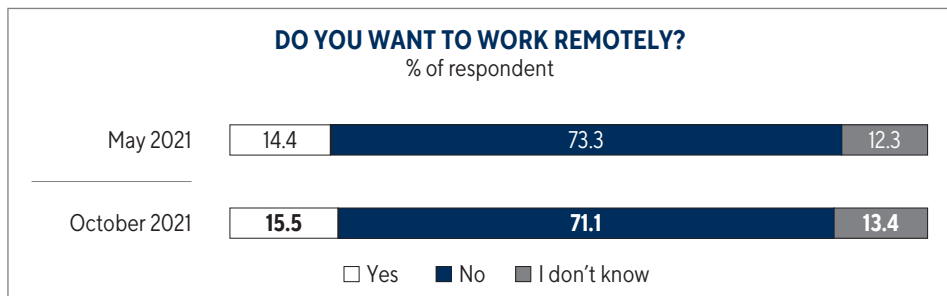
At the peak of the coronavirus crisis, the number of vacancies on job search portals *work.ua* and *roboota.ua*, as well as the State Employment Service, almost halved. However, with the introduction of adaptive quarantine and lifting of restrictions, the number of vacancies quickly returned to almost pre-quarantine levels. Meanwhile, the activity of job seekers increased with the removal of strict restrictions.

With adaptive quarantine and economic recovery, people became even more active in job hunting than before the crisis: in late 2020, the number of job seekers increased by 15-35% compared to the pre-crisis period. This may be due to the fact that people who were laid off during the crisis did not start searching for jobs immediately due to the small number of vacancies.

As many as 2.2 million jobseekers used services of the State Employment Centre, including 1.2 million with the official unemployed status. 1.1 million people received unemployment allowances.

The importance of remote work has increased, and its status has changed. It is worth noting that the coronavirus crisis has become a catalyst for people to understand the importance of labour rights. Many freelancers who have worked without formal employment contracts have felt what it was like not to have insurance after companies closed their offices during a lockdown. This raised the issue of official employment. That is why legislative regulation of remote work is one of the key issues that emerged during the pandemic. In fact, the widespread use of remote work has necessitated the urgent need for its legislative regulation.

The results of a sociological survey showed that only 14% of Ukrainians switched to remote work, either fully or partially. For 54% of respondents, nothing has changed in their working arrangements. Remote work was often «mixed», with employees remotely performing some duties and occasionally visiting the workplace. Office workers, usually specialists with higher education, were most likely to switch to remote work — initially, they were quite comfortable with that and even showed some interest. However, most respondents eventually were negative about the remote work format.

Factors that render widespread use of remote work impossible include the structure of the economy, as industries with largest inputs in Ukraine' GDP could not switch to such working arrangements. These are agricultural production, processing and mining, energy, construction, transport, and some other industries. Another factor is underdeveloped technology in Ukraine, with insufficient number of reliable digital platforms and electronic payment systems. In addition, the shift to remote work among those who have this opportunity is linked to the existing organisational or corporate culture. It primarily concerns the rules of flexibility of operational and communication processes, which are not necessarily reflected in statutory documents, but which are observed within the organisation.

HEALTH SECTOR

To respond more effectively to the COVID-19 pandemic, health facilities have been reformatted without significant additional financing. This implied the redistribution of available human and material resources, including installation of additional beds for COVID-19 patients by reducing their number in other departments, and involvement of medical staff from other hospital departments in treatment and care of coronavirus patients.

However, the coronavirus response system has not been implemented properly. Health sector was not restructured to meet the needs of COVID-19 patients, which has led to substantial human losses – probably the worst impact of the coronavirus crisis.

Study findings show that the organisation of health system in the context of the COVID-19 pandemic is mediocre from the viewpoint of both primary health care (PHC) physicians and the general public. During the pandemic, the availability, continuity, and timeliness of health care at the PHC level has decreased substantially. This highlights the problem that needs to be addressed, because the risks of continuation or recurrence of the pandemic are quite high.

Doctors point at the shortage of medical staff, which is indirectly confirmed by the answers of ordinary citizens, as 3.5% of respondents mentioned the refusal of primary care physicians to provide

assistance – this is most likely due to their physical overburden or lack of staff (although this issue requires a separate study).

COVID-19 vaccination promotion campaign seems insufficient, as confirmed by the fact that just over 31% of respondents believe that all-out immunisation the most effective mechanism to curb the pandemic. One of effective tools to complete this task is to involve more primary care physicians in the vaccination promotion, because according to the survey, PHC doctors are one of two categories most trusted by people.

The vast majority of experts and researchers emphasise the lack of attention to the provision of basic services not related to COVID-19 at the PHC level, which led to:

- ✓ reduced provision of primary care, especially for patients with chronic diseases,
- ✓ reduced access to primary health care, and
- ✓ deteriorated management of all public health problems at the PHC level.

Moreover, COVID-19 prevention measures, including physical distancing, quarantine restrictions and lockdown affect social life, giving rise to new health problems, which in turn increases the need for medical care at the primary level.

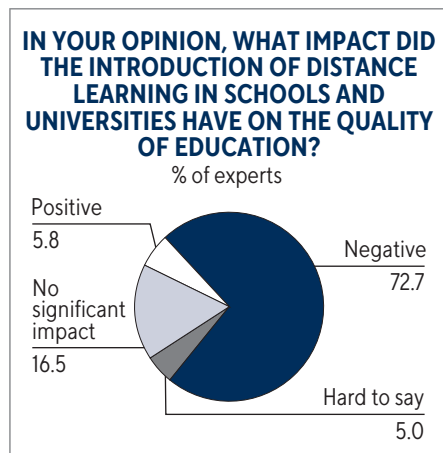
The pandemic has become not just a health system's problem – it is closely intertwined with political, social and economic issues that require complex response. Therefore, strengthening of health system will not only reduce the impact of COVID-19 on the health and well-being of millions, but also limit susceptibility to the next pandemic.

EDUCATION

Distance learning in the Ukrainian education system was one of the most controversial quarantine decisions. Its introduction, which was based more on a «feeling» of government officials, equally affected students of primary and secondary schools and universities. At the same time, the officials ignored the fact that such restrictions would not undermine the quality of education only if used in short-term extracurricular activities. As for

the schooling of primary school students, who particularly need a direct contact (including educational) with peers and teachers, such an approach will very quickly lead to poor learning outcomes.

Moreover, distance learning can by no means be a long-term systemic solution, as lasting removal of children from schools has an increasingly adverse effect on the quality of knowledge, practical skills, and the formation of human capital. The vast majority of Ukrainians (72.7%) consider the impact of distance learning on the quality of education as negative.

SOCIAL PROTECTION ISSUES BEYOND THE GOVERNMENT'S ATTENTION

The pandemic should have prioritised the needs of vulnerable populations, but the government, having focused on the quarantine-related subsidies and cash benefits, paid almost no attention to people in difficult life circumstances and those in need of external help.

Although the state took the path of providing maximum support for the most disadvantaged categories of citizens, including pensioners, these people found themselves in the most vulnerable situation. According to the surveyed experts, this category of citizens needed the greatest care from the state.

Categories most disproportionately affected by the pandemic include workers employed in informal economy, migrants, women, young people (especially those entering the labour market), as well as people who work but remain below the poverty line. However, the government seemed to have no idea about socially vulnerable categories that could require additional targeted social support programmes, and about who and how to help, especially outside the list of the above-mentioned «classic» vulnerable populations. This situation is further complicated

by the social policy discourse, which focuses on the ongoing assessment and reassessment of the effectiveness of measures targeting vulnerable populations that already receive assistance.

During the quarantine, virtually no additional support was provided to social service providers and social workers who directly deliver social services at the place of residence of service recipients.

Almost no support was offered to women, who are currently rightly considered as a separate social group in need of government attention.

Similarly, almost no special measures have been taken to assist homeless people. Despite the lack of institutions for the homeless (as of the end of 2019, there were only 110 facilities across the country, including 96 municipal), this category was never included in the priority list of those eligible for state support. During quarantine restrictions, homeless people's access to food, hygiene, temporary housing and health care has become even more limited. Apart from limited financial capacities of local budgets, the main obstacle to expanding the network of institutions for the homeless during the pandemic was the government's prioritisation of assistance to other social groups.

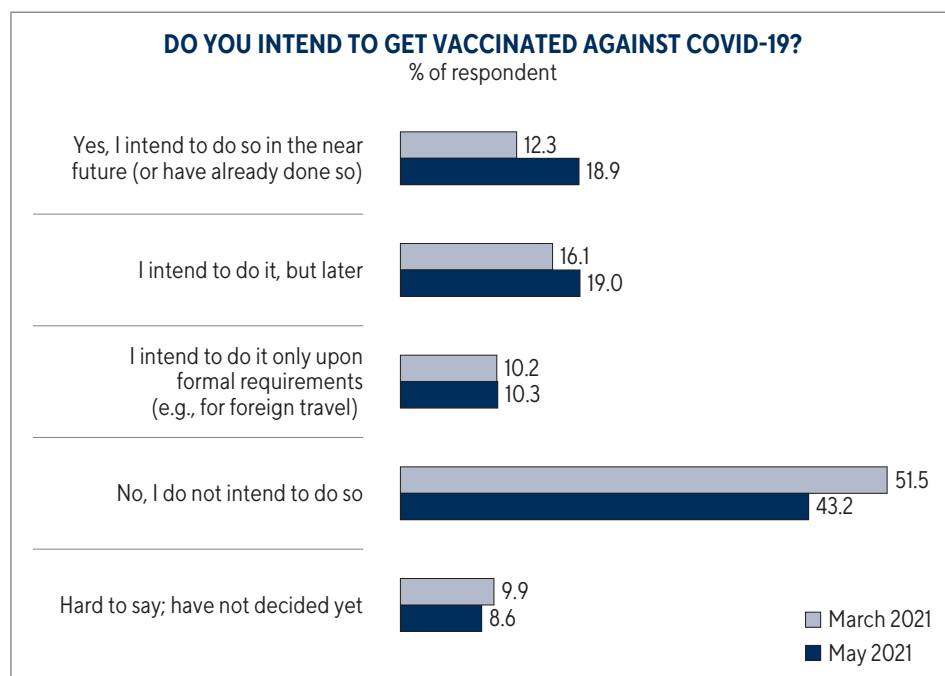
In Ukraine, law enforcement agencies, rather than social services, are responsible for working with the homeless. Focus on support and integration of the homeless, declared by the Ministry of Social Policy, runs counter to systemic use of violence by the police and the municipal guard against people who lost their nights lodging with the closure of railway stations and a ban on visiting parks during quarantine. With almost full disregard to living problems of the homeless, the police instead shifted their attention to NGOs that organised the distribution of food to the homeless in the quarantine, threatening them with fines.

ASSESSMENT OF GOVERNMENT MEASURES BY THE PUBLIC

In the first months of the pandemic, the information and propaganda policy of the Ukrainian authorities was outright weak, prompting people to largely deny or ignore the government's anti-coronavirus initiatives. Only in the first half of 2021 (that is, a year after the onset of the crisis) people began to realise their losses and risks (including due to their own

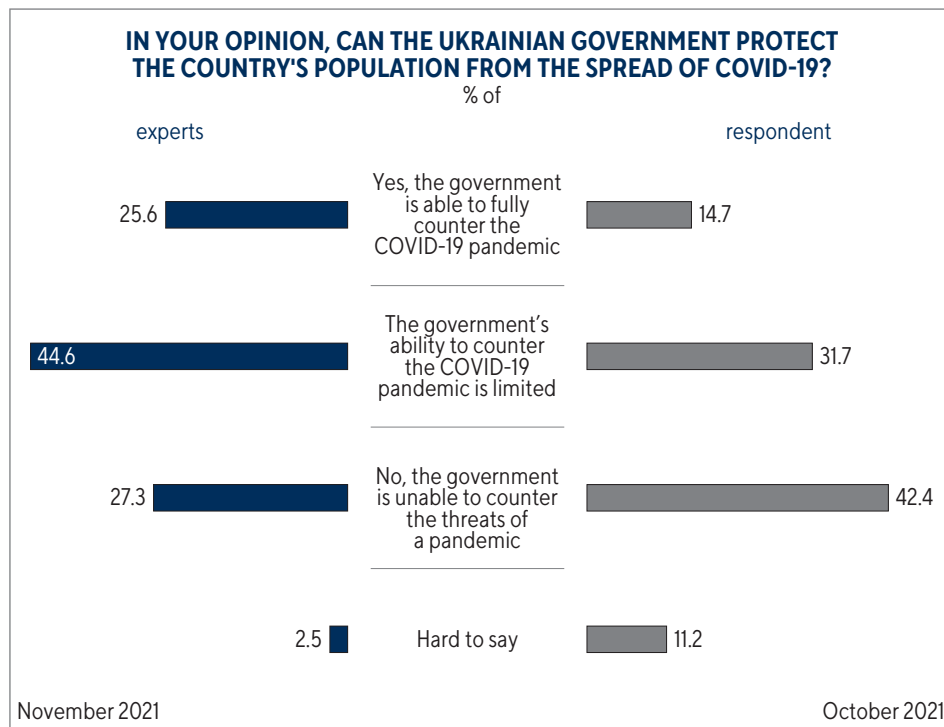
experience of the disease) and understand the right measures to minimise the crisis. Consequently, people's attitudes towards public policy have somewhat eased.

This can be confirmed by findings of the studies of Ukrainians' attitudes to COVID-19 vaccination. During the period from March to May 2021, the number of respondents who did not intend to get vaccinated decreased from 51.5% to 43%; the share of those who intended to do it in the near future (or have already been vaccinated) increased from 12% to 19%. Similar increase was observed among those who intended to get a vaccine shot later (from 16% to 19%), while the number of those who would do so only upon formal requirements (e.g., for foreign travel), remained the same at about 10%.

According to Ukrainian citizens, the government's response to the pandemic is very limited, partly due to a lack of competence, and partly because of the situation's dynamism, which is difficult to address promptly. The survey revealed a generally low level of public confidence

in the government's actions. 42.2% of respondents do not believe in the government's ability to counter the threats of a pandemic; 31.7% consider this ability limited; and only 14.7% believe that the authorities are able to fully respond to the COVID-19 pandemic.

As for specific measures taken by the government in response to the coronavirus, they are generally supported both by ordinary citizens and experts. Only a small share of experts (7.4%) did not support government measures at all. While generally approving the government's actions, the vast majority of experts (62.8%) agreed that the measures taken were aimed at temporary solutions. Only 23.1% of the surveyed experts viewed government actions as systematic, balanced and comprehensive.

It should be noted that expert assessment of the validity and adequacy of restrictive measures varies significantly depending on the perception

of risk that these measures are designed to address. For example, experts support such measures as permission to attend public events and places (cafes, restaurants, fitness centres, cinemas) only with a valid COVID-19 vaccination certificate or negative PCR test (70.2%); introduction of penalties for violations of the established rules (65.3); suspension of education in schools, colleges, universities and kindergartens, if at least 80% of all staff – from teachers to cooks – did not get at least one dose of vaccine (62%).

Meanwhile, experts do not justify such measures as suspension of medical care provision by health facilities except in cases related to COVID-19 (suspension of planned surgeries, reduction of doctor's appointments) (81.8%); temporary cessation of businesses, excluding critical or essential (62%); dismissal (or unpaid leave) of an employee in case of his/her refusal to be vaccinated against COVID-19 (61.2%). Recent government initiatives are the most controversial, while the legitimacy of the Ministry of Health's order, according to which unvaccinated workers are to be suspended without pay, raises much criticism from both employees and employers.

Experts believe that the government's key actions in the economic sphere had to focus primarily on supporting the health sector (52.9%), reducing or deferring tax payments (48.8%), as well as implementing certain measures to support sectors of the economy from the budget (43.8%). Instead, the experts were unhappy with the termination of the budget rule that limits the amount of borrowings (5%). Such steps have been taken by the governments of many developed countries. In Ukraine, however, the increase in budget revenues through loan financing was not supported by the expert community.

According to most Ukrainian experts (79.3%), standard measures of economic policy mitigation (lower interest rates, lower taxes, regulation of the national currency exchange rate, etc.) are the only and the most effective tools to support the Ukrainian economy during the crisis.

The pandemic has directly affected the psychological state of citizens. Today its main consequences include a rise of stress and anxiety. However, the introduction of new anti-epidemic measures and related

WHAT DO YOU THINK IS A MORE EFFECTIVE MEASURE TO SUPPORT THE ECONOMY DURING THE CRISIS? % of experts	
Standard measures of economic policy mitigation (lower interest rates, lower taxes, regulation of the national currency exchange rate, etc.)	79.3
Consumption stimulation through consumer loans	4.1
Direct distribution of money	5.0
Hard to say	11.6

changes (especially quarantine, which affects routine activities, daily life and basic livelihoods) may also increase the prevalence of loneliness, depression, alcohol abuse and drug use, as well as self-harm or even suicidal tendencies.

CONCLUSIONS

The general conclusion is that the fragmentation of Ukraine's social policy became particularly evident during the quarantine. Most social support measures introduced in the midst of the pandemic and in the early stages of lockdown targeted the working population, families with children and the most economically vulnerable categories of citizens. The efficiency of implemented measures was low, and quite often the use of allocated resources was neither targeted nor effective. In fact, the development of the coronavirus situation occurred against the government's «withdrawal» from real financial assistance, which was observed in other countries.

The pandemic highlighted the absence in Ukraine of a good needs assessment structure and a system that ensures equal access to social assistance. However, these bottlenecks have been known well before the crisis. The government effectively to demonstrate its ability to effectively protect and support own citizens, while areas and measures of socio-economic policy were not always timely and adequate to the existing and potential risks and challenges.

Government social protection measures introduced in response to the coronavirus crisis mostly concerned monetary forms of assistance. However, these were mainly targeted, involving one-off and/or small payments.

Non-monetary assistance, in particular social services, was mostly ignored. As a result, entire population groups that rarely attracted the state's attention even before the quarantine were left out. These groups include pensioners, low-income and large families, orphans and people with disabilities, as well as social workers themselves.

Many social protection issues that have surfaced or deepened during quarantine and received no proper response from the state, are in one way or another related to systemic problems in the sector. Therefore, the government has to focus on structural problems in order to timely respond to challenges and develop integrated approaches and solutions that will work in the long run.

However, the main conclusion of the study is that, despite the difficulties and contradictions, Ukraine has managed to avoid economic collapse, destabilization of the social and medical spheres, and to some extent to retain the assets and positive trends of development. Generally, the Ukrainain government's measures have demonstrated both the vitality of Ukrainian society and the ability of the Ukrainian government to withstand the challenges of the COVID-19 pandemic.

Thus, there are reasons to pronounce that regardless of not always unambiguous results of the authorities, Ukraine is confidently moving towards its strategic goal – the achievement of the European standards of living.